

Glossa Iuridica

VIII. évfolyam

KÜLÖNSZÁM

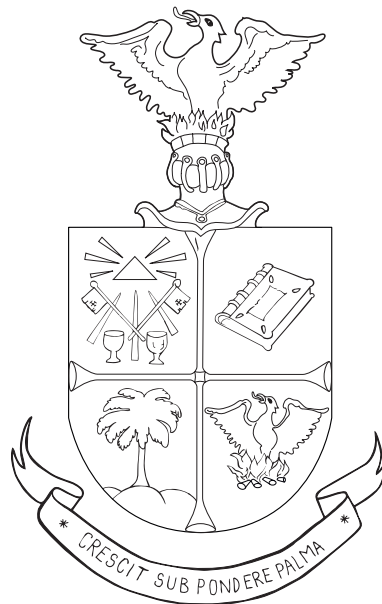


Glossa Iuridica

VIII. évfolyam

KÜLÖNSZÁM

VÍRUS ÉS ETIKA



Budapest, 2021

Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

SZERKESZTŐBIZOTTSÁGI ELNÖK:

Miskolczi Bodnár Péter

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:

Antalóczy Péter, Birher Nándor, Böcskei Elvira, Bruhács János,
Csáki-Hatalovics Gyula, Cservák Csaba, Czine Ágnes, Dobrocsi Szilvia,
Domokos Andrea, Homicskó Árpád Olivér, Klein Tamás, Kukorelli István,
Kun Attila, Liviu Radu, Miskolczi Bodnár Péter, Osztovits András,
Pulay Gyula, Rixer Ádám, Erik Stenpien, Stipta István, Szabó Imre,
Szalma József, Szuchy Róbert, Tamás András, Tóth András, Tóth J. Zoltán,
Törő Csaba Attila, Udvary Sándor

FŐSZERKESZTŐ:

Rixer Ádám

FŐSZERKESZTŐ-HELYETTESEK:

Homicskó Árpád Olivér, Szuchy Róbert, Udvary Sándor

SZERKESZTŐK:

Boóc Ádám, Cservák Csaba, Domokos Andrea, Stipta István

Olvasószerkesztő:

Nagy Péter

A különszám szerkesztői:

Miskolczi Bodnár Péter – Birher Nándor – Rixer Ádám

ISSN 2064-6887

Kiadja:

A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara

Felelős kiadó: Prof. Dr. Miskolczi Bodnár Péter, dékán

A kiadvány nyomdai munkálatait előkészítette:

Patrocinium Kiadó

TARTALOMJEGYZÉK

Szmodis Jenő <i>Járvány és ami azzal jár – Lectori salutem</i>	7
Rixer Ádám <i>A járványok szerepe és kezelése az Ószövetségben</i>	13
Birher Nándor <i>Életünk attól függ, ahogy mások viselkednek</i>	39
Miskolczi Bodnár Péter <i>Pandémia idején fellépő hiányhelyzetek miatt kiéleződő erkölcsi problémák</i>	53
Domokos Andrea <i>Az erőszak megnövekedése pandémia idején</i>	75
Z. Karvalics László <i>Csalfa Kasszandra</i>	87
Homicskó Árpád Olivér <i>Betegjogok, különösen az egészségügyi ellátáshoz való jog érvényesülése járványhelyzet idején</i>	97
Sőréné Batka Eszter <i>A Covid-19 és az orvosi etikai elvek összeegyeztethetősége a különleges jogrend tükrében</i>	117
Gosztonyi Márton <i>„Bocs, most nem érek rá, rengeteget kell dolgoznom”</i>	131
Knoll-Csete Edit – Tóth András <i>Vállalatok társadalmi felelősségvállalása</i>	153

Regős Franciska	
<i>Az államok etikai felelősségének néhány kérdése a COVID-19 járvány idején</i>	165
Zámbó Károly	
<i>Észrevételek a vallásgyakorlás járványügyi korlátozásával kapcsolatban</i>	181

JÁRVÁNY ÉS AMI AZZAL JÁR – LECTORI SALUTEM

SZMODIS JENŐ
egyetemi docens (NKE)

A kötet, amelyet az olvasó most kezében tart, korunk egy igen fontos, sőt, vélhetően egyre égetőbb problémájával, a járványhelyzet kérdéskörével foglalkozik alaposan, színvonalasan, és rendkívül sokoldalúan. Az itt fellelhető vizsgálati szempontok, noha hangsúlyosan jogi természetűek, de – és épp a jog összetett társadalmi jelenség voltával összefüggésben – fokozottan kerülnek előtérbe többek között történeti, etikai, szociológiai kérdések is. Jelen munka, amely a járványhelyzettel felmerülő számos problémát és dilemmát szakszerűen, az egyes tudományos részterületek oldaláról avatottan elemzi, – igen helyes és indokolt megfontolásból – az általánosból a különös felé haladva közelíti meg vizsgálatának tárgyát. A történeti, etikai, szociológiai szempontú elemzések így a kötet elején pregnáns módon adják meg azt a sajátos kontextust, amelyben az egyes ágazati jogi problémák értelmeződnek.

Rixer Ádám *A normativitás kezdetei. A járványok szerepe és kezelése az Ószövetségben* című tanulmánya a járványokkal kapcsolatos elgondolások és szabályozások legrégebbi rétegeinek irányába vezeti el az olvasót, mégpedig multidiszciplináris felkészültséggel, egyúttal imponáló filológiai pontossággal. Jogi, történeti, teológiai, szociológiai megfontolások egyaránt megjelennek a nem csak témájában, de tárgyalási módjában is érdekesítő tanulmányban. Külön erénye a dolgozatnak áttekinthetősége, megfelelő tagoltsága, logikus felépítése, nem utolsósorban pedig az, hogy az olvasó már a mű elején ismerttetést kap a tárgyalandó problémákról. Az írás – igen szerényen – ismeretterjesztő munkaként határozza meg magát, ehhez képest meg kell állapítani, hogy alighanem hiánypótló jellegű, így tudományos értéke jelentősen meghaladja az önmeghatározásban foglaltakat. Az alapvetően történeti-teológiai alapokról induló megközelítés igen üdítő módon egészül ki a korunk világjárványára vonatkozó kitekintéssel, miközben olyan fontos etikai problémákra is ráirányítja a figyelmet, amelyek koroktól függetlenül egyaránt időszerűek. Rendkívül izgalmasak azok az utalások is, amelyek a világjárvány nyomán kialakult 'nagy leállás' pozitív következményeit veszik számba. A tanulmány oly mértékben számos vonatkozását veti fel a járványok kérdésének, és azokat oly alaposággal tárgyalja, hogy mindez leginkább arról győzi meg az olvasót: nem egy tanulmányt, mint sokkal inkább egy megírás előtt álló kismonográfia első verzióját olvashatta.

Birher Nándor *Életünk attól függ, ahogy mások viselkednek* című kiváló írása lényegében a társadalmi lét sajátos vonatkozására, az interakciók realizálására és azok jelentőségére irányítja figyelmünket. Mindennek a joggal való összefüggése kettős vonatkozásban is megragadható. Közvetlenül és közvetve ugyanis körvonalazódik előttünk a jog mint kommunikáció és interakció, miközben a tanulmány kellő érzékletességgel teszi plasztikussá azt is, hogy a társadalmi interakciók és kommunikációk nem minden esetben válhatnak jogi szempontból is relevánssá, mégpedig a jog sajátosságaira, a jog teherbíró képességére való tekintettel. A tanulmány szemléletes módon világítja meg a járvánnyal kapcsolatos legfontosabb kognitív, döntési és kommunikációs mozzanatokat. A szolidaritás, a példamutatás, nem utolsósorban a belátás és a felelősség kérdései a dolgot olyan társadalmi relációkként artikulálódhatnak, amelyek ugyan önmagukban is jelentőségteljesek, de amelyek mind egymáshoz való viszonyukban, mind pedig a jogi szabályozás lehetőségeinek tükrében további gondolatok megfogalmazására indítják az olvasót. Az írás erényét tehát nem csupán a benne megfogalmazott gondolatok helytállósága, hanem az a termékenység is adja, ami a közölt ismeretek továbbgondolására sarkall.

Miskolczi Bodnár Péter *Pandémia idején fellépő hiányhelyzetek miatt kiéleződő erkölcsi problémák* című tanulmánya, miközben alapvetően az aktuális járványhelyzet előidézte konkrét gazdasági-ellátási problémákból indul ki, olyan általános kérdések újragondolására ösztönöz, illetve olyan kérdések újrafogalmazásához és azok megválaszolásához járul hozzá, mint a piac árszabályozó szerepe vagy az állami beavatkozás témája. A szerző kellő érzékletességgel világítja meg, hogy a 'normál hétköznapi' során adott elméleti és gyakorlati válaszaink nem csupán elégtelenné válnak egy hirtelen kialakult egészségügyi és gazdasági válsághelyzetben, de egyenesen az eredményes védekezés ellenében is képesek hatni. Jól megfigyelhető ebben a megalapozott, logikusan felépített, számos elméleti és gyakorlati problémát felvető írásban, hogy igyekszik bizonyos összhangot, egyensúlyt, harmóniát megteremteni a régi, a 'békeidőkben' kiforrott válaszok és elvek, valamint a szükséghelyzetben elvárható kormányzati felelősségvállalás és aktivitás között. A szerző merőben gyakorlatias példák nyomán igyekszik feltérképezni azt a kényes határt, ami az állam szabályozó szerepén felüli, a lehetőségek szintjén szükségszerűen felmerülő indokolt gazdasági szerepvállalása és egy paternalista modell között húzódik. E dilemma iránti fokozott fogékonyság igen jól érthető egy, a tervgazdaságot és az állam mindenhatóságának elvét csupán néhány évtizede maga mögött hagyott régióban, így a tanulmány kimondva, kimondatlanul olyan problémákra is reflektál, amelyek a történelmi

félmúlt valóságát idézik. Különösen izgalmas része az írásnak a gazdasági erőfölénnyel való visszaélést tárgyaló fejezete, mely a hagyományos versenyjogi szabályozást a pandémia tükrében új megvilágításba helyezi.

Domokos Andrea *Az erőszak megnövekedése pandémia idején* című tanulmánya a pandémia társadalmi szempontból egyik legfontosabb vonatkozásával, a bűnözés kérdésével és annak jogi aspektusaival foglalkozik avatott módon. Az írás az erőszak fogalmát a maga történetiségében megközelítve vizsgálja, és vezeti el az olvasót közvetlen tárgyához, rámutatva egyúttal a jelenség etológiai és művészeti relevanciájára is. A nemzeti és a nemzetközi szabályozás kérdéseit kellő egyensúlyban tárgyalva kellő hangsúlyt helyez az erőszak jellegzetes relációinak speciális területeire, így a hozzátartozók között kialakuló konfliktusok kérdésére. Az írás különös erénye, hogy a mikroszociális viszonyokban megragadható rizikófaktorok kiküszöbölésének globális stratégiájára is ügyelve enged következtetéseket tenni a hazai szabályozás lehetőségeire. Összegzésének különös erénye, hogy a jogi szabályozáson túl ráirányítja a figyelmet a társadalmi kontroll egyéb eszközeire, így a nevelés fontosságára is.

Z. Karvalics László *Csalfa Kasszandra. A világvárvány információs vonatkozásaihoz* című tanulmánya azzal, hogy a világvárvány információs aspektusait választotta témájául, a pandémia egyik legjelentősebb oldalára irányítja a figyelmet. A dolgozatból kiolvasható ugyanis nem csupán az, hogy az információs aspektusok a járvány elleni hatékony védekezés szempontjából jelentősek, de az is, hogy a rémhírek, a dezinformáció, az összeesküvés-elméletek és a tájékozatlanság nem csekély mértékben fokozhatják a járvány kedvezőtlen hatásait, káros gazdasági és társadalmi következményeit. A tanulmány érzékletesen utal a világvárvánnyal kapcsolatos ismeretek bizonytalanságaira, a szilárd, megbízható tudás kialakításának korlátaira. Megfelelő kritikával mutatja be az ismeretek és a döntések terepnumainak neuralgikus pontjait. Szemléletesen illusztrálja és teszi plasztikussá az olvasó előtt az egyes társadalmi tényezők, szakértők, döntéshozók, közvélemény eltérő információs pozícióit, a cselekvésdeficitet, és az azt értelmező információs zavart. A különböző bizonytalanságok bemutatása mellett a tanulmány leginkább egyfajta negatív vizsgálati eredményt tár fel. Mint írja „*a cselekvésdeficitet értelmező információs zavar forrását nem a percepció erő, az adat-input és a megismerő alrendszerek teljesítményében kell keresni.*” A szerző azonban lábjegyzetben utal arra is, hogy mindennek forrásáról a megjelenés előtt álló könyvében bővebben lesz szó.

Homicskó Árpád Olivér *Betegjogok, különösen az egészségügyi ellátáshoz való jog érvényesülése járványhelyzet idején* című tanulmánya a kötet

tematikája szempontjából egy különösen releváns kérdéskört, a betegjogok járványhelyzet idején való érvényesülésének problematikáját veszi vizsgálat. Igen relevánsak az elemzés szempontjai is, így különösen az ellátási szintekhez tartozó jogokkal és kötelezettségekkel összefüggő dilemmák középpontba helyezése. A tárgyalás logikus, jól végiggondolt, a hatályos jogi szabályozást szisztematikusan feldolgozó, miközben az írás – különösen a tanulmány bevezető részében – kellőképpen figyelemmel van a nemzetközi relációkra történő kitékintés szakmai igényére is. A mű a járványügy szervezetrendszerének és a védekezés szervezésének problematikájával is abban a mélységben foglalkozik, ami a kitűzött cél eléréséhez feltétlenül szükséges, egyúttal elegendő is. Az egészségügyi ellátáshoz való jog elemzése című fejezet releváns módon tárgyalja az egyes ellátási formákhoz kapcsolódó problémákat, amelyet logikus módon egészít ki a További betegjogok elemzése a járványhelyzethez kapcsolódóan, mely utóbbi a teszteléssel összefüggő kérdéseket, az intézmény elhagyásának és látogatásának kérdéskörét is alaposan tárgyalja. Az Összegzés című zárófejezet nagyban segíti az olvasót abban, hogy a szerteágazó elemzés egyes elemeit összefüggéseiben értelmezhesse.

Sőréné Batka Eszter *A Covid-19 és az orvosi etikai elvek összeegyeztethetősége a különleges jogrend tükrében* című tanulmánya az etika, a jog és a bioetika kérdéseinek a téma szempontjából legrelevánsabb és legaktuálisabb problémáit igyekszik körüljárni. Az írás az emberi jogok kialakulásának elgondolásaihoz is termékeny módon járul hozzá, rámutatva az eltérő vélekedések során kialakuló diskurzusok konstruktív vonatkozásaira. A különleges jogrend problematikáját a tanulmány megfelelő affinitással közelíti meg, miközben a hatályos jogi szabályozás történetét is pedáns módon vázolja fel. Az ellátással kapcsolatos jogok és kötelezettségek kérdéseinek tárgyalása szerves módon illeszkedik az írás választott tárgyához. A dolgozat egyúttal szervesen és – viszonylag szűk terjedelme ellenére – többé-kevésbé teljességre törekedve öleli fel vizsgálatának kérdéskörét.

Gosztonyi Márton *“Bocs, most nem érek rá, rengeteget kell dolgoznom!” – A kapitalista gazdasági rendszer munkaetikája, avagy miért végzünk rengeteg értelmetlen munkát?* című, különösen érdekfeszítő, a téma szempontjából releváns irodalmat alaposan, kritikusan, egyúttal egyéni szempontok alapján feldolgozó írása vállaltan esszészzerű tanulmány. Mindez természetesen alapvetően inkább előnyére válik a műnek. A modern munkavégzés sajátosságainak alapos és széleskörű, összehasonlításokon alapuló, és grafikonokkal szemléletesebbé tett bemutatását követi a feleslegesen végzett munkáról szóló, hallatlanul érdekfeszítő fejezet. A záró fejezet elgondolkodtató szempontokat és alternatívákat vázol fel. Az írás egészéből, belső logikájából, gondolatébresz-

tő jellegéből adódóan következtetésekre juthatunk a pandémia időszakában átalakult munkavégzés gazdasági és társadalmi következményeire is.

Knoll-Csete Edit és Tóth András *Vállalatok társadalmi felelősségvállalása CSR-tevékenység Németországban* című írása a COVID-19 pandémia kapcsán egy igen fontos jelenség, a vállalatok társadalmi felelősségvállalásának bemutatására tesz kísérletet, mégpedig kifejezetten a németországi viszonyok vonatkozásában. A témaválasztás a kötet szempontjából relevánsnak mondható, a kidolgozás a színvonalas ismeretterjesztés követelményeinek maradéktalanul eleget tesz, viszonylag számos szempont alapján mutatja be vizsgálatának tárgyát, különösen annak napjainkban megnyilatkozó vonatkozásait.

Regős Franciska *Az államok etikai felelősségének néhány kérdése a COVID-19 járvány idején* című, igen színvonalas írása jól tagolt formában, sőt, bizonyos jogelméleti megalapozással szép összefoglalását adja az államok járványokkal kapcsolatos etikai felelősségével összefüggő kérdéseknek. Az írás az állam etikai kötelezettségének, a lakosság védelmével összefüggő feladatainak exponálása után áttér az államok járványokkal kapcsolatos nemzetközi jogi kötelezettségeinek kérdéseire. Az élethez való jog nemzetközi jogi védelmével, az elvárható gondosság problematikájával, a járványok megelőzésének kötelezettségével és az együttműködési és tájékoztatási kötelezettséggel összefüggő kérdések lényeges és fontos elemeit képezik az írás választott tárgyának.

Zámbó Károly *A vallásgyakorlás járványügyi korlátozásának alkotmányjogi vonatkozásai* című tanulmánya a járványhelyzet egyik, az alapvető jogokat érintő legfontosabb aspektusát igyekszik vizsgálat alá venni. Az írás az állami és az egyházi hatóságok egymáshoz való viszonyának vonatkozásait elemezve kimondatlanul sem hagy kétséget afelől, hogy – az elmúlt évszázadok fejleményeivel összefüggésben – az egyházi autonómia érvényesítése lényegében elsősorban az állami szervek előzékenységétől függ. Az összegzésben tett kijelentés, nevezetesen, hogy: „*A fentiek alapján azt a megállapítást tehetjük, hogy a járványügyi intézkedések kapcsán a Kormány nem kívánta saját hatáskörén korlátozni a hitéleti tevékenységet.*” – kellőképpen világossá teszi az állam és az egyházak kapcsolatának valós természetét.

A kötet tanulmányainak áttekintése után megerősödni érezhetjük azt a gyanúkat, hogy a járvány, ami első közelítésben alapvetően orvosi, egészségügyi kérdésnek tűnik csupán, lényegében – mivel egész életünket, életformánkat érinti – az emberi létezés valamennyi relációjára nem csupán kihatással van, de egyúttal oly módon hat ki minderre, hogy be kell ismernünk, legalapvetőbbnek gondolt meggyőződéseink, elképzeléseink revíziójára is késztet. A tanulmánykötet azonban nem csupán erről győzhet meg bennünket, hanem valami sokkal fontosabbról is. Arról nevezetesen, hogy noha a legkülönfélébb

SZMODIS JENŐ

kihívások nyomán újra és újra kell gondolnunk társadalmi létezésünk mennyi formáját, az új megoldások, az új válaszok kialakítása során sem lehet más, pontosabb értékmérőnk, mint az *emberi minőség* a maga teljességében, csorbíthatatlanságában és világra irányultságában.

A JÁRVÁNYOK SZEREPE ÉS KEZELÉSE AZ ÓSZÖVETSÉGBEN

RIXER ÁDÁM
egyetemi tanár (KRE ÁJK)

1. Bevezetés

A COVID-19 koronavírus járvány 2020 tavaszán olyan világméretű járvánnyá fejlődött, amelynek eme tanulmány írásakor még nem is látjuk a végét: a korlátozások feloldása, az „élet teljeskörű újraindulása” még várat magára. Ez az időszak különösen élesen veti fel azokat a kérdéseket, amelyek a fejlett világ társadalmában a jogok és materiális javak folyamatos bővülése és a valálatalanság stabilizálódása mellett a tematizált közbeszédnek csupán megtúrt, ’kulturális érdekességgé’ redukált tárgyaiként vannak jelen: *Mi az alapvető, elsődleges oka a létezésnek? Miért történik velem mindaz, amin eddig átmentem, s az, amivel majd csak ezután kell szembenéznem? Ki vagyok én? Mivel tartozom a szűkebb és tágabb közösségemnek? Mit jelent jól szeretni magamat, a másik embert és Istent? Van-e sorrendisége ezen kapcsolatoknak? Mivel tartozom a tárgyi környezetemnek, az engem körülvevő természetnek? Miért? Van-e választásom mindezekkel kapcsolatosan?*

Jelen tanulmány *közvetlen célja* a járványokkal és más hasonló jelenségekkel kapcsolatos ószövetségi előírások vázlatos ismertetése, bemutatva egy igen összetett, körültekintően megalkotott és logikailag zárt normatömeget, amely – nem elhanyagolható módon – egyúttal az emberi történelem első ismert, – a betegségek, járványok kezelésére is vonatkozó – átfogó szabályozása. *Közvetett célja* pedig annak bemutatása, hogy hol is helyezhetőek el Isten nagy tervében a testi szenvedések, általánosságban a különféle nehézségek? Olyan kérdések merülnek fel ebben a tágabb kontextusban, minthogy „Lehet-e bármi értelme egy betegségnek?”, „Ki okozza a szenvedést?”, „Minden nehézség mögött Sátán áll?”, „Milyen kapcsolatban áll a szenvedés, a betegség a bűnnel?”, „Milyen értelmes, a Bibliában is fellelhető, és szeretetből fakadó oka lehet annak, hogy Isten megengedi, hogy beteggé váljunk?”, „Hogyan kapcsolódnak össze a betegségek, járványok és a különféle ószövetségi áldozatok?”, „Minek az előképe az Ószövetség mindahány testi és lelki tisztasággal kapcsolatos előírása, mi felé mutatnak ezek a rendelkezések?”.

E munka egyúttal elvégzi annak bemutatását is, hogy milyen alapvető sajátosságai vannak azoknak a rendelkezéseknek, amelyek Isten zsidókkal,

illetve a teljes emberiséggel kötött szövetségében jelennek meg; milyen normatípusok ezek, s milyen szankciók kapcsolódnak hozzájuk. Miként képesek a jogi, erkölcsi és vallási elvárások egyetlen normatömegbe olvadva, szétválaszthatatlanul érvényesülni? S mit jelenthet mindez a ma embere számára?

1.1. A feldolgozás módszere és a tanulmány szerkezete

Szűkebb témánk feldolgozása, bemutatása és értékelése során is érvényesítenünk kell azokat a követelményeket, amelyek minden bibliai téma értelmezése során megkerülhetetlenek: fel kell tárunk a vizsgált téma szempontjából releváns igerészeket (verseket), majd pedig ezek tágabb történeti, kulturális kontextusát (*mit jelentettek ezek akkor?*), meg kell vizsgálnunk az adott szövegrészek, illetve a tágabb téma teljes bibliai kontextusát (*mit mond még a témáról a Biblia?*), továbbá biztosan meg kell állapítanunk, hogy a konkrét előíró rendelkezések vagy éppen történetek mögött milyen lelki alapelvek húzódnak meg, hogy *milyen szerepet tölt be az adott 'intézmény' Isten üdvtervében*. Ezek elvégzése után érdemes feltennünk magunknak azt a végső kérdést, hogy mit is jelent ez reám nézve, *mindez hol jut jelentőséghez az én személyes életemben*, és általánosságban, a mai olvasók életében?¹

A tanulmány is többé-kevésbé ezt a sorrendet követi: ad egy rövid áttekintést és értékelést arról a *jogias* formáról, amelyben a járványokkal, betegségekkel kapcsolatos 'rendelkezések', normák döntő többsége megjelenik (2. fejezet), majd ezt követően ismertetésre kerülnek maguk a vonatkozó bibliai szabályok (3. fejezet), és azt is megvizsgáljuk, hogy Isten tervében – még mindig a Biblia, s azon belül is az Ószövetség által alátámasztott módon, abból jól levezethetően – hol, milyen módon jut szerep az életünkben a betegségeknek, járványoknak (4. fejezet), s milyen is a helyes hozzáállás (5. fejezet). Majd pedig, a tanulmány végén egy rövid összefoglalás tesz kísérletet arra, hogy mindezeket összefésülje, a 'helyükre rakja' – lehetővé téve, hogy kirajzolódjon a 'nagy kép'.

E munka alapvetően ismeretterjesztő igényű, ami nem jelentheti a mondandó teológiai és egyéb tudományok általi megalapozásának hiányát, a pontosság igényének elvetését, azonban például az egyes fogalmak héber, illetve görög megfelelőjének rögzítésétől – néhány esetet leszámítva – eltekintettünk, így kerülve el a szöveg túlterhelését, az olvasás jelentős megnehezülését. Itt jelezzük, hogy az egyszerűség kedvéért a tanulmányban *a legtöbb esetben a Szent István Társulat 2013-as Biblia-fordítását* használtuk.

1 HAYS, Richard B.: *The Moral Vision of the New Testament. A Contemporary Introduction to New Testament Ethics*. New York, T & T Clark International, 1997, 212.

2. A történeti és jogi kontextus. Az ószövetségi szabályok sajátosságai

A betegségekkel, járványokkal kapcsolatos ószövetségi szabályok helyes értelmezéséhez legalább két körülményt legalább nagy vonalakban ismernünk kell. Az első a természeti közeg és ahhoz kapcsolódóan a közegészségügyi állapotok kontextusa, míg a második a betegségekkel stb. kapcsolatos szabályok *speciális* történeti-jogi kontextusa. Ez utóbbi arra utal, hogy Izráel vizsgált témánk szempontjából lényeges szabályai olyan törvénykódexekben lettek összegezve, amelyekben Isten Mózesen keresztül jelentette ki akaratát a (pusztában vándorló) zsidó népnek.

A természeti kontextus jól ismert: bár nem tudjuk beazonosítani a pusztai vándorlás valamennyi állomáshelyét (lásd a 4Móz 33,1-49-ben az útvonalat és a 40 helynevet), az nyilvánvaló, hogy legnagyobb részben *a megművelt, illetve művelhető területektől távolabb, szélsőséges időjárási, illetve természeti körülmények között zajlott a vándorlás,*² s ugyanígy később, a következő évszázadokban is azt látjuk, hogy mindvégig az időjárási-természeti körülményeknek és a környező népek támadásainak szélsőségesen kitett helyzetről beszélhetünk.

A történeti-jogi kontextus legalább elemi szintű bemutatása egyrészt a járványokra és általában a betegségekre, különféle tisztátalanságokra vonatkozó szabályok *jellegetének, természetének, eredetének és akkori jelentésének jobb megértését szolgálja*, másrészt azonban rögzítenünk kell azt a tényt is, hogy – noha Krisztus áldozatával, az őbenne beteljesedő ígéretekkel az Ószövetség mint tételes jog, a legtöbb élethelyzetre *közvetlenül* alkalmazandó és ténylegesen betartandó normatömeg hatályát veszítette – *azok a lelki alapelvek, amelyek e szabályok mögött húzódnak, továbbra is kötnek minket, továbbra is alapvető jelentőségűek a szív és a gondolkodásmód formálásában:* „A teljes Írás Istentől ihletett, és hasznos a tanításra, a feddésre, a megjobbításra, az igazságban való nevelésre; hogy az Isten embere tökéletes és minden jó cselekedetre felkészített legyen” (2Tim 3,16-17). Maga Jézus sem azért jött, hogy eltörölje, megszüntesse a törvényt, hanem hogy betöltse, illetve tökéletessé tegye (Mt 5,17).

A Szövetség mint biblikus-teológiai fogalom az Ószövetségben azt az egyedülálló viszonyt jelöli, amely Izraelt mint a választott népet Jahvéhoz fűzi.³ Ez a viszony Isten kegyes választásán alapul, amellyel maga Isten kötelezte el

2 BARTHA Tibor (szerk.): *Keresztény Bibliai Lexikon*. Budapest, Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, 1993, 2. Pusztai vándorlás szócikk. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-keresztven-bibliai-lexikon-C97B2/p-CA415/pusztai-vandorlas-CA4DE/> (2020. 06. 18.)

3 A fogalomhoz lásd még: FROMM, Erich: *Pszichoanalízis és vallás*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1995, 39-50.

magát a nép partnereként, de úgy, hogy ő marad a szövetség Ura, és a viszony egyik részről sem mondható fel. Ezt a szövetséget az Ószövetség üdvtörténeti etiológiája (az oksági összefüggések vizsgálata) bizonyos, Mózes előtti szövetségekötések következményeként írja le: ilyen a Noéval kötött szövetség (1Móz 9, 8-17; már ez is „örök szövetség”) és az Ábrahámmal kötött szövetség (a körülmetélést, amely a szövetséghez tartozás jele, ez utóbbi szövetséggel hozzák kapcsolatba: 1Móz 17). Isten a Sinai hegyén köt szövetséget az egész Izraellel (ez a voltaképpen „ószövetség”, a törvénnyel és a tízparancsolattal; 2Móz 20; 34); azután szövetséget köt Dáviddal (ez a messiási szövetség, mivel Dávid ígéretet kap, hogy az ő házából származik majd a messiás, és Isten szavatolja, hogy Dávid háza örökké fennmarad; 2Sám 7); más, ószövetségi beszámoló, amelyek szövetségekötésről szólnak, inkább a már létrejött szövetség megújításai, és arra szolgálnak, hogy a népet hűségekre intsek. Központi jelentősége a Sinai-szövetségnek van: Izraelt a neki ajándékozott szeretet Jahve iránti engedelmes hűségekre kötelezi.⁴

A Szövetség felajánlására 2Móz 19,3-6-ban kerül sor, ami egyben a Sinai-hegyi események kulcsa is: Mózes elindult Isten elé, az Úr pedig a hegyről így szólott hozzá: „Ezt közöld Jákob házával és hirdesd Izrael fiainak: Láttátok, mit tettem az egyiptomiakkal, s hogy mintegy sasszárnyon hordoztalak benneteket, s ide hoztalak magamhoz. Ha tehát hallgattok szavamra és megtartjátok szövetségemet, akkor az összes népek között különleges tulajdonommá teszek benneteket, hiszen az egész föld az enyém. Papi királyságom és szent népem lesztek. Ezeket a szavakat add tudtára Izrael fiainak”. Ebből világosan kiderül, hogy *a)* Isten a világ és az ember felé akar fordulni, hogy *b)* Isten szabadító tettei megelőzték Izraelnek azt a lépését, mellyel Istenhez fordult, neki elkötelezve magát, továbbá, hogy *c)* fizikai *szabadságát* elnyerve Izraelnek erkölcsi kötelessége az, hogy szabadon elkötelezze magát a felajánlott életközösségre, s az ehhez fűzött ígéretnek megfelelően Jahve kezdeményezését pozitív módon megválaszolja⁵.

Lényeges, hogy a felajánlott szövetség elfogadására is sor kerül ugyanitt, ugyanekkor: „Mózes ezután lejött, kihirdette a népnek az Úr minden szavát és minden parancsát.” Az egész nép egy szívvel felelte: „Az Úr minden szavát megtartjuk, amelyeket hozzánk intézett” (2Móz 24,3).

A héber nyelv *ugyanazt a szót használja a nemzetközi szerződésre, mint az Isten és népe közti szövetségre*. De ugyanígy hasonlóság van az ókorban általánosan alkalmazott jogi formulák és az ószövetségi szövetség(ek) között:

4 RAHNER, Karl – VORGRIMLER, Herbert: *Teológiai kishótár*. Budapest, Szent István Társulat, 1980, 688.

5 HUBERT János: *Ószövetségi egzegézis I*. Eger, k. n., 1976, 58.

nyelvezetük, formájuk és eszmeiségük is meglepő hasonlatosságot mutat. A legfeltűnőbb hasonlóság az adott korszakban nemzetközileg legáltalánosabban használt szerződések és az ószövetségi szövetségek között szerkezetükben, formájukban van; ma úgy mondanánk: *azonos szerződésminta alapján készültek*. Ez a „[szövetségi] jog az, mely rokonságban áll egyéb keleti törvénygyűjteményekkel (az Urból származó jogszabályok, Codex Hammurabi; asszír, hettita jog stb. szerkezetével és nyelvezetével)”,⁶ s amely konkrétan az ókori keleten akkor már szokásos felségjogi vagy hűbéri szerződések mintájához igazodik.⁷ Az említett ókori minták a Kr. e. 18. században már biztosan léteztek.

A hettiták által alkalmazott klasszikus közel-keleti szerződés hat részből állt:⁸

1. előszó, amely megnevezi a szerződés készítőjét;
2. történeti bevezetés, amely a feleknek a szerződéskötést megelőző kapcsolatát beszéli el;
3. kikötések: a – tipikusan alá-fölérendeltségi viszonyban álló felek kötelezettségeinek (kölcsönös kötelezettségeinek) felsorolása;
4. az irat záradéka: bemutatja a szerződést, és kötelezi az alávetett felet, hogy meghatározott időközönként elolvassa;
5. az istenek felsorolása: ők a szerződés tanúi; továbbá
6. átkok és áldások, amelyek betegséggel, halállal, száműzetéssel stb. fenyegetik az alávetett felet, ha megszegi a szerződést, de jólétet és áldást ígérnek számára, ha hűséges marad.

Az ószövetségi szerződéseknek [illetve azok összefoglalásának, így leginkább a 2Móz 19-24-nek és a Második Törvénykönyvnek (5Móz)] nagymértékben hasonló, bár nem teljesen azonos a szerkezete. Például az egyistenhit miatt – érthető módon – nem szerepel az istenek felsorolása, csupán az egyetlen élő Isten hangsúlyos megjelenítésére kerül sor.

A szerződések és a szövetségek történeti korban mindig a két fél viszonyának történetével kezdődnek, és a szövetség szerzőjének jóindulatát és irgalmát hangsúlyozzák: a hettita király úgy emlékezteti alattvalóját a kedvességére, hogy megengedi neki, lázadása ellenére továbbra is az alávetett ország királya maradhat.⁹ Isten hasonló hangnemben emlékezteti Izraelt a

6 NÁDOR Ferenc (szerk.): *Bevezető az ószövetségi szentírás keletkezés- és irodalomtörténetébe. I. rész.* Budapest, k. n., 1978, 229.

7 Lásd: MCENTIRE, Mark: *Struggling with God: An Introduction to the Pentateuch.* Macon, GA., Mercer University Press, 2008.; illetve RAHNER – VORGRIMLER i. m. 688.

8 ALEXANDER, David – ALEXANDER, Pat (szerk.): *Kézikönyv a Bibliához.* Budapest, Scolar Kiadó, 2014, 168; 2010-211.

9 Uo. 210.

kegyelmére: „Én vagyok az Úr, a te Istened, én hoztalak ki Egyiptom földjéről” (2Móz 20,2).

Mind a szerződésekben, mind a szövetségekben a feltételek alapja a feljebbvalótól meg nem érdemelt kegy. A kikötések vagy törvényi rendelkezések felsorolásai csak azután következnek, hogy az alávetett felet emlékeztetik ura érte tett, meg nem érdemelt kegyére. Elvárják tőle, hogy hálából engedelmeskedjék. Az Ószövetségben is hasonló látunk: mivel Isten megmentette Izraelt, utóbbinak hálából engedelmeskednie kell neki.¹⁰

A szerződés áldást és bőséget ígér, ha az alávetett fél engedelmeskedik, de átok száll rá, ha lázad. „Mivel a szerződések írói és az Ószövetség szerzői (szerzője) az emberi szív jó ismerői, több gondot fordítanak az átkokra, mint az áldásokra”,¹¹ megrázó képet festve a szövetség előírásait megszegők szenvedéseiről (lásd 5Móz 28,15-68).

Az áldásokkal kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy Mózes, Isten embere, mielőtt népe bemegy arra a földre, amit az Úr ígért és készített nekik, „mintegy besulykolja népe szívébe a törvényadás hegyén kapott Tíz Parancsolat kapcsán az annak betartásából következő pozitívumokat, áldásokat”.¹² 5Mózes 7-ben olvashatjuk: „Ha tehát hallgattok ezekre a törvényekre, ha megtartjátok és teljesítitek azokat, akkor az Úr, a te Istened is hűségesen megtartja azt a szövetséget, amelyre esküt tett atyáidnak. Szeretni fog, megáld és megsokasít téged. [...] Távol tart tőled az Úr minden betegséget, mindazokat a súlyos egyiptomi nyavalyákat, amelyeket ismersz. Nem bocsátja rád [...]” (5Móz 7,12-13.15). Az áldások itt nem csupán jókívánságok, hanem nagyon is konkrét és megalapozott ígéretek. A Példabeszédek 1,20-33-ban később így szól az Úr: „Aki rám hallgat, biztonságban lesz, és nyugodtan, mert nem rettentí baj”.

A fentiek ellenére, miközben a zsidó törvénykönyv (a Tóra)¹³ formailag (szerkezeti elemeit tekintve) egészében, illetve egyes elemei felépítésében hasonlít más ókori nyugat-ázsiai törvénykönyvekre, számos előbbiektől eltérő sajátossága is van:

- Az egész törvénykönyvet Isten adta, nem pedig egy uralkodó.
- Tartalma nem korlátozódik a szűkebben vett jogi kérdésekre, a jogi, erkölcsi és vallási szabályok összeolvadva, zárt egységet alkotva vannak

10 Uo.

11 ALEXANDER – ALEXANDER i. m. 211.

12 *Imák, igék a koronavírus-járvány idején – a nagyvilágból és itthonról.* 1. Evangélikus.hu, 2020. 03. 18. <https://www.evangelikus.hu/rendkivuli-imadsagok-koronavirus-2020> (2020. 05. 02.)

13 A Tóra (héberül: תּוֹרָה *Tóra*, *Torá*, jiddis kiejtéssel *tojre*), vagy más néven a *Mózesi könyvek* vagy *Pentateuchus* a Biblia ótestamentumi részének első öt könyve.

jelen – ezzel is kifejezve, hogy *Isten az élet egészére ügyel, odafigyel*.¹⁴ Ezzel „szigorúbb vallási-etikai motiválásban túlszárnyalja a régi keleti törvényalkotást”.¹⁵ A Biblia nem csupán „néma tetteket”, illetve (korábbi) szabályokat soroló történeti munka: a cselekvésekhez – legyenek azok megtörtént események vagy éppenséggel jogi típusú magatartásmin-ták – erőteljes reflexiók kötődnek,¹⁶ a szöveg egésze – s azon belül a szűkebb témánk szempontjából lényeges szabálytömeg is jól láthatóan az absztrakció magasabb szintjét képviseli, és egyértelmű teológiai felépít-ménnyel bír.¹⁷ A jogi típusú szabályok, a hitigazságok, a történeti leírások, a kultikus rítusok előírásai és más hagyomány-elemek szoros kapcsolatot mutatnak: kölcsönösen feltételezik egymást, egymásra mutatnak, egymás hatását erősítik – a szövegben fellelhető normatípusok nem különülnek el egymástól éles – maihoz hasonló – határvonalakkal.¹⁸ Ez gyakorlatban is egy átfogó (isteni) természetjogot hoz létre: „Értelmezésünk szerint a természetjog nem jog, nem erkölcs és nem is vallás, hanem a három normarend együttműködésének egy élő mintázata. A természetjog műkö-dése során, figyelembe veszi a jogrend emberközpontú célját és egyúttal megoldásokat is nyújt gyakorlati kérdésekben az igazság koncepcióját szem előtt tartva. Mindezt úgy kell tennie, hogy az egész embert tartja szem előtt figyelemmel az emberi létezés értelmességére, az ember azon képességére, hogy cselekedetei mögött felismeri a »kell« jelentőségét és arra, hogy az ember csak a hit segítségével képes kielégíteni a teljeskörű önértelmezésre irányuló igényét”.¹⁹

- Ugyanaz a törvény vonatkozik mindenkire, bármi is legyen a társadalom-ban elfoglalt helye, pozíciója. Különösen a gyengéket és az elesetteket – a rabszolgákat, az árvákat, az özvegyeket, az idegeneket – védelmezik szigorú előírások.
- Az emberi élet magas fokú védelmét mutatja a pontosan meghatározott bűncselekményhez rendelt és jól definiált büntetés léte, valamint eme büntetések jellege is: ezek egy gondviselő, előre tekintő és irgalmas Isten

14 ALEXANDER – ALEXANDER i. m. 168.

15 NÁDOR (1978) i. m. 229.

16 NÁDOR Ferenc (szerk.): *Bevezető az ószövetségi szentírás keletkezés- és irodalomtörté-netébe. II. III. rész.* Budapest, k. n., 1979, 14-15.

17 Uo. 15.

18 NÁDOR (1979) i. m. 56.

19 PIZZORNI, Reginaldo: *Il diritto naturale dalle origini a S. Tommaso d'Aquino.* Roma, Studio Domenicano, 1985, 607. – idézi: BIRHER Nándor et al.: *Szabályozáskomplexitás. Glossa luridica,* 2020/1–2, 288.

törvényei (2Móz 22,26). A szankciók kapcsán egyébként is figyelembe kell vennünk, hogy akkoriban, *ha valaki nem vette figyelembe a 'karantén' szabályait, a teljes közösség közvetlen, fizikai létalapját veszélyeztette:* ezért a hasonló esetekre előírt halálbüntetés (megkövezés) nem valamifajta barbár kegyetlenség vagy lelki durvaság eredménye; pusztán az egyéni és közösségi túlélést szolgáló kikerülhetetlen lépés. E vonatkozásban különösen igaz, hogy a vizsgált jelenséget *első körben* saját korának feltételei, keretei között kell elhelyeznünk és vizsgálnunk, ennek hiányában ugyanis rendkívül téves – a valósággal szöges ellentétben álló – következtetésekhez juthatunk.

Amikor az egyes tételes rendelkezéseket olvassuk az Ószövetségben, feltétlenül tekintetbe kell vennünk ezt a *formailag* jogias, részben egyirányú rendelkezéseket tartalmazó, részben szerződészerű kapcsolatot, amely *tartalmilag* a (jog)viszony alanyainak *bensőséges* kapcsolatát rendezi, megkönnyítve azt, világossá téve a kötelezettségeket, lehetőségeket és a kapcsolat igen perspektivikus voltát is.

A Törvénykönyv rendelkezéseit – *s azon belül is témánk szempontjából kiemelt jelentőséggel Mózes 3. könyvét (a Leviták könyvét)* – Isten akarata szerint az egész népnek meg kellett ismernie. *De miért szerette volna Isten mindenképpen, a legaprólékosabb részletekbe menően is tudtára adni a népnek – egyebek mellett – a betegségekkel, járványokkal kapcsolatos rendelkezéseit?* Alapvetően azért, mert a fizikai gondoskodáson túl ezek a szabályok –, belesimulva a további, a legtágabban felfogott tisztasággal és szentséggel kapcsolatos szabályok kontextusába – érthetővé teszik Jézus halálának és áldozatának igazi jelentését is (Zsid 8; 10): a nép elbukott, s ennek közvetlen eredménye a halál fenyegetése, de Isten kegyelme – középpontba állítva a rituális tisztaság követelményét – lehetővé teszi a bűnök miatt bemutatott áldozatot, előbb tökéletlen, utóbb tökéletes formájában is (a Zsidóknak írt levél 8. és 10. fejezete hangsúlyozza, hogy Krisztus a legfőbb pap, aki felajánlja az áldozatot, és ő a végső áldozat, akinek a halála feleslegessé tesz minden további állatáldozatot).

Amint azt a továbbiakban látni fogjuk, a betegség és általában az egyéb nyomorúságok is arra emlékeztetik az embert, hogy a bűn révén Istennel megtört kapcsolata helyreállításra szorul, sőt, arra is, hogy Isten megtette a maga felajánlását, visszavonhatatlan kezdeményezését.

A Törvénykönyv – *amely a betegségekkel kapcsolatos szabályok gyűjtőhelye is egyúttal* – a fentiek alapján tehát nem csupán egy egyoldalú kinyilatkoztatás, hanem egy valódi jogügylet leírása, egy szerződéses kapcsolat alapdokumentuma. Leginkább egy ajándékozási szerződésre hasonlít; arra a

kétoldalú jogügyletre, amelyet óvatlanul akár egyoldalúnak is gondolhatnánk, tekintettel az ajándékozó oldalán a felajánlásban megjelenő 'erőteljes többletre', ám amelyet éppenséggel az elfogadás csekély súlyú, ám a teljesedés szempontjából mégis lényeges mozzanata tesz érvényessé.

Mindezen tényeket akkor is szem előtt kell tartanunk, amikor a Törvénykönyv kevésbé exponált részeit, így például a Leviták könyvének rendelkezéseit próbáljuk értelmezni.

3. A betegségekre és járványokra vonatkozó rendelkezések az Ószövetségben

A *Tórában* legelső alkalommal Korách története után találkozunk azzal, hogy a pusztában vándorló zsidó nép körében kórság ütötte fel fejét, a Mózes és testvére Áron elleni lázadást követően, amikor Isten elpusztította az Isten ellen is beszélő Koráchot és társait:

„Másnap Izrael fiainak egész közössége zúgolódott Mózes és Áron ellen, mondván: »Az Úr egész népét kiirtjátok!« Amikor a közösség összesereglett Mózes és Áron ellen, ezek meg odafordultak a megnyilatkozás sátora felé, lám, már felhő borította, s megmutatkozott az Úr dicsősége. Mózes és Áron odajárultak a megnyilatkozás sátorához. Ekkor az Úr azt mondta Mózesnek: »Váljatok külön ettől a közösségtől! Egy szempillantás alatt megsemmisítem őket!« Erre arca borultak. S Mózes így szólt Áronhoz: »Fogd a füstölőt, s tegyél belé tüzet az oltárról, aztán szórj rá tömjént. Sietve vidd oda a közösséghez és oldozd fel őket. Mert már fölgerjedt az Úr haragja és a vész kezdetét vette.« Áron fogta tehát (a füstölőt), ahogy Mózes meghagyta neki, és sietve a közösségbe vegyült, s csakugyan, a vész már megkezdte pusztítását a nép körében. Megfüstölte és feloldozta a népet. S amint ott állt az élők és holtak között, a vész alábbhagyott. Mindazonáltal azoknak a száma, akik a vészben addig elpusztultak, 14 700-ra rúgott, azokat nem számítva, akik Korach miatt lelték halálukat. Áron ezután visszatért Mózeshez a megnyilatkozás sátorának bejáratához, s a vész megszűnt.” (4Móz 17:6-15)

Ez az esemény egy gyorsan kiteljesedő és okait tekintve is kifejtett isteni csapás, ennyiben *látszólag* nem kapcsolódik össze a betegségekkel, járványokkal és az azok megelőzésével kapcsolatos általános bibliai szabályokkal; mindazonáltal, ez a szituáció is mutatja, hogy a különféle csapásoknak nem csupán szűken vett egészségügyi, hanem kifejezetten lelki vonatkozásai is lehetnek, sőt, a bűn kérdése is, azaz a csapás és bűn közötti kapcsolat kérdése is közvetlenül vizsgálendő.

Amint arra már fentebb utaltunk, a betegségekkel és járványokkal kapcsolatos előírások tágabb kontextusa a Bibliában a *tisztaság és tisztátalanság*

kérdésköre. Ez pedig messze túlmutat a betegségek és járványok kezelésén, az egészségügyi óvórendszabályokon: a legtágabb értelemben vett szentség, azaz teljes tisztaság és méltányos bánásmód követelménye jelenik meg olyan – *csupán látszólag távoli* – rendelkezésekben is, amelyek például a termőföld gondozásával, sőt, a szegényekkel és az idegenekkel kapcsolatos előírásokat rögzítik – a Leviták könyvében is.²⁰ Ez egy lelki kontextus; minden szabály Isten tökéletességét, tisztaságát, szent voltát és mindezeket keresztül tökéletes szeretetét, azaz egyszerre igazságos és kegyelmes lényét *kívánja* visszatükrözni (*a tökéletes szeretet és a betegségek* léte közötti kapcsolatra nézve lásd a 4. fejezetet). A Törvényben az életre és az imádásra vonatkozó részletes szabályok lényegét egyetlen kijelentés összegzi: „Legyetek szentek, mert én szent vagyok!” (3Móz 11,44b). Ezért kell foglalkozni a bűnökkel – s ezért is találhatunk az Ószövetségben a testi és lelki tisztaságra, az egészségre és a tisztálkodásra vonatkozó előírásokat. Isten népének különböznie kell a körülötte élő népektől, amelyeknek vallása nem követeli meg az erkölcsöséget és szentséget.²¹

Ehhez a kontextushoz képest csupán másodlagos jelentőségű az a tény, hogy ma már tudományosan is igazolt, hogy a tisztálkodással, a megehető és a tiltott ételekkel, vagy éppen a fertőzésveszély miatti karanténnal kapcsolatos szabályok valóban egészségvédő hatásúak – függetlenül attól, hogy azokat ki, milyen megfontolásból alkalmazza.

A konkrét, betegségekkel és azok megelőzésével kapcsolatos néhol apodiktikus (tedd..., ne tedd...), néhol hipotetikus (ha..., akkor...) megfogalmazású szabályok lelőhelye elsősorban a Leviták könyvének (3Móz) 11-15. fejezetei. Itt részletes szabályokat olvasunk az ételekkel kapcsolatosan (étrend előírása a 11. fejezet elején, étel és víz szennyeződése elleni előírások a 11,32-40 részben stb.), a szüléssel (12. fejezet), a menstruációval, a magömléssel, betegségekkel, és külön a bőrbetegségekkel összefüggésben is. A szülés, a havi vérzés és a magömlés itt egyértelműen úgy jelenik meg, mint az életerő részleges elvesztése. Ezért kell utána visszaállítani a kapcsolatot magával Istennel is, az élet szerzőjével.

20 A tisztaság, mint rendezőelv mindenütt jelen van: az állatokkal, a növényekkel kapcsolatos szabályok (ld. részletesebben: NOVÁK István: Állatvédelem a Bibliában. In: SZABÓ Miklós (szerk.): Doktoranduszok fóruma. Miskolci Egyetem, 2018. november 22. Miskolc, Miskolci Egyetem, 2018, 129-133.; illetve FRÁTER Erzsébet: *A Biblia növényei*. Budapest, Scolar Kiadó, 2018. mellett az ételekkel, az áldozattal kapcsolatos összes szabály is ebbe a zárt logikai rendszerbe tartozik.

21 LÉON-DUFOUR, Xavier et al. (szerk.): *Biblikus Teológiai Szótár*. Budapest, Szent István Társulat, 1986, 182.

A ház (lakóhely) és a ruházat tisztántartására (3Móz 14,34-től), a bőrbetegségek, fertőzések kezelésére (14,49) vonatkozóan is részletes szabályokat látunk és konkrét ellenszerekről is olvasunk (cédrusfa, majoranna). A 15. fejezet több esetben is a fürdést javasolja a megelőzésre, fertőtlenítésre, illetve a tisztátalanság eltávolítására is (15,8). Fürdést ír elő szexuális együttélést követően is, mind a férfi, mind pedig a nő számára (15,18). A Biblia más és más neveken számos különlegesen ragályos bőrbetegséget sorol be a szó legtágabb értelmében vett lepra (*néga'*: a szó elsősorban sebet, csapást jelent) csoportjába (a szűkebb értelemben vett lepra megfelelője a *šara'at* szó). De még a falakat és a ruhákat belepő penészt is ide, a tágabb értelemben vett lepra körébe sorolja (3Móz 13,47; 14,33).²² A lepra körébe sorolt ragályos bőrbetegségek mellett egyéb súlyosabb betegségeket is felsorol a 14. fejezet (14,54-56).

A *karantén* gondolata sem újkeletű, hiszen már a Tóra rendelkezik afelől, hogy amennyiben valaki elkapta az adott fertőzést, el kellett hagynia az izraeliták táborát és azon kívül kellett meghúzódnia, amíg a betegség el nem múlt (*lásd az egyes esetekhez rendelt*).

Rögzítenünk kell továbbá, hogy a Leviták könyvének (amely egész terjedelmében törvényeket és előírásokat tartalmaz) további részei – tehát nem csupán a tiszta és tisztátalan dolgok megkülönböztetését szolgáló részek (11-15.) – is könnyen hozzárendelhetőek a tisztaság, szentség tematikához – ugyanis valamennyi szabály közvetve vagy közvetlenül erre mutat: megtaláljuk benne az áldozatbemutatás szabályait (1-7.), a papságra vonatkozó rendelkezéseket (8-10), az engesztelő nap szertartását (16.), a szentség törvényét, az áldozatokkal kapcsolatos további szabályokat, az egészséges szexualitás leírását, vagy éppen a társadalmi igazságosság különféle előírásait (17-26.) és az utolsó fejezetben (27.) az Istennek ajánlott dolgok megváltására vonatkozó szabályokat. Amit a 3Móz 10,10-ben olvasunk („[...]”, hogy megkülönböztessétek a szentet és a nem szentet, a tisztátalant és a tisztát [...]”), gyakorlatilag a Leviták – és természetesen a teljes Írás – minden előírására bátran kiterjeszthető, amikor a rendelkezések célját kutatjuk.

Önállóan is hangsúlyoznunk kell továbbá, hogy valamennyi konkrét – az egészséggel és társadalmi együttéléssel stb. – kapcsolatos szabály mellett, mintegy azokhoz rendelt, Isten minden esetben – a könyv során visszatérően – rendelkezik a kapcsolódó áldozat szükségességéről, annak részleteit is rögzítve! Tehát valamennyi egészséggel kapcsolatos elvárás közvetlenül tartalmazza az Istenhez fordulás – áldozatok formáját öltő – szükségességét. Azaz a fertőzés

22 Uo. 867.

elleni védekezés egybeforr a vallási kötelességgel: az egészségügyi intézkedés és az Istennek bemutatott áldozat szétválaszthatatlan egységet alkot.

Lényeges, hogy a Törvénykönyvben másutt is találunk szűken vett egészségügyi jellegű rendelkezéseket (például a holttest megérintése tisztátalanságot vont maga után a 4Móz 6,9 és 19,11 alapján is), de kevésbé koncentráltan, illetve néhány esetben ismétlésként.

Az Ószövetség nem tiltja meg az orvosi gyakorlat igénybevételét: Ézsaiás is ezt alkalmazza Ezekiás meggyógyítására (2Kir 20,7). Bizonyos egyszerű gyógymódok használata igen gyakori (vö. Iz 1,6; Jer 8,22). Csak a bálványimádó kultuszokkal kapcsolatos mágikus gyakorlatok tilosak (2Kir 1,14), amelyek még az orvostudományt is megfertőzik (vö. 2Krón 16,12).²³

Isten felhívja a figyelmet az ószövetségi rendelkezések pontos és következetes betartására, azzal, hogy a konkrét esetekben a papok azok, akik egyrészt emlékeztetik a népet a szabályokra, másrészt – az egyedi körülmények ismeretében – a szabályokat magyarázzák, értelmezik, adaptálják, azok jelentését akár további részletszabályokkal is pontosítva: „Lepra előfordulásakor vigyázz, gondosan tartsd meg és pontosan hajtsd végre azokat a rendelkezéseket, amelyeket a Lévi törzséből való papok adnak; azokhoz a rendszabályokhoz igazodjatok, amelyeket nekik adok. Emlékezz rá, mit tett az Úr, a te Istened Mirjammal az úton, amikor Egyiptomból kivonultatok” (5Móz 24,8-9).

Noha vizsgálódásaink elsősorban az Ószövetségre koncentrálnak, érdemes kiemelni, hogy az Újszövetségben a betegségek vagy konkrét személyek betegségeiként jelennek meg, Jézus, illetve az apostolok gyógyításait bemutatva, vagy a Jelenések könyvének apokaliptikus látomásaiban bukkannak fel: a Levitákban megjelenő általános magatartásszabályok, normatív rendelkezések itt hiányoznak. Az egészségre és a higiéniére vonatkozó előírások nagy része²⁴ – Krisztus áldozata révén – hatályát veszítette, de az akkori szabályok mögött is felismerhető lelki alapelvek megmaradtak: Isten szentsége, a bűnbocsánat szükségessége továbbra is változatlan.²⁵

23 Uo. 124.

24 A rendkívül csekély számú kivételek egy része az ApCsel 15-ben található, amelyek számos irányból magyarázhatóak, de ezek egyike feltétlenül a tisztasági előírások köre. Itt (az első apostoli zsinat döntéseiben) is jól látható, hogy azok alapvetően a lelki tisztaságot, a szentség elérését, illetve megtartását célozzák, miközben tagadhatatlan, hogy azokhoz közvetlen egészségügyi előnyök (fertőzéseknek való kitettség alacsonyabb foka stb.) is kapcsolódnak [(...) hanem csak azt írjuk elő nekik, hogy tartózkodjanak a bálványoktól, nehogy tisztátalanná váljanak miattuk, továbbá a paráznaságtól, a fojtott állattól és a vértől” (ApCsel 15,20). Utóbbi rendelkezés visszautal a 1Móz 9,4-re: „De ne egyétek a húst az éltető vérral együtt!”].

25 Uo. 182.

Mindösszesen egy érdekességet emelünk ki e körben: a görögnyelvű Újszövetségben két helyen fordul elő a LOIMOSZ (ΛΟΙΜΟΣ) szó, aminek eredeti értelme pestis, illetve (egészségügyi) csapás, azaz járvány. Érdekes, hogy mindkettőt Jézus evangélistája, az orvosi képzettségű Lukács használja, biztosan nem véletlenül. Amikor evangéliuma 21. részében a nagy megpróbáltatás idejéről ír, pánikkezelő józansággal sorol fel katasztrofális jelenségeket, s hozzáteszi: „Ne rettenetek meg, mert ezeknek előbb meg kell történniük, de ez még nem a vég” (Lk 21,9). S aztán elkezdi sorolni a megpróbáló jelenségeket: nemzet nemzet ellen, ország ország ellen támad, mindenfelé nagy földrengések, *járványok* és éhínségek lesznek, rettenetes dolgok történnek (Lk 21,10-11). Itt használja Lukács a LOIMOSZ szót.

4. De miért vannak betegségek?

A vonatkozó szabályok jellegének és tartalmának rövid vázlata után továbbra is nyitott a legfontosabb kérdés: *miért* vannak betegségek, illetve *hogyan kapcsolódnak ezek össze Istennel, az ő akaratával? A kérdés gyakran úgy merül fel, hogy ha Isten valóban szerető, mindentudó és egyúttal mindenható is, akkor miért van annyi szenvedés, nyomorúság, betegség a Földön?* Hiszen nehezen tagadhatnánk, hogy „Az embercsalád szüntelenül [...] szerencsétlenségekbe ütközik; mindig meglepődve tapasztalja, mennyire váratlanul, kiterjedten, vak végzet módjára törnek rá [a csapások]. Az egész Biblia folyamán megtaláljuk ennek a szenvedésnek a visszhangját: háború, éhínség, vízözön, vihar, tűzvész, betegség, halál”.²⁶

4.1. A csapás fogalma és jelentése

Az emberi gondolkodásnak általánosságban is, de az Írásmagyarázatoknak különösen lényeges részét képezi ennek a miértnek, azaz a szenvedés okait, célját firtató kérdésnek a megválaszolása. A kereszténység nem kínál fel egyetlen átfogó, s végletesen leegyszerűsíthető magyarázatot a szenvedésre, s végképp nem ígéri a szenvedések teljes elkerülhetőségét – a keresztények számára sem.²⁷ De ígér *isteni perspektívát és támogatást* a szenvedés elviseléséhez, nem utolsó sorban a kegyelem megértésének lehetőségén keresztül: megmutatja, hogy Isten Krisztus keresztje révén teljesen feltárta a szívét, és a lehető legszeretőbb módon lett úrrá a világban lévő gonoszság, a bűn kérdé-

26 Uo. 202.

27 JACOBY, Douglas: *Answers to Bible Questions You Have Asked. I.* Billerica, MA, Discipleship Publications International, 2001, 135.

sén. A betegségekkel és járványokkal kapcsolatosan tehát olyan bibliai alapú felismerésekről beszélhetünk, amelyek összeolvasva, egymásra tekintettel is sorba rendezve alkalmasak arra, hogy hitet ébresszenek és erősítsenek.

Időben visszalépve azt látjuk, hogy Kálvin János a 16. században nem első-sorban Isten bosszújának, nem büntetésként értelmezi a járványokat, a csapásokat: elismeri, hogy lehetnek azok is bizonyos helyzetekben, de elutasítja az általánosítás lehetőségét, s alapvetően Istenhez terelő próbatételeknek tekinti ezeket. Így érvelt hatalmas művében, a *Keresztyén vallás rendszere (Institutio Christianae religionis)*, másként az *Institutio* harmadik fejezetében: „A Szentírás ezt mondja: „Azért fenyít az Úr nyomorúságokkal, hogy el ne kárhozzunk a világgal együtt (1Kor 11,32). Tehát még a legkeményebb csapásokban is fel kell ismernünk Atyánk irántunk való kegyességét és jóságát, mert ő még ilyen körülmények között sem szűnik meg üdvösségünket előmozdítani. Nem azért ostoroz ugyanis, hogy elveszítsen és megsemmisítsen, hanem azért, hogy a világot sújtó átoktól megóvjon”.²⁸ Attól az átoktól, ami nem más, mint a bűn és annak következményei (lásd még később a c) pontot a 4.2. alfejezetben).

A fenti értelemben vett „csapás” minden esetben az egyensúly felborulása: „Rokon a büntetéssel abban az értelemben, hogy végső soron az ember bűnéből származik. Mégis különbözik tőle abban, hogy az egész teremtést sújtja, és hogy világosabban mutatja Sátán működését, akinek a világ a próbatétel idején még alá van vetve (Jób 1,12; Mt 24,22) [...] A csapás kollektív »sújtás« (néga’), és megmutatja, mennyire munkálkodik a bűn az emberi történelemben (Jel 6; 8,6-11.19)”.²⁹ Tabb igen pontosan fogalmaz, amikor azt állítja, hogy „a mai világ ’prófétái’ arra figyelmeztetnek, hogy a globális járványok jelentik a legnagyobb fenyegetést az emberiség számára, de látnunk kell, hogy a bibliai próféták a járványokat, a testi szenvedéseket éppen az emberiség valóban legsúlyosabb betegségének, a bűnnek az allegóriájaként használják” (lásd például Iz 1,5; Jer 17,9, Hos 5,13, Ezékiel 16,30).³⁰ Szintén Tabb fogalmazza meg, hogy a bűn az a kiterjedt járvány, pontosabban kikerülhetetlen és végzetesen mérgező betegség, amely Ádám fiait és Éva leányait sújtja (lásd ehhez Róma 5,12-t). Egy olyan járvány, amelyre sem politikai megoldás nincs, sem tudományos válasz nem adható, amelynek egyetlen hagyományos oktatási program vagy terápiás eljárás sem lehet ellenszere. Egy járvány, amely során sokan nem is ébrednek tudatára végzetes állapotuknak és a halálos diagnózis létének.³¹

28 KÁLVIN János: *A keresztyén vallás rendszere I-II*. Magyar Református Egyház, Pápa, 1909, 3.8.6.

29 LÉON-DUFOUR i. m. 202.

30 TABB, Brian J.: Theological Reflections on the Pandemic. *Themelios*, 2020/1, 3.

31 Uo.

Az Ószövetségben előrefelé haladva azt látjuk, hogy az egyiptomi csapásoktól (Kiv 7-10), a zsoltárokon át (Zsolt 78, 105) és a prófétákkal bezárólag (Ez 14; 21; 38; Iz 24; Szof 1,2k; Dán 9,24-27; 12,1) valamennyi csapás előképe egy nagy megszabadulásnak, annak, amelyben ma is élünk.³² *Istennek a keresztségben kitáruló és ható szeretete révén ugyanis a csapás értelme megváltozott/megváltozik* (Róm 8,31-39; Jel 7,3; 10,7). Úgy is fogalmazhatunk, hogy *a csapás egyszerre figyelmeztetés és ígéret*.

A betegségekkel, egyéb típusú csapásokkal kapcsolatos első felismerés tehát az, hogy azoknak figyelemfelhívó szerepük bizonyosan van. De milyen további szerepük, biblikus rendeltetésük van még? Mi az, ami biztosan kiolvasható a Bibliából? A továbbiakban ezeket a felismeréseket és következtetéseket vesszük sorra.

4.2. A betegségekkel és egyéb csapásokkal kapcsolatos alapvető meggyőződések

a) Az 1Móz 3,16-17 alapján a szenvedés azért nőtt meg, mert egy olyan világban élünk, amely elbukott, s amelybe a bűn drámai, sőt katasztrófális módon lépett be. *Minden betegséggel, más nyomorúsággal kapcsolatos okfejtés kiindulópontja a bűn világban való jelenléte kell, hogy legyen.* 1Móz 1,31 szerint kezdetben minden jó volt, nem voltak élősködők, fertőzések vagy más veszélyek. Aztán minden megváltozott, mikor a bűn belépett a világba, s vele megérkezett a halál is (Róm 5,12; 8,20). A bűn valósága nélkül az emberi teremtmények nem tapasztalhatnák meg sem a halált, sem annak előjelét, a betegséget.³³

Az ember vallási érzéke önkéntelenül kapcsolatot létesít a betegség és a bűn között, a csapások és betegségek végső, mögöttes okaként – közvetve vagy közvetlenül – mindig a bűnt felhozva.³⁴ A bibliai kinyilatkoztatás ennek nem is mond ellene; *csupán meghatározza azokat a feltételeket, amelyek e kapcsolat helyes értelmezését lehetővé teszik.* Isten boldogságra teremtette az embert (vö. 1Móz 2), és *a betegség, mint minden más emberi baj, ellene van ennek az alapvető isteni szándéknak; csak a bűn következményeként lépett a világba* – ahogyan erről már szó volt (vö. 1Móz 3,16-19). A betegség bűnös világ elleni isteni harag egyik jele (vö. 2Móz 9,1-12). Nevezetesen a Szövetségről szóló tanítás keretében kapcsolódik hozzá ez a jelentés: a betegség az

32 LÉON-DUFOUR i. m. 202.

33 TABB i. m. 8.

34 ASSMANN, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Budapest, Atlantisz Kiadó, 2018, 38.

egyik legfőbb átok, amely Isten hűtlen népét eléri (5Móz 28,21k.27kk.35).³⁵

A csapás tehát, mint Jahve Napjának elővételezése, egyfajta hozzánk intézett ultimátum, hogy megtérjünk (a bűnbánat szükségességére nézve lásd: Jel 9,20kk), virrasztásra szóló felhívás (Mt 24,44). Ez akkor is igaz, ha logikailag a bekövetkező nehézség nem feltétlenül az adott személy vagy személyek konkrét bűnének a közvetlen következménye (*erre nézve lásd a b) pontot*). A bűn általános hatása (természete és következményei) alól *azonban nem* vonhatja ki magát senki. Erre a kiindulóponton tekintettel, ehhez képest tudunk csak továbblépni, és részletesebb, illetve további okokat is keresni.

b) Fontos meggyőződés, hogy *a Biblia nem minden esetben kapcsolja össze az adott betegség kialakulását, a tartósan negatív egészségi állapot fennállását valamely konkrét egyéni vagy közösségi bűnnel*: így például Elízeus, aki feltámasztotta a súnemi nő fiát, és meggyógyította Námánt is a poklosságából, maga is olyan betegséget kapott el, amely utóbb a halálát is okozta (2Kir 13,14). Később Jézus maga is óvja tanítványait attól a gondolkodástól, amely a betegség vagy más nehézség *közvetlen* okaként *minden esetben* valakinek a személyes bűnét gyanítja: erre látunk példát a János 9,1-3-ban [*lásd még később, jelen alfejezet h) pontjában*] és Lukács 13,2b-3-ban is:

„Azt hiszitek, hogy ezek a galileaiak bűnösebbek voltak, mint a többi galileai, azért, hogy így jártak? Mondom nektek: nem! De ha nem tartotok bűnbánatot, éppúgy elvesztek ti is mind.”

Azonban vannak olyan esetek is, amikor a halál vagy betegség közvetlenül egy jól beazonosítható egyéni vagy csoportos bűn következményeként jelenik meg (lásd például 2Kir 6,18). Izraelt Isten fenyegeti (5Móz 28,27.35), és egyebek mellett az egyiptomiakat (2Móz 9,9kk), a filiszteusokat (1Sám 5), valamint Miriamot (4Móz 12,10-15) és Uziját (2Krón 26,19-23) sújtja is vele.³⁶ S valóban, számos esetben a hitetlensége vagy más bűnei miatt sújtja Isten a saját népet is leprával vagy más, hasonló betegséggel. Az 1Krón 21:7.14 versek alapján (a Dávid által elrendelt népszámlálás nyomán) „Isten nemtetszéssel nézte az eseményt, és megbüntette Izraelt. [...] Az Úr tehát pestist küldött Izraelre, és hetvenezer ember halt meg Izraelből”.

c) Általánosságban is kijelenthető, hogy Ő az, aki engedi a betegséget és képes a gyógyításra is: „Lássátok végre, hogy én vagyok, csak én, s nincs más Isten rajtam kívül! Ölök és életre keltek, lesújtok és gyógyítok” (5Móz 32,39). *Ez a*

35 LÉON-DUFOUR i. m. 124.

36 Uo. 867.

megkerülhetetlen tény azonban két másik tény által válik helyesen értelmezhetővé: 1) Isten az, aki a csapások közepette is – akár a szó szoros, akár átvitt értelmében - megtartja, illetve megóvja, azokat, akik hozzá fordulnak, benne bíznak (2Móz 15,26; 5Móz 7,15), továbbá 2) nem ad erőt felüli nehézséget, ami azt jelenti, hogy érdemben lehetővé teszi a jó szabad választását (az általa előkészített jó cselekedetek választását, a kísértésekkel szembeni helytállást stb., végső soron a vele való kapcsolat helyreállítását vagy megerősítését).

Utóbbi két elem rögzítése (és a jelen alfejezetben feltárt további meggyőződések kialakítása) azért is lényeges, mert egy olyan világban, ahol a hívő ember szerint – helyesen – minden az isteni okságtól függ, könnyű *kizárólag* Isten csapását észrevenni egy-egy ilyen helyzetben.³⁷

Isten kiszolgáltat minket a *bűn* egyes következményeinek (gyakran mások bűnei következményeinek is), illetve kiszolgáltat a saját kísértéseinknek, lehetővé téve azok nyomán elbukásunkat is (bár sohasem ő kísért: ld. Jak 1,13), de túlzottan leegyszerűsítő lenne azt mondani, hogy ő okozza mindezeket. Próbátételekről van szó, amelyek nem mennek túl azon, amit el tudunk viselni, ha őt választjuk (1Kor 10,13).

Az utóbbi néhány gondolatot alátámasztó gyakorlati példaként használhatjuk a COVID-19 koronavírus-járvány esetét is: a koronavírus járvány közvetlen oka – az ezzel kapcsolatos álláspontok többsége szerint – az állategészségügyi előírások figyelmen kívül hagyása volt a Kínai Népköztársaság területén; a vadállatok tartására és kereskedelmére vonatkozó szabályok súlyos megsértése, illetve a járvány kezdetét követően az azzal kapcsolatos tények manipulálása, statisztikák meghamisítása, adatok elhallgatása – gazdasági és politikai okokból. Egyes emberek és nagyobb embercsoportok jogi és morális felelőssége igazolható, biblikusan is néven nevezhető bűnök formájában [önzés, félelem, kényelmesség, érdektelenség, a pénz szeretete, a hatalommal (annak jogi előírásaival) szembeni tiszteletlenség, a hatalommal való visszaélés stb. stb.]. Isten engedte ezt? Igen. Ő okozta? Nem.

d) *A betegség türelmet és kitartást igényel.* Az egészséges emberi karakter kialakulása és megerősödése során nem lehetséges a „kanyarok levágása”, a szenvedés „megspórolása” – ezt teszi teljesen világossá a Róm 5,3-4 is.³⁸ Amikor szenvedések közepette is kitartunk, épül a karakterünk: a nehézségek nem csupán formálnak minket (Róm 5,3: „Sőt, dicsekszünk a megpróbáltatásokkal is, mert tudjuk, hogy a megpróbáltatás szüli az állhatatosságot”),

37 Uo. 123.

38 JACOBY, Douglas: *Answers to Bible Questions You Have Asked. II.* Billerica, MA, Discipleship Publications International, 2002, 25.

de ezek a nehézségek egy még átfogóbb karakterépítésnek, egy hosszú folyamatnak is szükségszerű elemei: „[...] teljes igyekezettel törekedjete arra, hogy hitetekben mutassátok meg az igaz emberséget, az igaz emberségben ismeretet, az ismeretben önuralmat, az önuralomban állhatatosságot, az állhatatosságban kegyességet, a kegyességben testvéri szeretetet, a testvéri szeretetben pedig minden ember iránti szeretetet. Mert ha ezek megvannak és gyarapodnak bennetek, nem lesztek a mi Urunk Jézus ismeretében sem tétlenek, sem terméketlenek” (2Pét 1,5). *Tehát az ismeretre alapozott önuralom és állhatatosság az, ami – egyebek mellett – felkészíti a mások iránti odaadásra is, például a hitet próbáló nehézségek révén.*

e) A betegség megtapasztalásának egyik eredménye az lesz, hogy *az emberben kifinomítja a bűn iránti érzéket*. Csakugyan ezt állapíthatjuk meg a könyörgő zsoltárokból is, amennyiben *a gyógyulásért végzett könyörgést mindig (!) a vétkek megvallása kíséri* (Zsolt 38,2-6; 39,9-12; 107,17).³⁹

f) Sőt, az e) ponthoz kapcsolódóan kijelenthetjük, hogy *a lelki növekedés akkor is lehetséges a szenvedésen keresztül, ha soha nem kapunk választ arra, hogy miért éppen velünk, a mi személyes életünkben történt az adott szerencsétlenség* (Jób 1-42) – Jób számára ez soha nem derült ki. Jól látható azonban, hogy Jób esetében például gondviselészerű próbatételként jelenik meg a betegség, amelynek célja éppen hűségének megmutatása.

g) *Fontos meggyőződés továbbá, hogy nem minden betegség vagy természeti katasztrófa áll szoros logikai kapcsolatban Sátán aknamunkájával*. Vannak ugyanis olyan valós, nehézségként megjelenő problémák, melyek esetében viszonylag könnyű nyilvánvalóan pozitív elemeket is találunk: például az áradások, földrengések, bizonyos típusú járványok igazolhatóan hozzájárulnak a földi élet megmaradásához, egyes esetekben a hosszabb távú létfeltételek megújulásához, nagyobb finom biológiai, tektonikus és egyéb egyensúlyok fennmaradásához is.⁴⁰ Ugyanígy a betegségek jelentős része kifejezetten erősíti a szervezetet, ellenállóbbá, életképesebbé téve azt – lehetővé téve egy későbbi, súlyosabb fertőzés leküzdését is. A legutóbbi COVID-19 koronavírus-járvány kapcsán is elsőre igen meglepő tudományos következtetések jelentek meg a tudományos szakirodalomban: A *The Lancet Planetary Health* című tudományos folyóiratban a Yale Egyetem kutatói (Kai Chen et al.) tanulmányukban

39 LÉON-DUFOUR i. m. 124.

40 JACOBY (2002) i. m. 24.

arról írtak, hogy a tisztább levegő Kínában több – becslésük szerint 12 125 – elhalálozást akadályozott meg, mint a koronavírus-járványban ugyanebben a vizsgált időszakban, azaz május 4-ig meghaltak – 4633 – száma.⁴¹ Még azt is figyelembe véve, hogy egyetlen ember halála is 'sok', illetve, hogy a kínai statisztikák megbízhatósága erősen kérdéses, is elfogadható azonban az az állítás, hogy az említett pandémiával járó károsanyagkibocsátás-csökkenés pozitív eredményeket is hozott az egészségre nézve nem csupán Kínában, de másutt is. Mindez arra figyelmeztet minket, hogy a járványok esetében sem elégedhetünk meg a jó-rossz bináris kód mentén történő értelmezéssel.

h) A további okok között kell említenünk, hogy *a szenvedés egy jó lehetőség arra, hogy Isten megdicsőüljön:*

„Amint továbbment, meglátott egy születése óta vak embert. A tanítványai megkérdezték tőle: – Rabbi, ki vétkezett: ez vagy a szülei, hogy vakon született? Jézus így válaszolt: – Nem ő vétkezett, s nem is a szülei, hanem azért van így, hogy nyilvánvalóvá legyenek általa Isten művei” (János 9,1-3).

i) Természetes dolog, hogy az Igének (isteni szónak) a világon való elterjedését is csapások kísérik (Jel 11,1-13), mert ez tükrözi a maga módján az 'Antikrisztus titkának' párhuzamos fejlődését. Magyarul: *a szenvedés (esetünkben a betegség, járvány) megnyitja az utat az Ige előtt*, Isten Szavának terjedése előtt is – függetlenül attól, hogy ez egy nagyon is valóságos küzdelem keretei között zajlik.

j) *A betegség és a szenvedés egyéb formái próbára teszik a hitünket és rámutatnak arra, hogy miben is reménykedünk.* Csak gondoljunk bele Péter szavaiba: „Isten hatalma megőrzött titeket a hitben az örök üdvösségre, amely készen áll, hogy az utolsó időben majd megnyilvánuljon. Abban örülni fogtok, noha most egy kicsit szomorkodnotok kell, mert különféle kísértések érnek benneteket, hogy a próbát kiállva hitetek, amely értékesebb a tűz próbálta veszendő aranynál, Jézus Krisztus megjelenésekor méltó legyen a dicséretre, a dicsőségre és a tiszteletre” (1Pét 1,5-7). Az apostol segít a hívőknek annak felismerésében, hogy pillanatnyi szenvedéseik és küzdelmeik – legyenek azok akár szegénység, elnyomás, betegség, természeti csapás vagy más – nem a Sors véletlen szeszélyének következményei, hanem egy-egy isteni módon megtervezett próbatétel, amely megmutatja hitüket és amely felkészíti őket a rájuk váró öröme, dicsőségre is.

41 CHEN, Kai et al.: Air pollution reduction and mortality benefit during the COVID-19 outbreak in China. *The Lancet Planetary Health*, 2020, 4(6), 1. DOI: 10.1016/S2542-5196(20)30107-8.

Egy vuhani (abban a kínai városban tört ki a 2020-as COVID 19 világjárvány) lelkész mindezt nemrég így fogalmazta meg: „Krisztus békéjét már megkaptuk, de *nem feltétlenül* azért, hogy az távol tartson minket a katasztrófáktól és a haláltól, sokkal inkább azért, hogy azok közepette is képesek legyünk megőrizni ezt a lelki békét, tudva, hogy ezt Jézus maga is megtette előttünk [...]”.⁴²

Mindezek alapján a globális egészségügyi krízis is egyfajta sürgetéssé válik számunkra,⁴³ hogy egyénileg és közösségként is reflektáljunk a szent és tiszta Istennel szembeni emberi lázadás brutális hatású 'járványára': ez egy lehetőség, hogy beszéljünk és párbeszédet folytassunk az emberi félelmek okairól, az istenpótlékokról, a konkrét bűnökről és arról is, hogy mindez egy irányba mutat: *keresnünk kell Istent, annak az ígéretnek a birtokosaiként is, hogy megtalálhatjuk őt.*⁴⁴

k) Az előző pontban írottakat továbbvive elmondható, hogy a fertőző betegség „lerántja a leplet az adott kultúra bálványairól”, nyilvánvalóvá teszi és néhány esetben le is dönti őket. Közvetlen és közvetett hatásai révén ledönti a biztonság bálványát, az anyagi gyarapodás bálványát, a jólét minden területre kiterjedő bálványát.⁴⁵ A szenvedés, esetünkben a testi szenvedés (vagy szeretteink szenvedésének látványa) helyükre rakja a dolgokat, a fontossági sorrendeket, sőt, keményen szembesít(het) a pillanatnyi lelki helyzetünkkel is.

l) A próféták is folyamatosan felhívják a figyelmet az Istenhez való visszatérés lehetőségére, arra, hogy Istennek is az a terve, hogy összegyűjtse az embereket, hogy begyógyítsa sebeiket, s nem is csupán a fizikaiakat, hanem a lelki csüggedtséget és más erőtlenségeket is. (Hós 14,4; vö. Iz 30,26; Jer 30,17; 33,6). Ez köszön vissza a nép felismerésében is: Hós 6,1-ben: „Gyertek, térjünk vissza az Úrhoz, ő tépett meg, ő is gyógyít meg minket; ő vert meg, ő köti be sebeinket”.

m) Persze a betegségek meg is rövidítik, s nehezebben élhetővé is teszik az életet, ami valós nehézség – nem is érdemes csökkenteni, elkenni ennek súlyát –, mégis a nagy kép az, hogy életünk túlnyomó többségét mindenképpen Istennel tölthetjük, ha egyébként itt a Földön – biblikus formában – őt választottuk. Ez a tény is módosítja a perspektívánkat, azt, ahogyan a szenvedésre, bármifajta 'bajra' tekintünk, amikor a szenvedés egy nagyobb, ragyogóbb

42 TABB i. m. 7.

43 Uo.

44 TABB i. m. 4.

45 Uo.

dolgot készít elő. A Róma 8,18 alapján a pillanatnyi szenvedésünk össze sem hasonlítható azzal a dicsőséggel, amely majd megnyilvánul rajtunk. Azaz *egy napon véget érnek a szenvedések* (ld. Jelenések 21-22).

Isten az utolsó időkben övéit átviszi abba a világba, ahol nem lesz többé beteg (Iz 35,5), nem lesz szenvedés és könny (Iz 25,8; 65,19). A bűntől megszabadult világban eltűnnek a bűn következményei is, amelyek egész fajtánkra nehezednek.⁴⁶ Persze ennek a szabadulásnak megkerülhetetlen eleme az ígéret, hogy amikor a szenvedő Igaz magára veszi betegségeinket, meggyógyulunk az ő sajnó sebei által (Iz 53,4k).

5. Mi tehet, mit tegyen és mit ne tegyen az ember?

Az Ószövetség fennállta idején a betegségekkel kapcsolatos praktikus teendők egy része – amint az a fentiekből is világossá vált – pontosan elő volt írva. A Törvény szemében a lepra fertőző tisztátalanság, ezért a leprás gyógyulásáig és a bűnért való áldozat (3Móz 13-14) bemutatását kívánó rituális megtisztulásáig ki volt zárva a közösségből.⁴⁷

Ebben az alfejezetben nem is ezen előírások további részletezésére kerül sor, hanem hét, a Biblia által egyértelművé tett, kívánatos viselkedésmódot és hozzáállást veszünk sorra. Olyan lelki alapelvekkel alátámasztható attitűdöket, amelyek Krisztus mai követői számára is nyilvánvalóvá teszik, hogy miként viszonyuljanak általánosságban is a globális járványokhoz, illetve nagyon is konkrétan a saját betegségeikhez vagy a környezetükben előálló különféle nyomorúságokhoz:

a) *Ne káromolják Istent* (Jel 16,9);

b) *Bálványok felé se forduljanak szabadulásért* (2Kir 1,2-17; Iz 44,17; 47,13);

c) *Ismerjék fel a csapásban az idők jelét* (Lk 12,54kk), a bűn rabszolgaságának kifejezését és a Megváltó küszöbön álló látogatásának előjelét (Mt 24,33). A betegség – vagy bármely más nyomorúság – a teljes megszabadítás kezdete, de legalábbis előjele: „Amikor ez teljesedésbe kezd menni, egyenesedjete föl és emeljéte föl fejeteke, mert szabadulástok közel van” (Lk 21,28);

46 LÉON-DUFOUR i. m. 125.

47 Uo. 867.

d) A kereszténynek mindenképpel abban a bizonyosságban kell ezeket átélniük, hogy *egyrészt szeretve vannak* (Lk 21,8-19), *másrészt bizakodhatnak Krisztus hatalmának erejében* (2Kor 12,9). A csapások rendeltetése ilyenkor az, hogy fenntartsák, illetve megújítsák bennünk a várakozás sajátos állapotát: egy új világ vajúdásáról tanúskodnak, és a Lélek munkájáról, aki az egész teremtést a tökéletes megváltás felé vezérli (Mt 24,6kk; Róm 8,19-23).

e) *Az egészségügyi krízisek arra szorítanak minket, hogy cselekvő módon – s a félelmeinket is legyűrve – éljük meg a hitünket.* Egy keresztény számára legalább két elhívás jelentősége különösen megnő egy járványidőszakban: az engedelmes-ség (például a világi hatóságok karantén-előírásaival szemben) és a jótékonyság gyakorlása is még inkább felértékelődik ilyenkor. Crouch ennek kapcsán állapítja meg, hogy „a társadalmi energiákat egy járványidőszakban a zavarodottság és pánik energiáiból a felkészült szeretet energiáivá kell átalakítanunk”.⁴⁸ Ennek pedig az lehet az alapja, amit a 46. zsoltár 2. verse a következőképpen fogalmaz meg: „Isten a menedékünk és az erőnk, nagyszerű támaszunk a szorongatásban”. Ez fordít el minket a pániktól, rettegéstől, befelé fordulástól, depressziótól, és tesz kifelé fordulóvá, végső soron szeretővé; ez a kiindulópontja annak az együttérzésnek és segítségnek is, amivel a szükségét szenvedők felé fordulunk.

f) *Ragadják meg a betegségben a lehetőséget az Istenhez fordulásra. Nem törvényszerű ugyanis, hogy valaki, aki megismerte Istent, sőt, rá támaszkodva akár másokat is hozzá vezetett korábban, a saját nyomorúságai idején is Istenhez fordul!!* Jó példa erre Aza esete is, hiszen a korábbi látványos, Isten melletti kiállása ellenére (2Krón 15,8-19) később ezt olvassuk: „Uralkodásának 39. esztendejében Aza igen súlyosan megbetegedett a lábára. De betegségében nem az Urat kereste, hanem inkább az orvosokban bízott. Uralkodásának 41. esztendejében Aza megtért atyáihoz és meghalt” (2Krón 16, 12-13).

Néhány esetben igen *dinamikus*, lelki mélységeket és magaslatokat bejáró jelenség ez az „Istenhez fordulás”: „Ebben az időben Hiszkija halálosan megbetegedett. Amikor az Úrhoz könyörgött, az meg is hallgatta, sőt csodajelt is adott neki. Hiszkija azonban nem viszonzta a kapott jótéteményt, mert szíve felfuvalkodott. Ezért az Úr haragra gyúlt ellene, Júda és Jeruzsálem ellen. Mivel azonban Hiszkija Jeruzsálem lakóival együtt megalázkodott szívének felfuvalkodottsága miatt, azért nem érte őket utol Hiszkija idejében az Úr haragja” (2Krón 32,24-26).

48 CROUCH, Andy: Love in the Time of Coronavirus: A Guide for Christian Leaders. *Praxis Journal*, 2020, 45(1), 1. <https://www.thegospelcoalition.org/themelios/article/theological-reflections-on-the-pandemic/> (2020. 05. 11.)

A helyes hozzáállásra példa Jehosafát gondolata: „Ha valami nyomorúság tör ránk, kard vagy büntetés, pestis vagy éhínség, akkor megállunk e templom előtt és a te színed előtt, mert ebben a házban van a te neved. Aztán hozzád kiáltunk szorongattatásainkban, s akkor te meghallgatsz és megsegítesz bennünket” (2Krn 20, 9). Sőt, ugyanott, a 12b versben azt is megmutatja, hogy mit is jelent a *teljes* odafordulás: „Nem is tudjuk, mit kellene tennünk, csak a tekintetünk emeljük hozzád”.

g) *Merjenek emlékezni és szembenézni a személyes bűneikkel (is)*. Jelentősége miatt ezt a kérdést önálló (al)fejezetben tekintjük át.

5.1. A bűnnel való szembenézés gyakorlati formái az Ószövetségben. Bűn és áldozat

A magyar nyelvben az áldozat azt jelenti, hogy az ember valamilyen céllal lemond értékeinek, pénzének, idejének egy részéről. Az áldozat az Ószövetség népének vallásában is olyan szent cselekmény, amelyben az ember Istennek ad valamit, állatot, gabonát, tömjént, tiszteletének, hálájának kifejezésül, vagy éppen engesztelésül, elkövetett vétkei miatt.⁴⁹

Az ószövetségi idők embere számára egyértelmű, hogy mindenekelőtt Istenhez kell folyamodni, mert ő az élet ura. A betegek ekkoriban leginkább Isten helyetteseihez, a papokhoz (3Móz 13,49kk; 14,2kk; vö. Mt 8,4) és a prófétákhoz (1Kir 14,1-13; 2Kir 4,21; 8,7kk) fordulnak.

Amíg csak tart a csapás (vagy éppen annak elhárítására) aszketikus gyakorlatokkal és bűnbánati szertartásokkal kérik Isten bocsánatát: böjtölnek (Bír 20,26; 1Kir 21,8kk), megszaggatják ruháikat és zsákruhát öltenek (1Kir 20,31k; 2Kir 6,30; 19,1k; Iz 22,12 vö. Jón 3,5-8), hamuba ülnek (Iz 58,5; vö. 2Sám 12,16), fájdalomkiáltásokat hallatnak (Bír 2,4; Joel 1,13; 2,17), alázatosan megvallva bűneiket, a gyógyulásért, mint kegyelemért könyörögnek (a zsoltárokból előadják nyomorukat, könyörögnek Isten segítségéért, kérik mindenhatóságát és irgalmát: Zsolt 6, 38; 41; 88; 102), közös bűnvallomást tesznek (Bír 10,10; 1Sám 7,6), engesztelő áldozatokhoz és szertartásokhoz folyamodnak (4Móz 16,6-15). Azt látjuk, hogy a gyengeséget, betegséget és a gyógyulás lehetőségét az Istenhez fordulás szükséglete köti össze az ószövetségi rendben, nem utolsó sorban az alázatos bűnmegevallás formájában.⁵⁰

49 BARTHA i. m.

50 LÉON-DUFOUR i. m. 182.

Istenben bízva készülnek fel arra, hogy a kért kegyet elnyerjék. Az Ószövetség idején ezt néha csoda formájában kapják meg (1Kir 17,17-24; 2Kir 4,18-37; 5). Mindenesetre a gyógyulásnak akkor is, és ma is jel értéke van: Isten lehajol(t) a szenvedő emberiséghez, hogy megszabadítsa bajaitól.⁵¹ Már ekkor nyilvánvaló, hogy nem arról van szó, hogy Istennek lenne – fizikai értelemben – szüksége az áldozatra, sokkal inkább a kapcsolat helyreállítása a cél, az Ő részéről is. Jól példázza ezt a felismerést Dávid imája a templom-építésre szánt adományok számbavételekor: „Tőled van mindez, és csak azt adtuk neked, amit kezedből kaptunk” (1Krón 29,14).

A szó szoros értelmében tehát Istennek nincs szüksége az emberek áldozataira. „Jahve nem adósa az embernek, annál inkább az ember az Istennek. A szertartások a belső érzelmeket teszik láthatókká: az imádást, önfeladást (egészen eléggő áldozat révén), a vágyat az Istennel való bensőséges viszonyra (šelamim formájában), a bűnvallomás lehetősége és a bocsánat elnyerése iránti vágyat (kiengesztelő szertartásokkal). Az áldozat előfordul az Istennel kötött szövetség szertartásaiban (vö. 1Móz 8,20kk), különösen a Sínai hegyen (2Móz 24,5-8); megszenteli az egyesek, a család és a nemzet életét, elsősorban a zarándoklatok és az ünnepek alkalmával (1Sám 1,3; 20,6; 2Kir 16,15)”.⁵²

De folyamatosan fennáll a veszélye annak, hogy ezek – mármint az áldozatok és az egyéb cselekedetek – csak külsőségek maradnak, szívbeli elkötelezettség nélkül és a bűnbánat tettekre váltása nélkül. Már az ószövetségi időkben is előfordul, hogy ragaszkodnak a szertartásokhoz, miközben elhanyagolják azok jelentését, szem elől tévesztik azok eredeti célját. Innen a próféták meg-megújuló figyelmeztetései. Ők a hamisságot ítélik el, hiszen a „[S]zertartások sokfélesége, önmagában, még nem dicsóíti meg Istent. [...] A szív készsége nélkül az áldozat üres mozdulattá és képmutatássá válik; a szándék tisztasága híján visszatetszik Istennek (Ám 4,4; Iz 1,11-16). A próféták mindig erőteljes kifejezésekkel sürgették a lélek elsődlegességét (Ám 5,24; Hós 6,6; Mik 6,8; Joel 2,13). Ezzel nem mondtak újat, hanem a régi (2Móz 19,5; 24,7k) és állandó hagyományt (1Sám 15,22; 1Krón 29,17; Péld 15,8; 21,3.27; Zsolt 40,7kk; 50,16-23; 69,31k) folytatják”.⁵³

Jeremiás teszi fel a kérdést, hogy *mit ér az, ha a Tízparancsolat tiltásait sorra megszegő emberek bemutatják áldozataikat, és fellelegeznek, hogy „megszabadultunk”, azután pedig mennek ugyanazokat a bűnöket újra elkövetni?* (Jer 7,9k).

51 Uo. 125.

52 LÉON-DUFOUR i. m. 40.

53 Uo.

6. Összefoglalás

A 2020-ban kirobbant járvány jelentőségét növeli, hogy átfogó válságot eredményezett, tartós társadalmi, gazdasági hatásokkal: „A koronavírus-világjárvány következtében az idén 265 millióra emelkedhet, vagyis csaknem megduplázódhat az élelemhiánnyal küzdők száma világon, ha a kormányok és a magánszektor nem avatkozik közbe. Miközben a COVID-19 világjárvánnyal küzdünk, egy éhínségjárvány szélén állunk” – jelentette ki David Beasley, a WFP vezérigazgatója az ENSZ Biztonsági Tanácsa előtt.⁵⁴ Mint mondta, „minden este 821 millió ember hajtja éhesen álomra fejét világszerte”, további 135 millió ember esetében „az éhínség válságos szintet vagy még ennél is rosszabbat ért el”.⁵⁵ A WFP elemzése szerint az idei év (2020) végéig további 130 millió ember sodródhat az éhínség szélére a pandémia következtében – ha nem kerül sor a kieső anyagi források pótlására, illetve a kereskedelem zavartalanságának biztosítására. Beasley emlékeztetett, hogy *már a koronavírus-járvány előtt figyelmeztette* a világ vezetőit, hogy „2020-ban a második világháború óta nem tapasztalt humanitárius válsággal szembesülhetnek” a fegyveres konfliktusok, afrikai sáskajárások, és a gyakoribbá váló természeti csapások, illetve gazdasági válságok miatt.⁵⁶

Nem ismerjük a jövőt, a fentiek alapján nem tudunk közvetlenül következtetni az elkövetkező eseményekre. Ami biztos: a betegségekkel és járványokkal kapcsolatos rendelkezések mögött világosan felismerhető lelki alapelvek, mozgástörvények bizonyosan támpontot és fogódzót jelentenek a mai válság(ok) közepette is: Isten nehézségekkel kapcsolatos, Jézus áldozata felé mutató terve, valamint a bűn természete, okai és következményei tekintetében is *számos meggyőződést szerezhetünk az ószövetségi igehelyek alapján is.*

E tanulmány is rámutatott arra, hogy miközben általános emberi tendenciánk, hogy fekete-fehér válaszokat akarunk, 'egyetlen nevet' várnánk minden kérdésünkre, a most vizsgált témában sem válhat automatizmussá, hogy Istent, Sátánt vagy éppenséggel Ádámot és Évát nevezzük meg minden nehézség szenttelen forrásaként, kifejezett okozójaként. Ha így teszünk, könnyen szem elől téveszthetjük Isten átfogóbb tervét – melyben a betegségeknek is konkrét helye van –, s a saját szerepünket, lehetőségeinket is tévesen ítélniük meg. Talán nem véletlen, hogy a bűn és a betegség kapcsolata is egy olyan kérdés,

54 CSURGÓ D.: ENSZ: Bibliai méretű éhínség jöhet a koronavírus miatt. *INDEX*, 2020. 04. 21. 1. https://index.hu/gazdasag/2020/04/21/koronavirus_ensz_ehezes_elelmiszertiany/ (2020. 06. 18.)

55 Uo.

56 Uo.

amelyben csak meggyőződésbeli sarokpontok vannak, s a többit nekünk kell kipótolnunk a meggyőződésünkre alapozott hitünkkel.

S hogy miként lehetne a tanulmány felismeréseit egyetlen gondolatba sűríteni? Az egyik lehetséges választ a 2Kor 4,15-18. versekben találjuk: „Mert minden értetek történik, hogy minél bővebben áradjon a kegyelem, s így hálát is mind többen adjanak az Isten dicsőségére. Ezért nem veszítjük el kedvünket, mert bár a külső ember romlásnak indult bennünk, a belső napról napra megújul. A mostani pillanatnyi könnyű szenvedés ugyanis a mennyei örök dicsőség túláradó mértékét szerzi meg nekünk. Csak ne a láthatóra, hanem a láthatatlanra fordítsuk figyelmünket. Mert a látható mulandó, a láthatatlan azonban örök”.

*Ez az idézet jól összefoglalja mindazt, amiről szó eset ebben a tanulmányban: azt, hogy a nehézségek – esetünkben: betegségek, járványok – nem értelmes cél nélkül valók, Isten terve szerint elvezethetnek minket egy hálásabb gondolkodáshoz, végső soron Isten dicsőítéséhez, továbbá bizonyosan alkalmasak egy érdemi lelki megújulás kiváltására, a testi-lelki gyengeségeinkkel való szembenézésre (s mindez akkor is igaz, ha bekövetkezik gyógyulás, s akkor is, ha nem). Ráirányítja figyelmünket a láthatatlanra és az örökkévalókra: úgy szembesülünk a múlandóságunkkal, hogy közben erősödhet bennünk a remény – már csak azért is mert éppen *Krisztus, az ártatlan Szolga betegsége* volt az, ami a bűnösök vétkeinek kiengesztelését és a számunkra megnyíló, Istenhez vezető utat eredményezte (Iz 53,3-12, vö. Zsolt 73,14).*

ÉLETÜNK ATTÓL FÜGG, AHOGY MÁSONK VISELKEDNEK

BIRHER Nándor
egyetemi docens (KRE ÁJK)

1. Bevezetés

Triviális a tanulmány címe, azonban a COVID 19 idején egyre több-, és mélyebb jelentésűvé válik a tartalma. Az eddig rejtetten, automatizáltan működő egymásrautaltság új horizontokat kap azáltal, hogy a társadalmi kooperációt – jelenleg egy vírus terjedésének megakadályozása miatt – tudatosabbá kell tennünk. Kiderül, hogy nem egymástól független individuumok jól szervezett összessége, hanem élő és egymásra utalt közösség vagyunk.

Az életem attól függ, hogy a lázas beteg maga megy-e bevásárolni? Vagy éppen attól, hogy a vonaton a mellettem ülő hajlandó-e maszkot viselni. Ezek az újabb, a járvány kapcsán tematizált felismerések. Vannak azonban ennél mélyebb, már beidegződött mechanizmusok is. Attól (is) függ az életem, hogy hajlandó-e az orvos hálapénz nélkül segíteni? Vagy éppen lehet-e korrupció nélkül munkához jutni? Esetleg a bőrszínem miatt a kellesténél kicsit tovább térdelnek-e a nyakamon a rend őrei? Vagy az élet elejéről gondolkodva: támogatják-e szüleim az abortuszt?

A járvány jelen szakaszában nem csak a COVID-19 vírussal, hanem a részben ehhez a sokkhoz kapcsolódó beidegződések működésképtelenné válásával is szembe kell néznünk, és egyre tudatosabban kell odafigyelnünk az egymásrautaltságunkra – a járványon túlmutató kérdésekben is.

Mintha egy új időszak kezdődne, egyik napról a másikra minden megváltozott, és mi ebben a megváltozott világban keressük még mindig a kényelmes helyünket. Csakhogy a kényelem fenntartására úgy tűnik nem elégséges az eddig bevett, individualizmusra épülő eljárási rend.

Az élet igazából találkozás. Élet a másik nélkül nem jöhet létre. Éppen emiatt, a másik miatt, a remény útja csak közösségi út lehet. Erre már Plátón is felhívta a figyelmet, aki az erényeket, különösen is az igazságot az emberek közösségén, az államon keresztül mutatta be.

Mára – bízunk benne – már eléggé tudatos ahhoz az emberiség, hogy túlságosan magas árat ne kelljen fizetnie a kényelméért. Nem akarunk háborút a civilizált világban, nem akarjuk elveszíteni a bőséges hozammal kecsegtető részvényeinket, nem szeretnénk lemondani a nyaralásról sem. Mi lehet hát a megoldás? Újra kell szervezni a világ rendjét. Változtatni kell a több száz éve beidegződött államszervezési (közigazgatási) módszereken, hiszen új eszkö-

zök, új adatok állnak rendelkezésre. A lehetőség adott, sőt, 'köszönhetően' a COVID-19-nek már rá is kényszerülünk erre.

Az átszervezés első lépése az alapvető igazságok megértése. Ilyen alapvető igazság az, hogy „életünk attól függ, ahogy mások viselkednek”. Szoros kapcsolt-ságban vagyunk egymással és az egész anyagi valósággal. Az individualizmus szükségszerűen csak hamis illúzió lehet – akkor is, ha nagyon elterjedt illúzió. A felismerést mindössze néhány évtizede elemzik tudományos alapossággal a komplexitástudomány keretein belül. Talán ezért is késett a komplexitás tudatosításának gyakorlati hasznosítása.

A közgondolkodás inkább az individuumok mechanikus kapcsolt-ságágában, a 'társadalom-gép', 'autopoietikus (zárt) rendszer' kategóriákban értelmezi a valóságot, amely kategóriák szavatossága már az első világháború gépe-sített gyilkolásában lejárt. Nem gépekre, hanem életre van szükség. Azaz a mechanikus rendszerelméletet fel kell váltania a komplexitás felismerésének. A fogaskerekék vagy az önszerveződő sejtek világa még nagyon messze van az élet teljességének, azon belül pedig a lélekkel élő ember életének bonyo-lultságától, összetettségétől.¹

Első lépésben a valóság bonyolultságát, és kapcsolt-ságát kell felismerni. Ezt követően válik szükségessé a társadalmat irányító elvek újragondolása. Mindez azonban egyáltalán nem egyszerű.

A mondat, hogy „Szeresd uradat Istenedet teljes szívedből, és felebará-todat mint önmagadat” ugyan magától értetődő, hiszen legalább kétezer év gondolkodását alapozta meg. Mégsem értenénk, sőt meg sem hallanánk ezt az alaptételt akkor, ha nem alakult volna ki kétezer éve Izrael földjén, majd az egész Római Birodalomban a Názáreti Jézus követőinek kapcsolt-sati rendszere és az erre a rendszerre épülő episztemológia.

A feltételek ma is adóttak a változásra, és a változásnak lehet akár a COVID-19 is az elindítója. Nem tudjuk, véget ért-e a járvány, vagy most kezdődik, abban azonban biztosak lehetünk, hogy a globális cselekvés technikai lehetőségeit javarészt megteremtettük, és van egy impulzus is, ami a változások forrása, vagy legalábbis előre mozdítója lehet.

1 HOMICSKÓ Árpád Olivér (szerk.): *Technológiai kihívások az egyes jogterületeken*. Buda-pest, Patrocinium, 2018.

2. Minden emberi cselekvés alapja a kommunikáció

Az is bizonyos, hogy a cselekvés homlokterében a kommunikáció áll. Itt azonban nem feltétlenül a médiára, mint a negyedik hatalmi ágra kell gondolnunk, hanem a lényeglátó, tényleges párbeszédre. A COVID kapcsán egyértelművé vált az információcserén alapuló együtt-cselekvés fontossága.²

A fecsegés ugyan nagy jelentőséggel bír, a feladata azonban kimerül abban, hogy hozzásegítsen a kommunikáció érdemi szereplőinek egymásra találásához. A kommunikáció közege ugyanis részben vezérelt, részben spontán. A vezérelt kommunikáció esetében minden betűnek ára és jól mérhető forrása van. Szempontunkból lényegtelen, hogy ezt az árat kormányok, lobbyérdekek vagy NGO-k fizetik.

A spontán kommunikáció viszont szinte ellenőrizhetetlen (bár az ellenőrzésre irányuló törekvések egyre erősödnek), egyszerre van meg benne a tömegek bölcsessége és a bárgyú összeesküvéselméletek sokasága.

A valóságban ez a kétféle kommunikáció kapcsolódik össze bonyolult hálózatban, folyamatosan hatva egymásra.

Ha magát a tényleges hatásmechanizmust nem is lehet leírni, a kommunikáció irányát mindkét típus esetén lehet szabályozni egy világos küldetés mentén: a kommunikáció szövete segítse elő azoknak a szakértőknek a tállkozását, akik az adott témában felelősen képesek nyilatkozni. Az emberek kommunikációs kapcsolatának ez a tudatosítása lehetővé teheti azt, hogy a felmerülő kérdéseinkre mielőbb, a lehető legnagyobb tudásmennyiség bevonásával próbáljunk meg választ találni.

Azaz legyen egy olyan nyitott felület, amelyben a hivatalos és nem hivatalos ajánlások segítségével el lehet jutni azon szakemberekhez, akik az adott kérdésben képesek a válaszok megtalálására. Hangsúlyozzuk, legalább olyan fontos az, aki jó szakembert tud ajánlani (és esetleg felelősséget is vállalni érte), mint maga a jó szakember.³

A folyamat (ami a kommunikáció terében zajlik) főbb lépései tehát a következők:

2 A témában mélyreható elemzést Z. KARVALICS László végzett *Infodémia* című, megjelenés alatt álló monográfiájában.

3

Megértés	Probléma felismerése, megfogalmazása, kihangosítása (érzékenyítővé tétele)
	Problémához kapcsolódó kérdések megfogalmazása, kihangosítása (érzékenyítővé tétele)
Belátás	Eljutás a szakértőkhöz, ⁴ szakértőket ajánló központok feltárása
	Szakértők felkészítése a feladatra (a problémához kapcsolódó kérdések értelmezése)
	Szakértők közötti kommunikációs csatorna kialakítása
Döntés	Eredmény kommunikálása, kihangosítása

1. táblázat. Forrás: saját szerkesztés.

Bármelyik elem hiányzik, nem jöhet létre eredményes problémamegoldás. Az eredményhez feltétlenül szükség van magának a problémának a feltárására ugyanúgy, mint a megfelelő szakértőkhöz való eljutásra, a szakértők munkájára és az eredmények kommunikálására. Bármelyik rendszerelem hiánya diszfunkcióhoz vezet. Ezideig nagyon kevés hangsúlyt helyeztünk a szakértőkhöz való eljutásra, a szakértők megfelelő 'hitelesítésére'. A COVID-19 megmutatta, milyen komoly szerepe van a hírek valóságtartalmának szűrésére, a megfelelő, jellemzően különböző területekről származó szaktudás bevonásának és a szakértői munka összehangolásának.⁵

A hatékony munkának van még egy fontos összetevője is: magának a problémának kellő súlyúnak kell lennie ahhoz, hogy a megoldására szolgáló 'kritikus tömegű' szakembert össze lehessen gyűjteni. Ehhez feltétlenül tudatosítani kell a probléma súlyosságát, vagy nagyon egyszerűen kell megfogalmazni magát a problémát. Sokszor a klímakérdés azért nem vetődik fel kellő súllyal, mert képtelenek vagyunk megérteni vagy éppen megértetni annak jelentőségét. A COVID-19 viszonylag egyszerűbben megérthető: ha elkapod, jó eséllyel szenvedsz és meghalsz. Ezzel szemben viszont ki veszi komolyan azt, ha kicsit melegebb lesz minden évben, vagy ha kicsit több vihar van? Miért lehet 'kötelezőbb' maszkot viselni a villamoson, mint megfelelő helyre dobni az elhasznált elemet? Pedig mindenki tudja, egy eldobott ceruzaelem legalább ezeröttszáz liter vizet mérgez meg. A COVID problémák azonnal érzékelhetőek

4 A kérdésről részletesen: BIRHER Nándor: A források hatékony elérése a munkaerőpiacon az igazságosság, a bizalom, és a nyilvánosság elveinek alkalmazásával. *Deliberationes*, 2016/1-2, 25-38.

5 Erre jó példa hazánkban a tudást központosító, önkéntes alapon külföldi szövegeket fordító orvoscsoport.

szemben a fenntarthatóság problémáinak elhúzódóan tapasztalható jellegével.

A COVID-dal kapcsolatban láthattuk, a kellően artikulált probléma hívja elő azokat az erőket, amelyek képesek a probléma megoldására. A probléma megoldásához azonban megfelelő szabályozásra is szükség van. El kell jutnia oda a közösségnek, hogy megértse, nem vicc az, ami zajlik. Vissza kell térni a valóság valóságosságának a megértéséhez. Jónéhány évtizede a valóság egyre „virtuálisabb, szimuláltabb”⁶ formában igyekszik feltűnni az emberi episztémében. Helyenként azonban muszáj a valóságba ütközni. Ez a becsapódás viszi tovább az emberi gondolkodást. Pilinszky Jánosnál szebben (és bonyolultabban) aligha lehet mindezt megfogalmazni:

„Jelen akartunk lenni minden áron, s legfőképpen épp jelenlétünket semmisítettük meg. Igaz, a tükörben minden fokozottan együtt van. Ami kívül esik rajta, látszatra semmi, valójában egyedül érdemes. Miután pedig épp ez az egyedül érdemes vált sivataggá: a tükör minden gazdagságát, meglepetését semminek találjuk. Van azonban a tükörnek egy nagy és kárhozatos előnye. Az, hogy végletesen manipulálható. [...]

Marad tehát a kérdés: összetörhetjük-e a tükört saját erőnkéből? Nem tudom. Aligha. Amit tudok, egyedül annyi, hogy Isten időről időre átvérzi a történelem szövetét, s a szituáció kegyelméből az ember ismét engedelmessé válik. Auschwitz ma múzeum. Mégis a vitrinekben fölhalmozott tárgyakon föllelhető ütések és kopások a század, az élet betűi. Örök tanulság. Akik itt e jeleket »leírták«, sose jutottak el talán mondataik megfogalmazásáig. Újabb bizonyíték amellest, hogy a valódi dolgok mennyire kívül esnek a személyes teljesítmény belátható határán. A valódi érték (túl a publikációk zűrzavarán, a kommunikáció örök békéjében és csöndjében) terített asztal, amihez mindenki hivatalos, ahol mindenki jóllakhat, anélkül hogy bárkit is megrövidítene. Az isteni kontextusban: legtöbbször más, aki az értéket megéli, s megint más, aki esetleg megírja. Mit számít? Isten az, s egyedül ő az, aki ír: a történések szövetére vagy a papírra.

Hangosan gondolkodom. Ahogy nincs egyéni megváltás, kollektív megváltás sincsen. Mégis a jótett interperszonális, közvetlenségében univerzális jellege: a »másikban« mindig mindenki jelenlétének konkretizálása. Hasonlóképpen: nincs kiút a képzelet drámájában a legvégletesebb eltávolodások átvállalása nélkül. Ha a »vallásos művész« mai rendeltetési helye egyáltalán megjelölhető: az egyedül a végletes türelem és testvéri megosztottság posztja lehet. S talán épp ezzel, hogy valamennyien, kivétel nélkül a lehető legtávolabbra kerültünk

6 BAUDRILLARD, Jean: *A szimulákrum elsőbbsége*. <https://www.scribd.com/document/75327861/Jean-Baudrillard-A-szimulakrum-els%C5%91bbsege> (2020. 10. 24.)

– jutottunk legközelebb egy »evangéliumi esztétika« megvalósításához. Napjainkban lehetetlen Isten időbeli inkarnációját összetévesztenünk Isten utolsó eljövételével. Hitünk semmiképp se lehet idegen azzal a halálos gyöngeséggel szemben, amire egyedül a vereség Istene nyújthat orvoslást, az a nyilvános emberi vereség, amibe mintegy eleve bennfoglaltatott a föltámadás fokozhatatlan intimitású, isteni megfelelője.⁷

A valódi érték tehát: „terített asztal, amihez mindenki hivatalos”. Minden társadalmi rendnek ezt az asztalt kellene szolgálnia. Műszóval ezt hívják szolidaritásnak.

3. Szolidaritás

Ahhoz azonban, hogy a szolidaritás tényleges megvalósulásáig jussunk, a gondolkodásmódunkon kell változtatnunk. A mások viselkedésére való fokozottabb figyelmünk emelhet bennünket egy jobb életminőség szintjére.

Természetes, hogy mindennek az alapjánál az ember két legnagyobb képessége kell, hogy álljon: a tudása és a hite. Mindkettő egyformán fontos, hiszen nem juthatok el a tudáshoz, ha nem hinnék abban, hogy van értelme, és nem hihetnék, ha nem tudnám, hogy mit higgyek. A tudásmenedzsment mellé oda kell rendelni a 'hitmenedzsment' fogalmát is. Az emberi akarat irányításának fogalmát. A célok kijelölésének és követésének művészetét. Ezen a területen még adós a kultúránk, valahogy képtelenek vagyunk arra, hogy céljaink meghaladják önzéseinket és a személyesen és kollektíven rendelkezésünkre álló időt. Pedig ezt is lehetne módszeresen elemezni. A tudáskormányzás mellett fel kell nőnie a hitkormányzásnak is. Ha lenne ilyen tudomány, minden bizonnyal könnyebb lenne a vallási fanatizmusokkal, vagy éppen az egosíták kiégett depressziójával is szembe nézni. A tudás és az akart szabadságának együtt kellene állnia egy közös cél megvalósítása érdekében.

Tudjuk azonban, hogy a közös célok ideje régen lejárt, azonba az élet kemény tényei, mint például a járványok, vagy a háborúk, vagy a klímakatasztrófák mégiscsak újra és újra a célokra irányítják a figyelmet. Érdemes kihasználni a pillanatot, és végiggondolni a céljainkat.

Első és legfontosabb az orientációs pont megtalálása. Ezt a pontot nevezhetjük a legalapvetőbb életösztönnek, metatudásnak,⁸ kollektív tudásnak. Olyan, a történelem tapasztalatain és az emberi lét alapvető sajátosságain alapuló

7 PILINSZKY János: A „teremtő képzelet” sorsa korunkban. <https://mek.oszk.hu/01000/01016/01016.htm> (2020. 08. 11.)

8 A kérdést részletesen tárgyalja Z. KARVALICS i. m. 70-73.

információkról van szó, amelyek „vezérjelentés”⁹ formájában meghatározzák a túléléshez szükséges cselekvési módokat. Ezek egyébként nagyon gyakran egyszerű szabályok formájában hagyományozódnak tovább generációról generációra. Ilyen parancsok az alapvető vallási parancsok is, mint például: a bajban levőnek segíteni kell. Vagy: nem lehetsz önző. Ezek az orientációs pontok azok, amelyek a közösség túlélése érdekében képesek a rövidtávú (hiszen az egyén élete is ’rövidtávú’ a közösség életéhez képest) igényeket felülírni.

Jellemzően ezek a vezérjelentések homályba borulnak, ha nincs közvetlen fenyegetés a közösségre nézve. A kényelmes hétköznapi pontosan emiatt erősítik az önzést, és szinte láthatatlan módon pusztítják el a közösség védekező-képességét. Az önző ugyanis csak rövid távon lehet életképes, mivel a túléléshez szükséges spontán kooperáció helyét átveszi a mechanikus érdektelenség.

A jólét (a kihívásmentesség) vezet a vezérjelentés elhomályosulásához. Ezért lehet igaz a találó megjegyzés, ha Isten igazán próbára akarta volna tenni a szenvedésekkel megkísértett Jóbot, – akinek a történetét a Bibliában Jób könyve írja le – akkor nem küzdelmet, hanem még több kényelmet és sikert adott volna neki. A vezérjelentés elhomályosulásánál veszélyesebb a vezérjelentés torzulása. Ennek talán a legjobb példája az egyre individuálisabb társadalmak megjelenése. Ezek szerint a narratívák szerint az egyén képes a teljes ’önmegvalósításra’ tisztán az anyagi-pszichikai kontextusában. Mindez természetesen nem lehet igaz, hiszen az egyén véges és ez a végeessége az idő előrehaladtával egyre nyilvánvalóbb. Ennek a ténynek az elhallgatása súlyos károkat okoz a társadalom életében is.

A problémák, különösen is az életveszélyes problémák viszont előhosszúkat azokat a vezérjelentéseket, amelyek a közösség túlélését mozdítják elő. Ez jelenik meg például a bajtársak összetartásában komplikált harctéri helyzetekben. Hasonló lehet a helyzet a COVID idején is, amikor mindenki mind szakmai, mind pedig hétköznapi beszédeiben e témával foglalkozik.

Nagyon lényeges lenne azonban, hogy ezeket a narratívákat valaki össze tudja hangolni, és a ’jó cél’, azaz a szolidaritás mint a fenntarthatóság alapelve, elérése felé irányítani. Itt ugyanis nem csak magáról a kiszámíthatatlanul terjedő

9 „A nagy tét (például az életet fenyegető veszély) esetén az a szerepe, hogy a kulcsinformációhoz egyértelmű, félreérthetetlen és megkerülhetetlen cselekvés-utasításként kapcsolódva egyfajta »törvényként« üzemeljen. Amit a biológiai test szinte automatizmusként végez (elugrik a sebesen közeledő súlyos tárgy elől), azt a funkciót látja el a mesterkontextus a tudat komplexebb és kollektív kihívásai esetén is. (Ezt a szerepet látványosan töltik be a művelődéstörténetből megismert, változatos, vallás-hitelesítette »parancsolatok«.) A mesterkontextus hiánya alapvetően határozta meg a víruskihívásra adott válaszok formáját, minőségét és sebességét.” Z. KARVALICS i. m. 70.

betegségről, hanem annak társadalmi, gazdasági következményeiről is szó van. Ahogy megjegyeztük, ezek a következmények elvezethetnek bennünket akár az emberiség vezérjelentéseiig is, egy új kontextust létrehozva. Mivel a vezérjelentés norma, ezért egészen bizonyosan nem lesz megkerülhető a normativitás különböző szintjeinek a kérdése, a jog, az erkölcs és a vallás viszonyrendszere sem.

A társadalmi szolidaritás kérdése azonban történelmileg részben lejáratott téma, hiszen a nagy kollektivista elmebajok, úgymint a – náciizmus vagy kommunizmus – mindegyike vésszesen riasztó. Mindez azonban nem azt jelenti, hogy magát a közösségi együttműködésre épülő gondolkodásmódot kellene zárójelbe tenni, mindössze azt, hogy a kérdés nem egyszerűsíthető le individualizmus versus kommunitarizmus dichotómiára.

Ha valódi tudásmenedzsmentre törekszünk, akkor egészen a legalapvetőbb jelentésekig kell leásnunk, ellenkező esetben pontosan az alapozás fog elmaradni. Éppen ezért nem gondolkodhatunk felszínes kockázatelemzési narratívákban. Nem mondhatjuk, hogy a vírus miatt javult a levegő, kevesebb lett az asztmaroham, vagy kevesebben haltak meg influenzában, így a vírus még előnyös is az emberiség számára. Ahogy azt sem állíthatjuk, hogy a vírusnak pozitív hatása van a nyugdíjpénztárakra, hiszen a jogosultak közül hálnak meg a legtöbben. Ha megmaradnánk a tiszta logika szintjén, embertelen világot generálnánk. Ezért lényeges, hogy a tudásmenedzsment központjában mindig az az ember álljon, aki nem csak egy absztrakt (emberi) jogi fogalom, hanem olyan lelki lény, akinek van erkölce és hite egyaránt.¹⁰ Ellenkező esetben egyenes az út ahhoz a következtetéshez, hogy a fájdalom egyedül egy ember nélküli világban szüntethető meg, ezért az embert magát kell megszüntetni.

„Mindent összevetve, ma tehát egy globális világnézeti zsákutcában vagyunk; éspedig azért, mert e világ hatalmasai a maguk destruktív érdekeit követve felbontották az emberi tudás különböző területeinek harmóniáját, elvetették a magasabb bölcsességet, s csak a rövidtávon biztos szaktudást, illetve az általuk kreált ideológiákat helyezték a világnézeti vezér szerepébe. Ezáltal az emberi ismeret minden területe rabszolgá szerepbe került.”¹¹

10 WEÖRES Sándor mindezt a következők szerint fogalmazza meg *A létezés* című írásában. „Nézz meg egy kődarabot, egy kalapácsot, egy bokrot, egy paripát, egy embert: mindegyik keletkezett, pusztuló, határolt, egyéni, külön-lévő. De közös lényegük, a létezés, nem pusztuló, nem határolt, nem egyéni, nem külön-lévő. A létezés mindenben azonos. A sokféle keletkező és pusztuló alakzat: ez az élet. Az örök egymásután, melynek minden alakzat csak egy-egy állomása: ez a létezés. Az ember az egyetlen, aki a változóknak a névvel-rögzíthetőt keresi: értelme van. Az ember az egyetlen, aki önmagában az egyéni és feltételes dolgok alá, a közös és feltétlen létezésig ás: lelke van.” <https://terebess.hu/keletkultinfo/teljesseg.html> (2020. 08. 13.)

11 KUMINETZ Géza: *Megfontolások a világnézet(ek)ről*. In: BIRHER Nándor – KOLTAI Péter

Hangsúlyoznunk kell, az itt felvázoltak nem helyezhetők el a „meghaladott, érzélgős, tudománytalan”, a felvilágosodás óta jól kiforrott kategóriákba, hanem teljes komolysággal kell vizsgálni a helyüket abban a rendszerben, amelyet ökoszisztémának nevezünk. Éppen ezért minden tudásmenedzsment alapját kell, hogy jelentsék ezek a tények. Különösen is igaz mindez a politikai döntésekre. A patikamérlegesen kimért, látszólag logikus döntések helyét át kell, hogy vegyék az emberi, a belátásra épülő döntések.

4. Belátás

Az emberi ismeret önmagában is több mozzanattól áll. Szent Tamás ismeretelméletét a kanadai jezsuita Bernard Lonergan *Insight: A Study of Human Understanding* című munkájában fejt ki részleteiben, és állapítja meg, hogy a megismerés központi mozzanata a belátás. A megismerés útja a tapasztalat, belátás, döntés hármásából áll. Mindez természetesen egy egységet alkotva. Aki a teljesség megismerésére törekszik, annak kommunikációs, rendszerező, tanító, alapot létrehozó feladatai vannak egyszerre. A megismerés, és különösen is a teljesség megismerése komplex esemény, amelynek alapjánál a tapasztalat áll, azonban a megismerés folyamata elvezet a másik emberig ugyanúgy, mint az Istenig. A megismerés soha nem történik nélkülem és soha nem történik általam, állíthatjuk Martin Buber gondolatának parafrázisával.

A megértés az első lépés. Közvetlen viszony a tapasztalattal. A megértés alapja tapasztalás, de ennek csak első lépése a külső világ tapasztalása, sokkal jelentősebb ennél bensőnk megtapasztalására. Az észlelt adatokból „data of senses” a tudat adatai „data of consciousness” lesznek, amelyekből kialakul a közvetlen megértés „direct understanding”. Már maga a megértés elvezet bennünket a „valami történik – nem akarom elhinni” úton egészen addig, hogy felfogom magát az eseményt.

A megértést követi a belátás „insight”. A belátás folyamán feltárul az esemény lényege. Az esemény mögött rejlő értelem. A belátás a megértésnek az az egyedülálló mozzanata, amikor a közvetlen megértés során elének kerülő képekhez, tapasztalásokhoz valamilyen értelmes gondolati tartalmat rendelünk hozzá. Ez a fogalomalkotás, elvonatkoztatás, lényeglátás képessége. A belátásban az ember hozzárendeli az eseményhez a dolgok rendjéből fakadó értelmet.

A harmadik lépés a döntés, amelynek során az akaratunkkal arra törekszünk, hogy a megértés helytálló legyen, azaz hogy a felfogott, belátott valóságot (bennünk és körülöttünk) jól értsük. Ekkor már nincs jelen új információ, új

tartalom, ennek a lépésnek a lényege az elköteleződés és felelősségvállalás a jó, a helytálló megértés mellett. „Cselekedni kell” – a döntésben magunkra maradtunk (szabad akarat) a megvalósításban pedig közösségben vagyunk ismét.

Lonergan ismeretelméletében felismerjük, hogy a megismerés útja az adatoktól a helyes cselekvésig vezet. A jó megismeréséhez a valóság (nem csak a tények!) megismerése szükséges; a valóság megismeréséhez az igazságé (belátás, lényeglátás); az igazság megismeréséhez a felfoghatóé (nem csak tapasztalat hanem gondolkodás is); s a felfogható megismeréséhez végső soron adatok szükségesek. Így jutunk el a vélt igazságoktól a valóságig, a reménytelenségtől a remény tevékeny üzenetéig.

5. Mi a felvilágosodás?

A modern, felvilágosult ember a remény üzenetét mintha magában próbálná meg megtalálni. Erre bátorítja őt a modernitást megalapozó Immanuel Kant is a *Válasz a kérdésre: Mi a felvilágosodás?* című röpiratában. „*A felvilágosodás kilábalás a magunk teremtette kiskorúságból, merészség arra, hogy ne mások vezessenek, hanem a saját értelmünkre támaszkodjunk („Habe Mut, dich deines eigenen Verstandes zu bedienen!”).*

„*A felvilágosodás az ember kilábalása maga okozta kiskorúságából. Kiskorúság az arra való képtelenség, hogy valaki mások vezetése nélkül gondolkodjék. Magunk okozta ez a kiskorúság, ha oka nem értelmünk fogyatékoságában, hanem az abbeli elhatározás és bátorság hiányában van, hogy mások vezetése nélkül éljünk vele. Sapere aude! Merj a magad értelmére támaszkodni! – ez tehát a felvilágosodás jelmondata.”*

Látható, hogy a saját értelmünk csak a reménytelenül az égre, vagy önmagunkba meredő tekintetig vezet. Ha csak a saját értelmünket szolgáljuk (eigenen Verstandes zu bedienen), nem találjuk meg sem a teljes ismeret kommunikatív valóságát, sem a hit akaratot formáló erejét. Saját értelmünk szolgálata egyre reménytelenebb, hidegebb és gépiesebb világba vezet bennünket.

A remény eszköze a saját értelem bálványozása helyett a közösség megélése. Ilyen közösség a család, az állam, vagy éppen az egyház. Arisztotelész világosan fogalmaz a *Politika* című munkájában: „*A több faluból álló közösség a városállam, amely – hogy úgy mondjam – már eléri a teljes, önmagában való elegendőség (autarkeia) szintjét, s míg létrejöttének célja az élet, fennmaradásának célja a boldog élet. [...] Ezen túl pedig a végső cél, vagyis a legfőbb jó: az autarkeia, ami a végső cél és a legfőbb jó egyaránt. Mindebből tehát világos, hogy a városállam természetszerű, s hogy az ember természeténél fogva állami életre hivatott élőlény”.* Az államnak az élet

érdekében jött létre. A működése pedig a boldog életet kell, hogy szolgálja.

Világosan látszik az államoknak a fontossága, mindez azonban egyre nagyobb, globális kontextusban kell, hogy megjelenjen. Eszelősség azt gondolni, hogy bármely állam képes lenne önmagában, fenntartható módon működni. Jól elemezhető a kérdés Észak-Korea példáján (noha a példaként hozott ország is kapcsolatok millióival kötődik a globális érdekszférákhoz), vagy egyik gyermekkori olvasmányommal, Koszter atya utópisztikus, irredenta trilógiájával.¹² Az államnak és a közigazgatásnak biztosítania kell az egyre nagyobb tudáshorizontokhoz való illeszkedés képességét.¹³ Beszélhetünk itt tudástárak létrehozásáról is, de még ennél is fontosabb az eddig kevésbé tudatosított 'hitelesítési pontok' létrehozása. Itt nem csak az információ és *fake news* közti megkülönböztetésről van szó, hanem arról is, hogy vannak-e olyan felelős személyek, akik az adott témában együtt alkotni tudó szakembereket összehívják, és felelősséget vállalnak az általuk javasolt személy munkájáért, továbbá azért is, hogy a csoport összetétele a probléma megoldásának szempontjából a lehető legoptimálisabb legyen.

Ezeknek a csoportoknak az összeállítása dinamikus (és jellemzően időigényes) folyamat. Ez a megközelítés erősen különbözik a reformkorban felmerült és a szovjet időkben cizellált 'akadémiai' gondolkodástól. Ebben az új szemléletben ugyanis a problémák komplex kérdésekként jelennek meg, amelyekre csak együttműködésben adhatók válaszok. A nagy gondolkodók kora ebben az értelemben úgy tűnik tényleg lejárt.

Az igazgatásnak alkalmasnak kell lennie arra, hogy a mikro-szintektől kezdődően egészen a globálisig képes legyen az egyes cselekmények összehangolására. Ezt a kérdést részletesen elemzi Czákó Kálmán a *Döntéshozatal* kézikönyve című kötetben.¹⁴ Az összehangolás mindig interakciót jelent, azaz tisztában kell lenni azzal is, hogy a folyamatban a cselekvés hatására minden résztvevő „folyamatosan” változik. (Nem csak az, aki a változást generálja). Sosem egyes eseményekben, szabályokban, hanem mindig interakciók szövedékében (folyamatában) kell gondolkozni. A helyesen működő igazgatási rendszer tehát az elérni kívánt cél érdekében folyamatos és rugalmas kapcsolatban kell, hogy álljon a szabályozás különböző szintjeivel. A klasszikus igazgatási piramisok helyét átveszik a rugalmasabb hálózati szerveződések.¹⁵

12 KOSZTERSZITZ József: Lurkó. Budapest, Élet, 1944, 203.; KOSZTERSZITZ József: Fulgur. Budapest, Élet, 1944, 236. KOSZTERSZITZ József: Iluska. Budapest, Élet, 1945, 373.

13 Z. KARVALICS i. m. 90.

14 BIRHER Nándor – BOROS István (szerk.): *Döntéshozatal kézikönyve*. Budapest, Patrocinium, 2013, 166.

15 BIRHER Nándor – BERTALAN Péter: *Hálózatokban*. Veszprém, Okter Nodus, 2014, 221.

Csakhogy a hálózatosodás sem lehet kizárólag spontán folyamat. A hálózatosodás irányításáért a kapcsolatokat menedzselő és kialakító személyek, intézmények lehetnek a felelősök.

Ezeknek a központok lehetnek az információ és tudáskormányzás¹⁶ valódi centrumai.

Részben ehhez kapcsolódó elképzelés a „digitális Bretton-Woods”,¹⁷ amelynek létrejötte természetesen valószínűtlen, ámde mégis lényeges tény lenne. Ennek a folyamatnak egyik fő funkcióját az alábbiak szerint foglalhatjuk össze. „A pénzügyi stabilitást biztosító globális koordinációs platform mintájára egy »digitális stabilitást« biztosító speciális, politikai-szabályozási intézmény (Digital Stability Board, DSB) megalapítására van szükség, amelyre számos mandátumot ruháznak át. A Centre for International Governance Innovation nevű »think tank« oldalán közzétett elképzelésről részletesen ld. Fay (2019).”

Valószínűtlen, hogy valóban reális esély lenne napjainkban arra, hogy a világot néhány kiáltvánnyal, átalakítsuk, ugyanúgy az sem valószínű, hogy egy titkos vagy nem titkos világkormány képes lenne irányítani mindent.

Ezzel szemben viszont az egyes döntési szinteken jól körvonalazott és tudatosított érdekeket össze lehet kapcsolni egy egységes rendszerbe, amit nevezhetünk a ’tudatosított érdekek hálózatának’. Ennek a hálózatnak a menedzsmentje, pontosabban a menedzsmentstruktúrák kialakítása a közeljövő kihívása. Ezt viszont csak és kizárólag egységes értékrend mellett lehet megvalósítani. Ezért minden szerveződés az értékek azonosításával kezdődhet meg. Ha ez megtörtént, megindul az önszerveződés is, anélkül, hogy abba különösebben bele kellene avatkozni. Az egyes önszerveződések menedzselése tehát a vezetők alapvető felelőssége.

Az imént elmondottakkal kapcsolatban két fontos szempontot kell még megjegyezni. Egyrészt a ’tudatosított érdekek hálózatának’ feltárásában nagyon nagy szerepe lehet a mesterséges intelligenciának, illetve a nagy mennyiségű rendelkezésre álló adatnak, másrészt pedig ha már globálisan gondolkodunk, érdemes eljárni azzal az elképzeléssel is, mi lenne, ha az egyetemes szolidaritást mint vezérelvet tűznénk ki magunk elé általános célként.

Az önszerveződés vizsgálata során még egy sajátosságra kell odafigyelni, amire Z. Karvalics hívja fel a figyelmet: az önszerveződés fontos komponense a „népi tudomány” is, mint emergens és adaptív helyi tudás:

„Ez jól kapcsolódik ahhoz a felismeréshez, hogy célszerű az állampolgárokra is tudáserőforrásként és nem pusztán felhasználói végpontként tekinteni. Az,

16 Z. KARVALICS i. m. 98.

17 Z. KARVALICS i. m. 103.

hogy sokan közülük az infodémia hatásait erősítik fel, nem ok arra, hogy a közösségek közötti és feletti tudáscserében játszott szerepük és felértékelődésük trendjét visszafordítsuk. A járvány során közmegegyezés alakult ki abban, hogy a személyes kapcsolatok pókfonalain keresztül nagyon nagy jelentősége volt az adott helyen megélt tapasztalatok hiteles megjelenítésének egészen másutt is, mert jelentésteli üzeneteket hordoztak (például az olasz kórházak infernójáról közzétett privát tudósítások világszerte nagyban járultak hozzá a veszélyérzet megerősítéséhez szerencsésebb területeken) és hozzájárultak egy közös tudás megteremtéséhez. A jövő szempontjából biztató, hogy az állampolgárok máris tömegesen vesznek részt olyan tudományos programokban, ahol sokak hozzájárulása kell egy fontos eredmény eléréséhez.”¹⁸

6. Felelősség

A felelősség nem kényszer. Lényege pontosan abban áll, hogy szabadon tudunk dönteni, és a szabadságunkból fakadóan számot is tudunk adni a tetteinkről. Felelős csak az tud lenni, aki szabad. Aki képes az akarata szerint cselekedni. Az 5.0 társadalom a felelősség társadalma, és ezzel együtt a szabad akarat társadalma lesz. A szolidaritás nem megkerülhető akkor, amikor a jólét nem tartható fenn a pazarló formájában, mivel a jóléti társadalmakban egyre kevesebb az ’örökös’. A szó szellemi és biológiai értelmében egyaránt. Azaz egyre kevesebb az utód, és egyre kevesebben vannak azok is, akik a régi értékeket átadnák a következők számára. Éppen ezért egyre nagyobb szükség van azokra az emberekre, akiknek az egyetlen vagyona az élet tisztelete és szeretete. Hogy ebben a kontextusban hogyan lehet majd megszervezni a tudatosított értékek globális hálózatát, a következő évek jelentős kérdése lesz.

„A rendszerátmenethez nélkülözhetetlen emergenciából csak akkor marad elég a folyamatban, ha minél több fejben minél több, a szükséges változ(tat)ásokat értelmező mesterkontextus eredményez olyan elmozdulásokat, amelyek a lokalitások egy irányba mutató változásait felerősítve irányt mutatnak a szükségessé váló globális keretrendszerek kollektív innovációjához.”¹⁹

Egészen biztosan fel kell ismernie az emberiségnek azt az alapigazságot, hogy a küldetése nem a környezete ’felélése’, hanem éppen az ellenkezője, magának kell ’táplálékká’ válnia, értéket kell előállítania a rövidre szabott földi léte során. Valódi érték pedig csak az lehet, amit másoknak adunk.

18 Z. KARVALICS i. m. 104.

19 Z. KARVALICS i. m. 134.

7. Összefoglalás

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a COVID-19 megjelenése, aminek valószínűleg csak a nyitánya egy új időszaknak, lehetőség arra, hogy a módszeres gondolkodás segítségével képesek legyünk:

- felismerni a vezérjelentések fontosságát;
- felismerni a tudás-szervezők és hitelesítők, 'a belátás' fontosságát;
- felkészülni az 5.0 (fenntartható) társadalomra való átállásra.

Egyúttal pedig bizakodjunk abban, hogy mindez nagyobb fájdalom nélkül meg tud történni.

PANDÉMIA IDEJÉN FELLÉPŐ HIÁNYHELYZETEK MIATT KIÉLEZŐDŐ ERKÖLCSI PROBLÉMÁK

MISKOLCZI BODNÁR PÉTER
egyetemi tanár (KRE AJK)

A covid-19 vírus rávilágított arra, hogy a fertőzés megelőzésére alkalmas eszközök mennyisége és a megbetegedett emberek gyógyítására hivatott egészségügyi szolgáltató rendszer kapacitása még a legfejlettebb államokban sem igazodik egy világméretű járványhelyzetben felmerülő ellátási igényekhez. A hírekből tudomást szerezhettünk arról, hogy Olaszországban nem volt elegendő lélegeztető gép. Hazánkban is voltak időszakok, amikor egyes boltokban nem lehetett kézfertőtlenítő folyadékot, szájmaszkot, az egész arcot elfedő plexi védőt kapni. Hiány volt a vírushatós megállapításához szükséges tesztkészletekből. Jelen sorok írásakor még csak bizakodhatunk abban, hogy a nem túl távoli jövőben elkészül a védőoltás, de az is előre látható, hogy kezdetben nem jut majd mindenkinek. A súlyosan megfertőzöttek a világ számos pontján szembesültek azzal, hogy nem volt elegendő kórházi ágy, az orvosok és szakápolók száma nem igazodott a betegek létszámához. A betegség legyőzése érdekében használható gyógyszerek nem állnak kellő mennyiségben rendelkezésre a pandémia második hullámának elején sem. Tanulmányunk a jelzett hiányjelenségeknek és azok felszámolására irányuló intézkedéseknek csak egy kis szeletét érinti. Nem térünk ki az egészségügyi, azon belül a kórházi kapacitások kérdésére,¹ az egészségügyi kutatások könnyítésére,² a vakcina és a hatásos gyógyszerek kifejlesztését segíteni hivatott intézkedésekre,³ a rendelkezésre álló készítmények megőrzésére,⁴ a más célra használt gyógyszerek és hatóanyagok vírus elleni

- 1 Jelezzük, hogy Magyarországon a 1101/2020 (III. 14.) Korm. határozat büntetés-végrehajtás országos parancsnoka vezetésével megalakította a Mobil Járványkórház Létrehozásáért Felelős Akciócsoportot, amelyek feladata a mobil járványkórház felállítása érdekében szükséges azonnali intézkedések végrehajtása.
- 2 A 63/2020. (III. 24.) Korm. rendelet szolt az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető tömeges megbetegedést okozó humánjárvány megelőzése, illetve következményeinek elhárítása, a magyar állampolgárok egészségének és életének megóvása érdekében elrendelt veszélyhelyzet során az orvostudományi kutatásokkal kapcsolatos intézkedésekről.
- 3 Hazánkban a 67/2020. (III. 26.) Korm. rendelet javítani igyekezett a gyógyszerellátáson, a 99/2020. (IV. 10.) Korm. rendelet a szükséghelyzet idejére adminisztratív könnyítésekkel vezetett be a gyógyszer engedélyezés terén.
- 4 A költségvetési forrásból beszerzett egészségügyi készletek felhasználásának ellenőrzé-

küzdelem céljára történő akadálymentes igénybe vételére,⁵ és a felhasználás helyek közötti megfelelő elosztására.⁶

Vizsgálatunk a hétköznapi forgalomban kapható termékek szűkösségével kapcsolatos erkölcsi problémákra hívja fel a figyelmet. A járvány megfékezéséhez kapcsolódó eszközök terén folyamatosan megfigyelhető valamilyen hiány. Tanulmányunk azokat az etikai kérdéseket emeli ki, amelyek egyrészt a hiány keletkezésével kapcsolatosak, másrészt az említett hiányok kezelése kapcsán merülnek fel. Miközben a szerző alapvetően az etikai kérdésekre koncentrálnak, igyekszik felmutatni az éppen vizsgált jelenség jogi és közgazdasági megítélését, utóbbi keretében főleg a kereslet és a kínálat kapcsolatát. Az etikai, jogi és közgazdasági szempontok összevetése során a tanulmány folyamatosan váltogatja a vizsgálati síkokat, az általában érvényesülő megítélésen túlmenően jelezve azt, hogy az egészségügy eleve egy speciális terület, ahol a törvényszerűségek nem mindig eredeti formájukban érvényesülnek, az egész világra kiterjedő járvány idején pedig még az egészségügyre általában jellemző helyzet is megváltozik.

Tekintettel arra, hogy kiindulópontunk a hiány, célszerűnek látszik annak vizsgálata is, hogy az állami beavatkozás mennyiben segíthet a hiányok

sére a rendészetért felelős miniszter javaslatot tesz – szükség esetén a Koronavírus-járvány Elleni Védekezésért Felelős Operatív Törzs véleményének kikérését követően – az egészségügyi intézményhez kórházparancsnok kirendelésére. [72/2020. (III. 28.) Korm. rendelet a kórházparancsnokról és az egészségügyi készlet védelméről 2. §]

- 5 A gyógyszerészeti államigazgatási szerv a covid-19 koronavírus megbetegedések kezelése érdekében a Gytv. 25. § (6) és (6a) bekezdése alapján kiadott engedélyekben szereplő gyógyszerek hatóanyagainak listáját a honlapján közzéteszi. A Gytv. 25. § (6) és (6a) bekezdésétől eltérően nem szükséges engedély az (1) bekezdés szerinti listán szereplő hatóanyagot tartalmazó gyógyszerek a covid-19 koronavírus megbetegedések kezelése érdekében a forgalomba hozatali engedélyben jóváhagyott alkalmazási előírásában nem szereplő javallatban történő rendeléséhez, illetve alkalmazásához. [67/2020. (III. 26.) Korm. rendelet az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető tömeges megbetegedést okozó humánjárvány megelőzése, illetve következményeinek elhárítása, a magyar állampolgárok egészségének és életének megóvása érdekében elrendelt veszélyhelyzet során történő gyógyszerellátással kapcsolatos intézkedésekről 3. § (1) (2) bek.]
- 6 A veszélyhelyzet ideje alatt az egészségügyi oxigén alkalmazási körébe tartozó egészségügyi ellátások során a bentlakásos szociális intézmény az egészségügyi oxigén beteg részére történő kiszolgáltatásával összefüggésben – az ellátás egyéb szakmai feltételeinek megléte esetén – az azonos ellátást fekvőbeteg-ellátás keretében nyújtó egészségügyi intézménnyel egy tekintet alá tartozik. Az (1) bekezdésben meghatározottakon túl a bentlakásos szociális intézményben gondozott beteg részére vényen rendelt és kiszolgáltatott egészségügyi oxigén a vény beteg által történő aláírásának hiányában is kiszolgáltatható, és a társadalombiztosítási támogatás körében elszámolható. [100/2020. (IV. 10.) Korm. rendelet az egészségügyi oxigénnel kapcsolatosan a veszélyhelyzet idején alkalmazandó szabályokról 1. §]

csökkentését, megszüntetését. Miközben rámutatunk arra, hogy különleges helyzetekben a kormány és egyes központi közigazgatási szervek fellépése, aktív szerepvállalása etikailag elvárt lehet, arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy piaci viszonyok mellett az államnak a gazdasági folyamatokba történő beavatkozása kivételes jelenség, amire az állam nincs is felkészülve.

1. Az árak piacszabályozó szerepe

A kereslet és a kínálat összhangját piacgazdasági körülmények között alapvetően az áremelkedés és a magasabb árakban megtestesülő nagyobb profit által ösztönzött beruházások teremtik meg. A keresett termék ára növekszik, és az áremelkedés hatást gyakorol mind a keresletre, mind a kínálatra. Az első egyensúly rövidtávon alakul ki, mivel a magasabb árat néhányan nem tudják megfizetni, ami valamelyest csökkenti a fizetőképes keresletet. Ez az egyensúlyi állapot a korábbinál alacsonyabb eladott mennyiség kapcsán jön létre. Hosszabb távon jelentkezik az áremelkedés közvetett kínálatbővítő hatása. A magasabb ár nagyobb profitot tartalmaz, amely arra ösztönzi a befektetőket, hogy növeljék a keresett termékek gyártását. A növekvő termékmennyiség lépésről-lépésre kialakítja a kereslet és a kínálat új egyensúlyát, immár nagyobb eladott árumennyiséggel. Mindkét egyensúlyi helyzet a kínálat és a fizetőképes kereslet között jön létre, de a második egyensúly – a kínálat bővülése nyomán csökkenő árakra tekintettel – jobban közelíti a valós keresletet és a kínálat összhangját.

Az árváltozási automatizmus működésének több hátránya is van. Az első hátrány az, hogy kezdetben csak a megemelkedő árak megfizetésére is képes vásárlók jutnak hozzá a termékhez, mások kénytelenek szembenézni azzal, hogy nem tudják megvásárolni mindazt, amire igényük lenne, tehát az egyensúlyi helyzet csak a fizetőképes kereslet és a kínálat között alakulhat ki, a teljes szükséglet (kereslet) és a kínálat nem kerül egyensúlyba.⁷ A piaci automatizmus másik hátránya az, hogy a nagyobb nyereséget biztosító területekre való tőkeátcsoportosítás és a gyártás megkezdése, felfuttatása időigényes. Emiatt a nagyobb árumennyiséggel kialakuló második egyensúly bekövetkeztére várni kell. A harmadik – témánk szempontjából kevésbé jelentős – hátrány az, hogy a gyártási kapacitások szükséges mértékét nehéz

7 Az okozott hátránynál kisebb mértékű – de említésre méltó – előnyt jelent az, hogy a megemelkedő árak nem kedveznek az indokolatlan felhalmozásnak. A magas árak miatt a vásárlók többsége csak az aktuális szükségletének megfelelő mennyiséget vásárol, mert ennél többet nem tud megfizetni. Emiatt a növekvő keresletű termék a vásárlók szélesebb köréhez jut el, mintha – az alacsony árakat kihasználva – egyesek készleteket halmozának föl.

pontosan meghatározni, így az egymástól független, párhuzamos bővítések egy idő után túlkínálatot eredményeznek.

A növekvő keresletű termékek áremelkedése folytán a potenciális vevők egy része nem jut hozzá a termékhez. Lehetséges, hogy van egy időszak, ami alatt még a magas árak ellenére fizetőképes kereslet sem elégíthető ki teljes mértékben. Kialakul a hiány.

2. Egyes termékek és szolgáltatások iránti kereslet hirtelen növekedése pandémia idején

2.1. Védőfelszerelések iránti kereslet-növekedés

Az olaszországi híreket és számadatokat hallva hirtelen hazánkban is megnőtt a kereslet a szájmascok és kézfertőtlenítők⁸ iránt.

2.2. A védőfelszerelések túlárazása

Ahogy csökkentek a bolti készletek – tisztelet a kivételnek – úgy nőttek az árak. Egyszer használatos maszkokért kétezer forintot, egy féldecis kézfertőtlenítőért ezer forintot is elkértek, amely értékek többszörösen meghaladták a járványt megelőzően alkalmazott árakat (túlárazás).

2.3. A jelenség nézőpontjai

A túlárazást a jog, a közgazdaságtan és az etika eltérő szempontból közelíti meg, és – részben – eltérően ítéli meg.

A jogágak közül a magánjog és a versenyjog nézőpontjait emeljük ki.

A magánjog azt tekinti legfontosabb körülménynek, hogy ezek az eszközök szabadáras termékek, így a magas eladási ár nem volt jogsértő.

A versenyjog valamivel árnyaltabban ítéli meg a kérdést. A versenyjog védi

8 A járvány első hulláma hazánkban enyhébb lefolyású volt, mint Olaszországban és Spanyolországban. Ezt a hiánycikkek körének különbsége is tükrözte. Olaszországban volt olyan időszak, amikor koporsókból nem volt elegendő. Hazánkban a halottak száma nem okozott ilyen hiányt. A karanténra való felkészülés ugyan Magyarországon is azt eredményezte, hogy a háztartások nagyobb mértékű bevásárlásokat hajtottak végre, de alapvető élelmiszerek nem tűntek el a boltok polcairól. Egy-egy városban bizonyos termékekből elfogyott a bolti és nagykereskedelmi készlet (pl. egészségügyi papírból Szegeden átmeneti hiány volt). Ezt a hiányt azonban a belföldi készletek átcsoportosításával a kereskedelem gyorsan megszüntette.

a versenyt, mert a versenyhelyzet általában akadályát képezi annak, hogy egy-egy eladó kiugróan magas ellenértéket kérjen egy olyan termékért, amely a piacon egy szűk ársávban ingadozik. A vevők ugyanis tájékozódnak az árakról és csak kivételes esetekben hajlandók a piaci értéket meghaladó vételárat megfizetni. A pandémia kapcsán azonban a védőeszközök értékesítői között megszűnt a versenyhelyzet a készletek apadása miatt, az áremelkedés így nem meglepő. A versenyjog számára az a fontos, hogy az árak elszabadulása visszavezethető-e az értékesítők megállapodására, esetleg egy gazdasági erőfölényben lévő vállalkozás magatartására. A versenyjog tiltja a kartellt és a gazdasági erőfölénnyel való visszaélést, ezek hiányában viszont nem lép fel a túlárazással szemben.

A közgazdaságtan törvényszerűséget lát a kereslet és a kínálat alakulása között. Közgazdászok számára magától értetődő az, hogy emelkedik annak a terméknek az ára, amely iránt megnövekszik a kereslet, viszont az árnövekedés – a kínálat bővülése folytán – csak átmeneti.

Az etikai értékítélet nem esik feltétlenül egybe sem a jogi, sem a közgazdasági értékeléssel. A nagykereskedők, a kiskereskedők, gyógyszertárak meggyőzhették magukat a kereslet-kínálat közgazdasági törvényszerűségével, de a túlárazás – ami esetleg jogszerű és közgazdaságilag indokolható – nem tekinthető automatikusan etikusnak.

2.4. Az áralkalmazás etikai értékelése

2.4.1. Magas ár – túlzó ár

A gyakorlatban sokszor nehéz egy-egy vagyontárgy valódi értékének a megállapítása. A leegyszerűsítő marxi nézet, amely szerint a termék előállításához szükséges munka mennyisége határozza meg az értéket, legfeljebb kiindulópontként fogadható el. Valójában sokféle körülmény befolyásolja azt, hogy a potenciális vevők mit tekintenek értéknek. Ilyen befolyásoló tényező lehet a divat, a márka, – jobb esetben – a termék környezetbarát jellege, a felhasználási helyhez közeli előállítása, stb.

A piaci érték mellett a terméknek lehet előszereteti értéke is, amely csak a vevők bizonyos körét, esetleg csak egy személyt befolyásol, de számára a mások által reálisnak tekintett árnál sokkal magasabb összeg megfizetése is indokolt lehet.

2.4.2. A túlárzás etikai értékelése általában

Önmagában azt a jelenséget, hogy egy termékért a reális árat jelentősen meghaladó vételárat kérnek, nem feltétlenül tekintjük minden esetben etikátlannak.

Szűkebb témánktól messze vezetne annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy vajon etikus-e befolyásolni a potenciális vevőket annak érdekében, hogy egy bizonyos márkát vásároljon. A márkahűség kialakítása, a speciális védjeggyel ellátott termék iránti elkötelezettség, elfogultság kiépítése egyre inkább elfogadottá válik. A megkérdezettek többsége valószínűleg nem tekintené etikátlannak azt a gyakorlatot, hogy a kis szériában előállított sportkocsikért aránytalanul magas árat kérnek. A gondolatmenet lezárásaként tehát azt rögzíthetjük, hogy a túlárzás nem minden esetben etikátlan.

2.4.3. A védőfelszerelések túlárzásának etikai megítélése pandémia idején

A tanulmányukban vizsgált helyzet több szempontból is eltér az eddig bemutatott szituációktól.

Egyrészt megállapítható, hogy az említett egészségvédő termékeket korábban alacsonyabb áron hozták forgalomba, tehát egyértelmű a túlárzás. Ezeknek a termékeknek nem a vevő által különösen nagyra tartott minőségét, még csak nem is a vásárló speciális kötődése miatti előszereteti értékét kell megfizetni.

Megítélésem szerint etikai szempontból fontos a termékek funkciója, nevezetesen, hogy a megfertőződés esélyét számottevően csökkentő eszközök árát emelték. Jelentőséggel bír a helyzet is, nevezetesen az a társadalom nagy részét elöntő félelem, amikor az emberekben hirtelen tudatosult az, hogy nem a világ másik végét sújtó problémáról van szó, hanem már egy közeli országban okoz százszázalékos megbetegedést és tömeges halált a koronavírus. Ilyen körülmények között – álláspontom szerint – etikai szempontból elmarasztható az az árképzési gyakorlat, amely a járványhelyzetben életmentőnek minősülő termékekre a helyben szokásos mértékű haszonkulcsot számottevően meghaladó árrést alkalmaz.

Az a körülmény sem adhatna elégedettségre okot, ha a kereslet és a kínálat egyensúlyba kerülne. Ugyanis az a tény, hogy a vásárlók egy része nem képes megfizetni a magasabb árat azt eredményezi, hogy lesznek olyan személyek, akik nem képesek egyénileg védekezni a fertőzéssel szemben.

3. Kiegészítő megoldások iránti igény

Az áremelkedés csak komoly hátrányok mellett⁹ teremt rövid és hosszú távon egyensúlyt a kereslet és a kínálat között, ráadásul a túlárzás etikai problémákat is fölvet. Kijelenthető az, hogy a járvány megelőzése, terjedési sebességének a csökkentése nem valósul meg önmagában a piaci árszabályozás révén. Az árak piacszabályozó szerepe az egészségügyben általában sem kellően hatékony, pandémia idején különösen nem az.

Egyes termékek hiánya valójában a piacgazdaságban ritka jelenség.¹⁰ A kereslet és a kínálat összhangjának a megbomlása piaci körülmények között jellemzően a fizetőképes kereslet korlátozott volta miatt következik be (keresletkorlátozott hiány). A védőeszközök elégtelen mennyisége a hiány egy másik fajtájához, az erőforráskorlátozott hiányhoz sorolható. Az ilyen hiány tipikus okaiként Kornai az alábbiakat említi: „Ide tartoznak a szóban forgó pillanatban a vállalatnál rendelkezésre álló anyag-, félkésztermék és alkatrész készletek, a meghatározott szakképzettséggel és egyéb képességekkel rendelkező, a munkahelyen éppen megjelent dolgozók, a meghatározott műveletek elvégzésére alkalmas, működőképes gépek és felszerelések és így tovább. Ezek és csak ezek a fizikai erőforrások vehetők igénybe a termeléshez.”¹¹

A vállalkozás akkor működik hatékonyan, ha termelését a várható keresleti szinthez igazítja, nem rendel szükségesnél több nyersanyagot, nem tart fölösleges készletet, nem foglalkoztat az indokoltnál több munkást. A kereslet előre nem látható növekedése tehát olyan helyzetben éri a vállalkozást, amelyben rövid időn belül képtelen úgy átalakítani a termelését, hogy kielégítse a termékei iránt ugrásszerűen megnövekedett igényeket. Ilyen helyzetben szükség van nem piaci jellegű megoldások alkalmazására, amelyek egyrészt felgyorsíthatják a vállalkozások alkalmazkodási folyamatát, másrészt más módon enyhíthetik a kialakult hiányt. Ebben a pontban áttekintjük azt, hogy mely szervezetektől várható olyan beavatkozás, amely alkalmas lehet a hiányok megelőzésére, de legalábbis csökkentésére, gyors megszüntetésére.

9 A termék iránt növekvő kereslet – a növekvő árakra tekintettel – hosszabb távon a kínálat bővülését eredményezi, de nem küszöböli ki azt, hogy a termékből átmenetileg kevesebb legyen a piacon, mint amennyi eladható lenne.

10 Kornai János a nagy konjunkturális fellendülések idejét, a háborúkat és az energiahiányt említi kivételekként. KORNAI János: *A hiány*. Harmadik kiadás. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1989, 18.

11 Uo. 39.

3.1. Állami intézkedések

A piaci mechanizmusok nem kellő működése esetén az állami beavatkozás jelenthet megoldást. A legismertebb állami tevékenység az anticiklikus gazdaságpolitika, amelynek keretében az állam a piaci fellendülések idején visszafogja gazdasági aktivitását, ezzel 'húti' a gazdaságot, míg válság idején – jellemzően infrastrukturális – beruházásokba fog, mellyel munkahelyeket teremt, az új dolgozóknak juttatott jövedelem növeli a keresletet, élénkíti a gazdaságot. Logikus tehát az a várakozás, amely a kormányzattól, a központi költségvetéstől a járványhelyzetben is aktív magatartást vár el. A tanulmányban vizsgált esetben az állami intézkedések iránti igényt a hiány teremti meg, nevezetesen az, hogy azok közül sem tud mindenki hozzájutni a védőfelszerelésekhez, akik azt meg tudnák fizetni.

3.2. Kormányzati intézkedések lehetősége

Az állami intézkedések és ezek elmaradásának etikai megítélése előtt feltétlenül tisztázni kell azt, hogy volt-e a Kormánynak jogi lehetősége a védőeszközök hiányának elhárítására, megszüntetésére. A Kormány eleve jogosult a katasztrófavédelemről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról szóló 2011. évi CXXVIII. törvényben meghatározott rendkívüli intézkedések megtételére. Magyarországon a koronavírus elleni védekezésről szóló 2020. évi XII. törvény¹² és a veszélyhelyzet kihirdetéséről szóló 40/2020. (III. 11.) Korm. rendelet – a katasztrófavédelmi jogosultságokon túlmenően – széles körű lehetőséget biztosított a Kormány számára a piaci folyamatokba történő beavatkozásra. A Kormány a veszélyhelyzetben az állampolgárok élet-, egészség-, személyi-, vagyon- és jogbiztonságának, valamint a nemzetgazdaság stabilitásának garantálása érdekében rendeletével egyes törvények alkalma-

12 Az Országgyűlés annak érdekében, hogy a Kormány a covid-19 fertőzés okozta tömeges megbetegedést okozó, 2020. évben bekövetkezett humánjárvány megelőzésére, illetve következményeinek elhárítására valamennyi szükséges rendkívüli intézkedést megtehesse, szem előtt tartva különösen annak lehetőségét, hogy az Országgyűlés ülésezése a humánjárvány következtében szünetelhet, annak tudatában, hogy vészterhes időkben felelős döntéseket kell hozni, és hogy az eddig megtett – és a potenciálisan előttünk álló – intézkedések szokatlan és idegen korlátozásnak tűnnek, de ezek betartása, az összefogás és a fegyelmettség a magyarság legfontosabb erőforrása lehet, a közös cselekvés, a nemzeti összefogás, az egészségügyben és a rendfenntartásban dolgozók, illetve valamennyi érintett áldozatos munkája elismerésével, a Kormány veszélyhelyzetben alkotott rendeletei hatályának meghosszabbítására vonatkozó felhatalmazás megadására és kereteinek meghatározására a következő törvényt alkotja.

zását felfüggesztheti, törvényi rendelkezésektől eltérhet, és egyéb rendkívüli intézkedéseket hozhat.¹³ A Kormány ezt a jogkörét – a szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan – a 40/2020. (III. 11.) Korm. rendelet szerinti humánjárvány megelőzése, kezelése, felszámolása, továbbá káros hatásainak megelőzése, illetve elhárítása céljából gyakorolhatja.

3.3. Állami szervek szerepvállalása

A Kormányon túl egyes állami szervek kezében is olyan lehetőségek vannak, amelyek – bizonyos körben – alkalmasak lehetnek a jelzett hiányjelenségekkel, azok okaival, okozóival szembeni fellépésre. Mindenek előtt a Gazdasági Versenyhivatal említhető a hiány mesterséges előidézőivel szembeni fellépésre – a létesítő okmányában eleve biztosított – feljogosított szervezetként.

4. A hiány kezelése állami beavatkozás útján

A kereslet és a kínálat közötti összhang hiányát az állam többféle módon kezelheti. Két fő irány különböztethető meg a kínálat bővítése, és a kereslet visszafogása.

A kedvezőbb megoldás a kínálat bővítése, mivel így a kereslet és a kínálat összhangja az igények magasabb szintű kielégítésével valósulhat meg. A kínálat bővítésének azonban komoly nehézségei lehetnek. A közelmúlt történelméből jól ismert hiánygazdaság számos oka közül említhetjük a devizahiányt, amely a keményvalutáért beszerezhető áruk mennyiségét fogta vissza, és az ideológiát, amely a nehézipar fejlesztésére juttatta a források zömét és kevésbé fontosnak ítélte a háztartások gépesítését, utóbbit kispolgárinak bélyegezve („frizsider-szocializmus”). Általános problémaként jelentkezett az, hogy az állami tulajdonban álló gyártók nem voltak igazán érdekeltek abban, hogy több (és jobb) terméket állítsanak elő. A szocialista tervgazdaságban hiányt keltő körülmények piactudományi körülmények között háttérbe szorultak, de – mint azt az 1. és a 3. pontban bemutattuk – a kínálat bővítésének ekkor is vannak objektív technológiai korlátai, hogy csak a gyártókapacitások kiépítésének, bővítésének az időigényét említsük.

A kereslet visszafogása elsősorban állami dominanciájú gazdaságban alkalmazható eszköz. A jövedelmek alacsony szinten tartása eleve sokakat kizár abból, hogy a létfenntartáshoz szükséges alapvető termékek körén kívül más árukat megszerezhessenek. A hiánycikkek árának mesterséges

13 2020. évi XII. törvény 2. § (1) bek.

magasan tartása kifejezetten az olyan termékek iránti vásárlóerőt csökkenti, amelyekből kevés van.

Piacgazdasági viszonyok között a bérek szintjét már nem egyedül az állami döntések határozzák meg és kevés eszköz áll rendelkezésre ahhoz, hogy bizonyos termékek árát magasan tartsák.

Összességében tehát megállapítható, hogy az állam kínálatnövelő és keresletcsökkentő eszközeinek alkalmazásától együttesen sem várható a hiány teljes körű kiküszöbölése, de annak mérsékléséhez és gyorsabb megszüntetéséhez hozzájárulhat az állami beavatkozás.

5. Állami fellépési eszközök az elszabadult piaci árak megfékezésére

5.1. Kormányzati intézkedések az árszabályozás körében

Az állami árszabályozás azáltal, hogy az intézkedés hiányában kialakuló piaci áraknál alacsonyabb szinten rögzíti egyes termékek árait, hozzájárul ahhoz, hogy a vírussal szembeni egyéni védekezéshez szükséges termékeket azok is megvásárolhassák, akik a piaci árat nem tudnák megfizetni. Egy ilyen lépés – a korábban kifejtettek alapján rövid távon is – egyszerre keresletnövelő hatású (mert nő a terméket megvásárolni képes személyek köre) és kínálatbővítő hatású (mert csökkenti a felhalmozás útján a piacról kikerülő árumennyiséget).

5.1.1. Egyéni védőeszközök hatósági árrassá nyilvánításának lehetősége

Járható út lett volna a fertőzéssel szembeni védelmi eszközök hatósági árrassá nyilvánítása. Ezzel az eszközzel piacgazdasági viszonyok között ugyan ritkábban élnek, de nem példa nélküli az alkalmazása, főként a közüzemi díjak (víz, gáz, villanyáram) terén, de pl. a taxi szolgáltatás kapcsán is. Tény, hogy a szájmaszkoknak többféle kategóriája létezik, attól függően, hogy milyen nagyságú részecskék kiszűrésére alkalmasak. A termékek típusválasztéka azonban nem annyira gazdag, ami lehetetlenné tenné a – termék kategóriákként differenciált – hatósági árak bevezetését.

A hatósági ár piacgazdasági viszonyok között jellemzően inkább az infláció fékezésének az eszköze, tehát nem az árak növelése, hanem csökkentése irányába hat. Valójában a vírusfertőzéssel szemben igénybe vehető eszközök esetén a hatósági ár bevezetésével éppen azt lehetett volna elérni, hogy egyes kereskedők ne kérjenek kiugróan magas árat ezekért a termékekért, miközben a hatósági ár – szokatlan módon – a korábbi piaci árnál magasabb lett volna.

Magyarországon nem került sor hatósági ár bevezetésére az egyéni védőfelszerelésekre vonatkozóan. Az emberek megfizették az olykor irreálisan magas árakat, féltvén gyermekeiket, szeretteiket. Az, hogy a védőfelszereléseket nem minősítették hatósági árássá nem tekinthető jogellenes lépésnek. Etikai szempontból azonban kifogásolható az állami intézkedés elmaradása, amely hozzájárult ahhoz, hogy a kiskeresetűek átmenetileg ne jussanak hozzá a szükséges védőfelszerelésekhez. Megítélésünk szerint szerencsés lett volna az egyéni védőfelszerelések tekintetében a hatósági árak bevezetése, még akkor is, ha valószínűsíthető, hogy az intézkedés hatására növekedett volna a termékek feketepiaci értékesítése. (A készlet egy részének a feketepiacon történő értékesítése – más szempontból – de szintén azt eredményezte volna, hogy sok potenciális vásárló a hagyományos beszerzési csatornákon áruhiányt tapasztalt volna.)

5.1.2. Tesztek hatósági árássá nyilvánítása

Említést érdemel, hogy a járvány második hullámában az állam alkalmazta a hatósági árássá nyilvánítást a vírus tesztekre vonatkozóan. Ez azért is indokoltnak tekinthető, mivel a tesztek elvégzése bizonyos esetekben kötelező volt, így megnőtt annak az esélye, hogy egyes vállalkozók kihasználják a választási lehetőséggel nem rendelkező igénylők kiszolgáltatott helyzetét. Más kérdés, hogy a bevezetett szabályok más – az 5.3. pontban bemutatásra kerülő – etikai problémákat vetettek fel.

5.2. Kormányzati intézkedések a kínálat növelése érdekében

5.2.1. Importnövelés

Szemben azzal, hogy a kormányok igyekeznek diplomáciai eszközökkel is támogatni államuk termelőinek exporttevékenységét, piactudományi körülmények között általában nem tekinthető állami feladatnak, hogy lépéseket tegyen az import növelése érdekében. A lélegeztetőgépek, szájmászok hiánya azonban arra készítette Magyarországot Kormányát, hogy előmozdítsa ezeknek a termékeknek Kínából való behozatalát, így felkészülve a betegek számának várható jelentős növekedésére. Sorra érkeztek a hiánycikkkel megrakott nagy szállítógépek. Az állami fellépés mindenképpen etikusnak minősíthető. A diplomáciai eszközökkel támogatott import hozzájárult a kezdeti hiány megszüntetéséhez, továbbá megnyugtató lélektani hatással is járt, mivel az emberek kevésbé érezték magukat kiszolgáltatottnak.

5.2.2. Az állam gazdasági szerepvállalása

Előre kell bocsátani azt, hogy piacgazdasági körülmények között az államnak nem feladata állami tulajdonú gyártókapacitások létesítése. Pandémia idején azonban mégis logikus lépés lett volna az, hogy az állam által működtetett gazdaságilag szervezettekben, intézményekben elkezdjék gyártani a hiánycikkekét. Azokban a vállalatokban, ahol a rabokat ágynemű varrásával foglalkoztatják célszerű lett volna azt megfontolni, hogy átmenetileg a varrógépeket ne párnacihák szegésére, hanem szájmaszkok előállítására használják. Az alkoholos kézfertőtlenítő folyadék előállításának ismert a receptje, így néhány állami rész tulajdonban álló szeszfőzde is besegíthetett volna a hiány leküzdésébe. Nem tudunk ilyen lépésekről, vagy ha sor került ilyenre, az megkésve történt, és nem szüntette meg a hiányt.

Az állami intézkedés hiánya semmiképpen nem jogellenes magatartás. Közgazdaságilag sem kifogásolható annak elmaradása, hogy az állami tulajdont az eredeti rendeltetésétől eltérő célra vegyék igénybe, hiszen egy piacgazdaságban tevékenykedő államnak nem ez a feladata, és az sem teljesen biztos, hogy a termékváltás profitot hozott volna. Tanulmányunk nézőpontjából azonban etikai mulasztásnak tűnik a lehetséges állami segítő beavatkozás elmaradása.

Megjegyzést érdemel azonban az, hogy a veszélyhelyzet során a MOL – termékválasztékát bővítve – elkezdett fertőtlenítő folyadékot gyártani. Nem tudni, hogy a gyártás megkezdése kizárólag vállalati elhatározáson alapult az üzemanyag eladásokból származó bevételek csökkenésének az ellensúlyozására és a felszabaduló kapacitások kihasználására, vagy abban a kormányzatnak is volt szerepe. Etikai szempontból pozitívan értékelendő a kormányzati nyomásgyakorlás, ha volt ilyen. Jogi szempontból sem az egyedi tulajdonosnak, sem a közgyűlésnek – amely a tulajdonosok összességét képviseli – nincs formális jogköre arra, hogy új termék gyártásba vételéről döntést hozzon, mert az ilyen döntés meghozatala az ügyvezetés hatáskörébe tartozik. Kérdés, hogy a MOL-ban egyre csökkenő mértékű állami tulajdon biztosít-e lehetőséget arra, hogy az állam informálisan beleszóljon a gyártmányszerkezet alakításába.

5.2.3. A kézfertőtlenítő termékek hazai előállításának könnyítése

A vonatkozó jogszabályok módosításával lebontottak néhány olyan adminisztratív akadályt, amely fékezte az alkohol járványügyi célú felhasználását. A 83/2020. (IV. 3.) Korm. rendelet – többek között – a biocid termék gyártásához szükséges alkohol beszerzésével kapcsolatban a korábbtól eltérő

szabályokat vezetett be. Módosítva a korábbi előírást¹⁴ a kormányrendelet lehetővé tette azt, hogy a fertőtlenítésre használt biocid termék gyártásához szükséges alkohol, mint hatóanyag bármely forrásból beszerezhető legyen.¹⁵ Gyorsították az engedélyezési eljárást azáltal, hogy az alkoholos fertőtlenítő folyadék előállításának megkezdését elegendő volt a korábbinál később – a gyártás tervezett megkezdését megelőző 12 órával – bejelenteni az állami adó- és vámhatóság részére.¹⁶ Végezetül az állam lemondott a kézfertőtlenítők céljára használt alkohol után járó adójövedelméről.¹⁷

5.2.4. A Magyarországon előállított termékek 'itthon tartása'

A hazai keresletnek megfelelő kínálat azáltal is biztosítható, ha átmenetileg korlátozzák az itthon előállított termékek exportálását. Az export korlátozása szokatlan és meglehetősen kemény lépés piacgazdasági körülmények között. Olyan súlyú intézkedés, ami az Európai Unió egyik alapvető szabadságát, az áruk szabad áramlását is érintheti. A magyar gyakorlatban egy olyan gyógyszeripari hatóanyaggal kapcsolatban merült fel az export korlátozásának a gondolata, amely – egyes előzetes vizsgálatok alapján – eredményes eszköznek tűnt a covid-19-cel szemben. Az egyes gyógyszerek kivételével kapcsolatos intézkedésekről szóló 64/2020. (III. 25.) Korm. rendelet megtiltotta a hydroxychloroquine-sulfat hatóanyag, valamint hydroxychloroquine-sulfat hatóanyagot tartalmazó gyógyszer és gyógyszergyártás köztes termékének Magyarországról gyógyszer-nagykereskedelmi tevékenység, illetve bármely más üzletszerű forgalmazási tevékenység keretében történő kivitelét a veszélyhelyzet idején.¹⁸ Mivel a részletesebb vizsgálatok nem támasztották alá a remélt gyógyhatást, az exportkorlátozást rövidesen feloldották.

Az intézkedés etikai szempontból kívánivalót hagyott maga után. Az etikai fenntartások leginkább egy ellenpéldával érzékeltethetők. A koronavírus elleni oltóanyag kifejlesztése esetén vélhetően nem tartanánk etikusnak egy másik

14 A biocid termékek engedélyezésének és forgalomba hozatalának egyes szabályairól szóló 316/2013. (VIII. 28.) Korm. rendelet.

15 83/2020. (IV. 3.) Korm. rendelet 4. §.

16 83/2020. (IV. 3.) Korm. rendelet 6. § (1) bek.

17 Az ideiglenes biocid engedélyben meghatározott összetételű fertőtlenítőszer gyártása esetén nem kell alkalmazni a jövedéki adóról szóló 2016. évi LXVIII. törvény 133. § (2) bekezdését – mondta ki a 83/2020. (IV. 3.) Korm. rendelet 6. § (2) bek.

18 64/2020. (III. 25.) Korm. rendelet az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető tömeges megbetegedést okozó humánjárvány megelőzése, illetve következményeinek elhárítása, a magyar állampolgárok egészségének és életének megóvása érdekében elrendelt veszélyhelyzet során egyes gyógyszerek kivételével kapcsolatos intézkedésekről 1. §.

ország azon intézkedését, hogy az oltóanyagot csak azt követően lehet más országokban értékesíteni, ha a kifejlesztő gyógyszergyár székhelye szerinti országban már minden érdeklődő megkapta az oltást. Ugyanígy éreznénk a covid-19 elleni gyógyszert érintő korlátozás tekintetében is. A magatartás etikai megítélését nyilvánvalóan nem befolyásolhatja az a körülmény, hogy haszonélvezői vagyunk-e az intézkedésnek, vagy az hátrányos számunkra. Az export korlátozása etikátlannak minősül. E tekintetben az erkölcsi és a jogi megítélés azonos, hiszen az Európai Unió jogellenesnek minősíti a vámokkal azonos hatású intézkedéseket, amelyek az áruk és szolgáltatások szabad áramlásának útjában állnak.

5.3. Államilag előírt fizetési kötelezettség

Pandémia idején az árak csekély hatást gyakorolnak a kereslet és kínálat alakulására. Magyarországon egyedül a tesztekért fizetendő ellenérték bevezetése kapcsán törekedtek arra, hogy a felmerülő költségeket (vagy azok egy részét) a szolgáltatást igénybe vevő személyre telepítsék. A fizetési kötelezettséget arra alapozva vezették be, hogy a tesztet igénybe vevő személy – kedvező eredmény esetén – elkerülheti, vagy lerövidítheti az egyébként rá váró otthoni karantént. Jogszerű, de – véleményem szerint – nem etikus egy olyan vizsgálat költségét megfizettetni, amely nem csupán a vizsgált személy, hanem a közösség érdekét is szolgálja. Abban az esetben, ha a vizsgálat azt állapítja meg, hogy az illető fertőzött, nem térhet vissza a munkába és fennmaradnak a rá vonatkozó korlátozások. Ilyenkor nem állítható az, hogy a tesztelés az ő érdekeit szolgálta. A fizetési kötelezettség azokat is terheli, akik tünetmentesek és egyéb okból sem kell karanténban tartózkodniuk. Ilyen helyzetben a teszt elvégzése másokat véd a megfertőződéstől azáltal, hogy meggátolja a fertőzés továbbadását a tesztelt személy karanténba helyezése által. Tény, hogy a teszt elvégzése lényeges információval szolgál a tesztelt személy számára, de ő nem tekinthető egyedül érintettnek, ami azt indokolná, hogy a költségeket egyedül neki kelljen viselnie. Megítélésem szerint olyanokat is a költségek viselésére köteleztek, akik számára a tesztelést ingyenesen kellett volna biztosítani. Így a hatósági ár bevezetése a piacinál alacsonyabb ellenértékre tekintettel – az 5.1.1. pontban írtak szerint – etikus lépésnek minősül, de a tesztek általánosan térítésköteles volta erkölcsi szempontból kifogásolható. Valószínűleg a döntés meghozatala során azt sem vették figyelembe, hogy az otthoni karantén idejének rövidülése a karantén szabályok betartásának ellenőrzésével felmerülő költségeket is csökkenti, ami költségvetési megtakarítás.

Az egészségügy területén a piaci viszonyok egyébként is sajátosan érvé-

nyesülnek, hiszen a munkajövedelmeket terhelő társadalombiztosítási hozzájárulásnak kell(ene) fedeznie a gyógyítással és megelőzéssel járó kiadásokat. A szolgáltatás és ellenszolgáltatás egyenértékűsége nem az egyes paciens és az egészségügyi szolgáltató kapcsolatában, hanem társadalmi méretekben kell, hogy megvalósuljon akként, hogy a társadalombiztosítási célú járulékbefizetések összege fedezi az egészségügy kiadásait.¹⁹

6. Egyéb állami intézkedések

A tanulmányunkban vizsgált hiányjelenségekkel szembeni fellépésre – a kormányzati intézkedéseken túl – egyes állami szerveknek is lehetőségük nyílt. Közülük a Gazdasági Versenyhivatal (GVH) eredeti hatáskörei között találunk olyan versenyjogi és fogyasztóvédelmi alapú intézkedési lehetőségeket, amelyek – bizonyos körben – alkalmasak lehetnek a hiány kezelésére.

6.1. Kartell vizsgálat

A GVH hivatalból vizsgálatot indíthat olyan helyzetben, amikor a körülmények a gazdasági szereplők összejátszására utalnak. Amikor a piacon olyan ármozgások figyelhetők meg, amelyeket gazdasági folyamatok nem indokolnak, akkor fölmerülhet annak a gyanúja, hogy cégek megállapodása alakítja az árakat. Előfordulhat, hogy a gyártók döntenek közösen az áremelésről, de az sem ritka, hogy a nagykereskedők egyeztetik áraikat.

Nem tudni, hogy felmerült-e az összejátszás gyanúja és azt sem, hogy a GVH folytatott-e vizsgálatot. A vírussal szembeni védekezési eszközök kapcsán árkartell megállapítására 2020 október 22. napjáig nem került sor.

6.2. Gazdasági erőfölénnyel való visszaélés vizsgálata

A GVH vizsgálhatta volna azt is, hogy a szájmaszkok piacán nem került-e valaki erőfölényes helyzetbe. A hazai gyártók körében elhanyagolható volt annak az esélye, hogy valaki erőfölényes pozícióba kerül, az import azonban kevesek kezében összpontosult. A Kínában gyártott orvosi maszkok importja körében lett volna esély arra, hogy megállapításra kerüljön a nagykereskedői erőfölény, esetleg néhány importőr vállalkozás közös erőfölényben léte. Az alkalmazott indokolatlanul magas árakra tekintettel a visszaélés már könnyeb-

19 Lásd HOMICSKÓ Árpád Olivér – HAJDÚ József (szerk.): *Bevezetés a társadalombiztosítási jogba*. Budapest, Patrocinium Kiadó, 2020.

ben megállapítható lett volna. Nincs tudomásunk arról, hogy a GVH vizsgálta volna azt, hogy az orvosi szájmazsok ára vajon gazdasági erőfölénnyel való visszaélés miatt emelkedett volna meg. Az tény, hogy ezen eszközök kapcsán a GVH 2020 október 22. napjáig nem hozott határozatot.

Megjegyzendő azonban, hogy a GVH aktívabb fellépésétől sem lehetett volna alappal remélni az árak azonnali letörését és a kialakult hiányhelyzet villámgyors megszüntetését. Egy jogsértés versenyhatósági megállapítása legfeljebb a jövőre nézve befolyásolhatta volna az árakat. Azok a vásárlók, akik a piaci árnál – a kartell vagy a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés miatt kialakuló – magasabb árat már megfizették egy speciális megoldás révén kaphatták volna csak vissza az árkülönbözetet. Kötelezettségvállalási eljárás keretében az eljárás alá vont vállalkozások visszafizethetik a kartellár és a piaci ár közötti különbözetet vásárlóiknak. Ilyenkor a GVH nem állapít meg jogsértést. A versenyjogi jogsértés következtében bekövetkező túlárazás még így sem lett volna teljes körűen orvosolható, mivel a vásárlók közül csak kevesen őrzik meg blokkjaikat, márpedig pénztárbizonylat hiányában nem tudják igazolni azt, hogy jogosultak lennének pénzvisszatérítésre.

6.3. A 'hiszékenységi kereslet' visszaszorítása

A még mindig nem pontosan ismert hatásmechanizmusú vírussal szemben az orvosok és a kutatók számos meglévő gyógyszert, hatóanyagot kipróbálnak. Néha elegendő, ha kiszivárog az, hogy vizsgálnak egy szert, és a reménykedő emberek máris rohannak megvásárolni azt. Nagyon precízen kell fogalmaznia annak, aki tájékoztatást ad folyamatban lévő vizsgálatokról, nehogy a nagyközönség félreérthesse szavait. Egyértelműen etikátlannak tekinthető a kellő alap nélkül reményt keltő tájékoztatás.

Jogi jelentősége is lehet a hasonló eseteknek. A fogyasztókkal szembeni tisztességtelen tájékoztatásnak minősül annak valótlan állítása, hogy az áru alkalmas betegségek, illetve az emberi szervezet működési zavarai vagy rendellenességei gyógyítására.²⁰ Az európai gyökerű²¹ hazai szabály sajátos felelősségi normát tartalmaz. Elsősorban az felel, akinek az érdekét szolgálta a magatartás, és csak – bizonyos feltételek esetén – terheli felelősség az érdekelt vállalkozással együtt a magatartást tanúsító személyt.

A GVH rendszeresen vizsgál olyan tájékoztatásokat, amelyek kellő bizonyíték

20 A fogyasztókkal szembeni tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok tilalmáról szóló 2009. évi CXLVII. törvény melléklet 17. pont.

21 Az Európai Parlament és a Tanács 2005/29/EK irányelve a belső piacon az üzleti vállalkozások fogyasztókkal szemben folytatott tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatairól.

nélkül gyógyhatásúként állítanak be termékeket.²² Félő, hogy pandémia idején is sor került olyan reklámra, amely – kellő bizonyíték nélkül – a készítmény immunerősítő hatását, esetleg a covid-19 vírussal szembeni hatásosságát állította. Ilyen esetben a GVH-nak joga van a vállalkozást eltiltani a termékkel kapcsolatban további bizonyítatlan állítások alkalmazásától és bírságot kiszabni. A veszélyhelyzet kihirdetése és 2020 október 22. napja közötti időszakban a GVH nem hozott ilyen ügyben határozatot. Megjegyzendő továbbá, hogy ha volt ilyen valótlan tájékoztatás, az nem váltotta ki a reklámozott termék iránti kereslet olyan mértékű megnövekedését, amely már hiányt okozott volna.

7. Hiányzó alkatrész gyártása és a szabadalmi jogok ütközése

Jelen tanulmány megírásához egy olaszországi hír adta a kiinduló pontot. Az egészségügyi berendezéseket gyártó olasz céget a járvány első hullámában egy alkatrész hiánya akadályozta abban, hogy több lélegeztető berendezést állítson elő és adjon át a kórházaknak, ahol nem volt elegendő ilyen készülék. Végül az alkatrészt mástól szereztek be, aki háromdimenziós nyomtató segítségével készítette az alkatrészt a korábbi szállító gyártmányának mintájára. A korábbi szállító az alkatrészen fennálló jogaira hivatkozva fellépett a hozzájárulása nélküli 3D nyomtatás ellen. Az eset jól példázza a jog és az erkölcs ütközését. A jog az eredeti szállító mellett áll, az innovatív tevékenysége nyomán megszerzett oltalmi jogokat – nagyon szűk kivételekkel – annak ellenére is biztosítja számára, hogy nem képes az igényelt mennyiség legyártására. Erkölcsi érzékünk viszont azt diktálja, hogy az életek megmentését lehetővé tevő lélegeztető berendezések gyártását ne akadályozza holmi 'jogi huzavona'. Nincs információnk arról, hogy a konkrét esetnek mi lett a megoldása. Azt azonban örömmel tapasztaltuk, hogy a magyar jogalkotó bővítette a kényszerszabadalom engedélyezésének a lehetőségét.

A szellemi alkotásokra vonatkozó korábbi joganyag is – szűk körben – lehetővé tette azt, hogy a szabadalmas indokolatlan elzárkózása esetén a jogilag védett eljárás alkalmazására, vagy a szabadalmi jog által oltalmazott termék gyártására a kérelmező – megfelelő feltételek esetén – a szabadalmas elzárkózása ellenére is engedélyt kaphasson.

A belföldi hasznosításra szolgáló közegészségügyi kényszerengedélyről szóló 212/2020. (V. 16.) Korm. rendelet alapján a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala (a továbbiakban: SZTNH) az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény 228. § (2) bekezdése szerinti egészségügyi válsághelyzettel összefüggő

22 Pl. Vj-003/2020, Vj-022/2020.

belföldi szükségletek kielégítése céljából közegészségügyi kényszerengedélyt (a továbbiakban: közegészségügyi kényszerengedély) a szabadalmi vagy kiegészítő oltalom alatt álló gyógyszer vagy hatóanyag, szabadalmi oltalom alatt álló orvostechikai eszköz vagy vizsgálati készítmény (a továbbiakban együtt: egészségügyi termék), vagy egészségügyi termék előállításához szükséges, szabadalmi oltalom alatt álló eljárás, berendezés vagy eszköz hasznosítására.

A belföldi hasznosításra szolgáló közegészségügyi kényszerengedély nem jelentett volna megoldást az olasz esethez hasonló problémára, mivel lélegeztető berendezés alkatrészére nem vonatkozott. Az egészségügyi termékek széles körét lehetett volna gyártani és az előállításukhoz szükséges eljárást, berendezést vagy eszközt a belföldi szükségletek kielégítése céljából a szabadalmas helyett az SZTNH-től kért kényszerengedély alapján lehetett volna ellenérték fejében²³ hasznosítani. A feltételes mód használatát az indokolja, hogy a szükséghelyzet lezárultával 2020. június 18-án ezt a jogszabályt is hatályon kívül helyezték. Célszerű lenne megfontolni hasonló rendelkezés hatályba léptetését, hiszen a közeljövőben várható a koronavírus elleni gyógyszerek és oltóanyagok megjelenése, és könnyen előfordulhat, hogy a külföldi jogosult kezdetben nem tud elegendő egészségügyi terméket Magyarországra exportálni, miközben itthon megfelelő gyártókapacitás áll rendelkezésre az oltalommal védett gyógyszer és/vagy oltóanyag előállítására.

8. Összegzés

A tanulmány alapvetően a hiánnyal kapcsolatos etikai kérdésekre koncentrált, de közben igyekezett felmutatni az éppen vizsgált jelenség jogi és közgazdasági megítélését. Ennek során azt lehetett megállapítani, hogy a pandémia kapcsán jelentkező termékhiányokkal kapcsolatban egy-egy magatartás jogi és etikai megítélése között annak ellenére is jelentős eltérés lehet, hogy a két normarendszer általában egymást segíti, támogatja. A koronavírus elleni egyéni védekező eszközök és anyagok kapcsán az egyes magatartások jogi és etikai megítélése között a különbség számottevően nagyobb annál, ami általában az élet jelenségeinek jogi és az erkölcsi minősítése során elő szokott fordulni. A társadalom életét szabályozó normarendszerek között jellemző az összhang,

23 A közegészségügyi kényszerengedélyért a szabadalmasnak megfelelő díj jár. A díjat az SZTNH állapítja meg. A díjnak ki kell fejeznie a közegészségügyi kényszerengedély gazdasági értékét, így különösen arányban kell állnia azzal a díjjal, amelyet a közegészségügyi kényszerengedélyesnek – a találmány tárgya szerinti műszaki területen kialakult licencciaforgalmi viszonyokra figyelemmel – a szabadalmassal kötött hasznosítási szerződés alapján fizetnie kellene.

az egyes normák sokszor ismétlik egymást, vagy eltérő eszközrendszerükhöz igazodó módon, sajátosan, de azonos célok érdekében lépnek fel.²⁴ Különleges helyzetekben – például háborúk idején – az az összhang kevésbé érvényesül. A világméretű járvány is olyan speciális helyzetnek minősül, amelyben az erkölcsi normák, nem csupán a jogi követelményeket megerősítő, támogató szereppel rendelkeznek, hanem önálló életet élnek. A tanulmány bemutatta, hogy a hiánnyal szembeni intézkedések, vagy elmaradásuk között is vannak olyanok, amelyeknek a jogi és az etikai megítélése azonos. Etikai szempontból nem minden esetben elegendő a közgazdasági törvényszerűségeknek megfelelő és a jogszabályi tilalmakat elkerülő magatartás. Az erkölcsi alapú elvárásoknak akkor is meg kell felelni, ha megszegésük nem minősülne jogsértésnek.

Láthattuk, hogy az indokolatlanul magas árak alkalmazása kapcsán az etikai értéktétel nem esik feltétlenül egybe sem a jogi, sem a közgazdasági értékeléssel. Etikai szempontból elmarasztható a vállalkozásoknak az az árképzési gyakorlata, amely a járványhelyzetben életmentőnek minősülő termékekre a helyben szokásos mértékű haszonkulcsot számottevően meghaladó árrést alkalmaz.

Bemutattuk, hogy a vizsgált termékek iránti kereslet hirtelen megnövekedése hiányt eredményezett. Rávilágítottunk arra, hogy szükség van nem piaci jellegű megoldásokra a vállalkozások alkalmazkodásának felgyorsítása és a kialakult hiány enyhítése érdekében. Kormányzati intézkedésektől és egyes állami szervezetektől várható olyan beavatkozás, amely alkalmas lehet a hiányok csökkentésére, gyors megszüntetésére. Ezek késedelmes megvalósítása, elmaradása is minősülhet etikátlannak. Míg a túlárazás tekintetében az aktív magatartás kapcsán vizsgáltuk annak etikus vagy etikátlan voltát, addig az állami beavatkozási lehetőségek bemutatása során nagyobb részt az intézkedések elmaradását elemeztük etikai szempontból. A pandémia során kialakult hiány alkalmat adott arra, hogy az – etikai szempontból általában vizsgált – aktív tevékenységek mellett a passzivitás is értékeljük. Felhívtuk a figyelmet arra, hogy etikai szempontból negatívan ítélandó meg az olyan állami intézkedések elmaradása, ahol a kormánynak, vagy állami szerveknek jogi lehetősége volt olyan intézkedés megtételére, amely kedvezőbb helyzetet eredményezett volna.

A vírusfertőzéssel szemben igénybe vehető eszközökre vonatkozó hatósági ár bevezetésével elkerülhető lett volna az, hogy egyes kereskedők kiugróan magas árat kérjenek ezekért a termékekért. Magyarországon nem került

24 Lásd részletesebben MISKOLCZI Bodnár Péter: Az erkölcs és a jog szoros kapcsolata. *Polgári Szemle*, 2015/4-6, 27-33.

sor hatósági ár bevezetésére a védőfelszerelésekre vonatkozóan, ami nem tekinthető jogellenes lépésnek. Etikai szempontból azonban kifogásolható az állami intézkedés elmaradása, amely hozzájárult ahhoz, hogy a kiskeresetűek átmenetileg ne jussanak hozzá a szükséges védőfelszerelésekhez. A járvány második hullámában az állam alkalmazta a tesztek hatósági árássá nyilvánítását. A hatósági ár bevezetése etikai szempontból üdvözlendő.

Etikus lépés volt az is, hogy Magyarország Kormánya diplomáciai kapcsolatait is bevetve sikeresen importált lélegeztető gépeket.

Noha piacgazdasági körülmények között az államnak nem feladata állami tulajdonú gyártókapacitások létesítése, pandémia idején azonban etikus lépés lett volna, hogy az állam által működtetett gazdálkodó szervezetekben, büntetés végrehajtási intézetekben elkezdjék gyártani a hiánycikkeket. Az állami intézkedés elmaradása semmiképpen nem jogellenes magatartás. Közgazdaságilag sem kifogásolható annak elmaradása, hogy az állami tulajdont az eredeti rendeltetésétől eltérő célra vegyék igénybe. Tanulmányunk nézőpontjából azonban mulasztásnak tűnik és ezért etikai szempontból negatív megítélésű az, hogy elmaradt a lehetséges állami segítő beavatkozás.

Etikus – noha jog által kötelezővé nem tett – kormányzati lépés volt a kézfertőtlenítő termékek hazai előállításának szorgalmazása az adminisztratív akadályok megszüntetése révén, az engedélyezési eljárás gyorsításával és az adókötelezettségek könnyítése útján.

Nem lett volna etikus – és az európai jogba is beleütközött volna –, ha érvényt szereznek az itthon előállított gyógyszer és gyógyszer hatóanyag exportálását átmenetileg korlátozó rendelkezésnek.

Etikai aggályok merülnek fel a tesztekért kötelezően fizetendő ellenérték differenciálatlan bevezetése kapcsán. Jogszerű, de – véleményem szerint – nem etikus egy olyan vizsgálat teljes költségét megfizettetni, amely nem csupán a vizsgált személy, hanem a közösség érdekét is szolgálja.

A hiányjelenségekkel szembeni fellépésre egyes állami szerveknek is van jogköre. A tanulmány bemutatott a Gazdasági Versenyhivatal hatáskörébe tartozó néhány versenyjogi és fogyasztóvédelmi alapú intézkedési lehetőséget. Nincs adatunk arra vonatkozóan, hogy az egyéni védőeszközök hiányának kialakulásában közrehatott-e kartellnek, vagy gazdasági erőfölénynek minősülő magatartás, így etikai szempontból nem értékelhető az a tény, hogy a GVH 2020 október 22. napjáig nem hozott ilyen tárgyú határozatot. A GVH jogosult szankcionálni az olyan tájékoztatást, amely kellő bizonyíték nélkül gyógyhatásúként állít be egy terméket. Elképzelhető, hogy a pandémia idején is sor került olyan reklámra, amely – kellő bizonyíték nélkül – a készítmény immunerősítő hatását, rosszabb esetben a covid-19 vírussal szembeni hatásosságát állított

ta. Ha volt ilyen valótlan tájékoztatás, az szankciót érdemel, annak ellenére, hogy nem eredményezett olyan forgalomnövekedést, amelynek hatására a reklámozott termék eltűnt volna a gyógyszertárak polcairól.

A szellemi tulajdont képező egészségügyi termék és az egészségügyi termék előállításához szükséges, szabadalmi oltalom alatt álló eljárás, berendezés vagy eszköz hasznosítását a jogosult engedélye nélkül is lehetővé tevő közegészségügyi kényszerengedély megadása etikailag helyeselhető átmeneti lépés, ha arra az egészségügyi válsághelyzettel összefüggő belföldi szükségletek kielégítése céljából kerül sor. A szükséghelyzet megszüntetésével 2020. június 18-án hatályon kívül helyezett jogintézménynek az ismételt bevezetését célszerű lenne megfontolni.

Kutatásunk az egyéni védekezést biztosító szájmasczkokra és fertőtlenítő folyadékokra koncentrált, így csak egy kis szeletét érintette a pandémia során keletkezett hiányjelenségeknek. Tanulmányunk nem tért ki a hiányok felszámolására irányuló állami intézkedések teljességére. A bevezetőben röviden utaltunk arra, hogy a veszélyhelyzet idején milyen sokféle kormányzati intézkedés bevezetésére került sor. A kutatói etika megköveteli annak jelzését, hogy a szűkebb területen tapasztalt hiányosságok nem extrapolálhatók. A pandémia idején tett és elmaradt állami lépések egészét csak a többi hiányjelenség alapos elemzését követően lehet etikai szempontból megítélni.



AZ ERŐSZAK MEGNÖVEKEDÉSE PANDÉMIA IDEJÉN

DOMOKOS ANDREA
egyetemi tanár (KRE ÁJK)

1. Az 'árnyék-pandémia'

2020-ban a koronavírus fertőzéssel együtt egy másik pandémia is pusztított, ez pedig a családon belüli erőszak világot átfogó járványa.¹ António Guterres ENSZ főtitkár nyilatkozta, hogy míg a COVID-19 világjárvány fékezése érdekében szükség van a kijárási korlátozásokra és a karanténra, addig a nők egy része épp ott kell, hogy erőszakot elszenvedjen, ahol a legnagyobb biztonságban kellene lennie, az otthonában. „A béke nem jelenti azt, hogy nincs háború” fogalmazott az ENSZ főtitkár. A nők össze vannak zárva bántalmazóikkal a karantén alatt.² 2019 és 2020 áprilisa között körülbelül 243 millió nőt és lányt (15–49 évesek) bántalmazott fizikailag és/vagy szexuálisan közeli hozzátartozója. A kriminológiában jól ismert jelenség, hogy válság idején az erőszak növekszik. Ugyanebben az ENSZ jelentésben olvasható, hogy Szingapúrban és Cipruson 30 %-kal nőtt a nők által kezdeményezett segélyhívások száma. Ausztráliában 40 %-kal emelkedett a segély telefonhívások száma. A francia adatok 30 %-os, az argentin adatok 25 %-os emelkedést mutatnak a családon belüli erőszak áldozatainak segélyhívásainál. Az ENSZ Női Tagozata (UN Women)³ felhívta a figyelmet arra, hogy az Ebola-járvány alatt is súlyosbodott a nők és gyermekek elleni erőszak: nőtt az emberkereskedelem, a gyermekházasságok, a szexuális kizsákmányolások és a szexuális abúzusok száma.⁴

Az Egészségügyi Világszervezet (World Health Organisation: WHO) becslése szerint minden négy nőből egy megtapasztalja életében a partnerbántalmazást és minden három gyermekből egy volt már családon belüli erőszak áldozata.

1 „Violence against women during pandemic.” Ld. <https://www.unwomen.org/en/news/stories/2020/4/statement-ed-phumzile-violence-against-women-during-pandemic> (2020. 08. 11.)

2 „Domestic violence victims during COVID-19 pandemic.” Ld. <https://www.un.org/en/coronavirus/un-supporting-%E2%80%98trapped%E2%80%99-domestic-violence-victims-during-covid-19-pandemic> (2020. 08. 10.)

3 <https://www.unwomen.org/en> (2020. 08. 10.)

4 „COVID-19 and ending violence against women.” Ld. www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2020/04/issue-brief-covid-19-and-ending-violence-against-women-and-girls (2020. 08. 11.)

A COVID-19 világjárvány számos negatív hatást hozott el az emberek életében: szorongást, depressziót, túlzott alkoholfogyasztást és a családon belüli erőszak megnövekedését.⁵

Több mint egy évtizeddel ezelőtt írtam le az alábbi gondolatokat. „A gazdaság prosperálása idején a fogyasztói társadalom jellemzője a *'hivatalos hedonizmus'*. Az emberek azonban egyre frusztráltabbak. A gazdasági válságok idején mutatkozik meg igazán, hogy az anyagi javak elvesztése egészséges lelki kötődések híján nem kizárólag anyagi, hanem komoly pszichés károkat is okoz.”⁶ A frusztrált egyének egy része agresszióban vezet le kudarcra miatti dühét, ilyenkor a kiszolgáltatott helyzetben levők válhatnak erőszak áldozataivá.

2. Az erőszak mibenléte

Az agresszió olyannyira meghatározó jellemzője az embernek, hogy az általa teremtett mítoszok szereplőit sem volt képes másként megalkotni, mint állandóan civakodó, egymás ellen törő lényeket.⁷ Gondoljunk csak a görög mitológiai alakokra; az istenek, titánok, gigászok állandó harcban állnak egymással. Kronos, az időisten egyaránt ellenségnek tekintette apját, majd gyermekeit. Apja, az égisten ellen azzal a sarlóval tört, amelyet anyja, a földistennő adott a kezébe, mondván, torolja meg a rajta és testvérein esett sérelmeket. A több ezer éves mitológiai történet nap mint nap lejátszódik manapság is, amikor a családfő zsarnokságától szenvedő család akár évtizedes gyötrelém után végez kínzójával. Kronos gyermekeit születésük után – az egy Zeusz kivételével – mind lenyelte, nehogy azok elfoglalják trónját. Goya festményén – Az Idő felfalja gyermekeit – hatásosan ábrázolja a gyermekeit elnyelő istenalakot. A pozícióért, hataloméért folytatott harc korunkban is elvezethet a rivális ellen elkövetett erőszakhoz, a küzdő felek 'lenyelhetik' a vetélytársakat.

A bibliai történetek sincsenek híján az erőszaknak, a sok tanulságos történetből kiemelkedik Káiné, aki féltékenységből öl, mégpedig tulajdon testvére életét veszi el. A Biblia szerint az Úr csak az Ábel által felkínált ajándékot fogadta

5 „The rise and rise of interpersonal violence – an unintended impact of the COVID-19 response on families.”

Ld. <https://www.euro.who.int/en/health-topics/Life-stages/pages/news/news/2020/6/the-rise-and-rise-of-interpersonal-violence-an-unintended-impact-of-the-covid-19-response-on-families> (2020. 08. 10.)

6 DOMOKOS Andrea: Az erőszak mint a szabadidő-eltöltés egyik módja – Honnan eredeztethető a gyermek- és fiatalkori agresszió? *Rendészeti Szemle*, 2009/5, 56.

7 ELIADE, Mircea: *Vallási hiedelmek és eszmék története (I. kötet)*. Budapest, Osiris, 1995, 216-231. Mircea klasszikus három kötetes vallástörténeti munkájának első része kiválóan mutatja be ezt a X. fejezetben

el, Káinéra, aki a hitványból akart áldozni, nem is tekintett. Ez olyan indulatot váltott ki Káinból, hogy rátámadt testvérére és megölte.⁸ Pusztító hajlamok laknak tehát bennünk, az emberben megvan a késztetés arra, hogy a másik ellen törjön. Konrad Lorenz etológus idézi Erich von Holstot, aki így ír: „Ha egyszer valamilyen üdvtan csakugyan a Föld egészségét meghódítaná, akkor azonnal szétesne két táborra (az egyik lenne az igazhitűeké, a másik az eretnekeké), fellángolna a harc, és nem is szűnne, mert az emberiség már csak ilyen, ha tetszik, ha nem.”⁹

Fromm az erőszakot két részre osztja: az egyik a velünk született agresszió, amelynek célja a fenyegető veszély elhárítása. A másik típusú agresszió destruktív, ami társadalmi létünk következménye. A fogyasztói társadalom „unalmat és sekélyességet” vált ki, az ember „elkerülhetetlenül lelki ronccsá, szadistává vagy pusztító elemmé válik”.¹⁰ Fromm azon is aggódik, hogy a hit, vallás nélküli emberek nem találják meg az utat a valódi értékekhez: „[...] saját kultúránkban a gép és a siker istenítése veszélyeztetik leginkább az ember legdrágább szellemi-spirituális javait.”¹¹ A fogyasztás egyedüli életfeladatává, „világnézetté” tétele rendkívül veszélyes a társadalmak stabilitására: a külsőségeket, tárgyakat elvesztő ember egyúttal a talajt is elveszti a lába alól. A fogyasztói társadalom az azonnali, mohó szerzésre tanít; türelemre, visszafogottságra nem. Ez az ellentmondás nagy társadalmi válságokat szülhet, és nemcsak egyéni agresszió, hanem tömeges erőszak is keletkezhet e nyomán. „Az emberi szellem a technokrácia útján haladva magának az életnek és ezáltal az emberi léleknek is az ellenségévé vált” – írta meg a XX. század végén Lorenz.¹²

20 évvel ezelőtt „öncélú erőszakként” neveztem el azt a fajta agressziót, amely nemegy konfliktusfeloldó, vagy szükségletkielégítő bűncselekményhez társul. Új típusú elkövetők jelentek meg, akik abban lelik örömüket, ha látják mások testi és lelki szenvedését. Destruktív személyiségek, akik nem építeni, hanem pusztítani, rombolni akarnak. Szubkultúrájukban pedig státuszt vívnak ki ezzel a fajta viselkedéssel.

Az öncélú agresszió másik megjelenési formája a frusztrált, a társadalomban kudarcot elszenvedett társadalmi csoportok jellemzője, akik a konfliktusukat nem ott és azzal szemben oldják fel, ahol és akivel kapcsolatban felmerült, hanem más területen.¹³ Ők a partnerbántalmazó, a gyermekeiket testi-lelki

8 DOMOKOS, Andrea: Az erőszakos bűnözés differencializálódása és a büntetőpolitika Magyarországon. *Jog Állam Politika*, 2011/3, 139.

9 LORENZ, Konrad: *Az agresszió*. Budapest, Katalizátor Iroda, 1994, 210.

10 FROMM, Erich: *A rombolás autonómiája*. Budapest, Háttér Kiadó, 2001, 637.

11 FROMM, Erich: *Pszichoanalízis és vallás*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1995, 91.

12 LORENZ, Konrad: *Ember voltunk hanyatlása*. Budapest, Cartafilus, 1996, 146.

13 DOMOKOS Andrea: *Az erőszakos bűnözés*. Budapest, Hinnova, 2000, 74-76.

terrorban tartó, a hajléktalanok, fogyatékosok ellen erőszakos cselekedeteket megvalósító személyek.

3. Partnerbántalmazás, kapcsolati erőszak, családon belüli erőszak

A három fogalom mögött ugyanaz a jelenség bújkik meg, amikor egy kapcsolatban, egy családban nem egyenlőek a viszonyok, létezik egy olyan személy, aki a partnerét vagy családját lelki, testi, szexuális, gazdasági függésben tartja, visszaél helyzetével. Áldozatát vagy áldozatait folyamatosan jellegűen bántalmazza verbálisan, fizikálisan és más módokon.

Határozott szakmai álláspontom, hogy családon belüli erőszak áldozata bárki lehet, függetlenül kortól, nemtől, társadalmi helyzettől.¹⁴ Az ENSZ és WHO korábban hivatkozott adatszolgáltatásai a nőkre és gyermekekre vonatkoznak, ezek alapján ez az írás is a nők és gyermekek válsághelyzet alatti kiszolgáltatott helyzetére reagál. Az USA-ban 1992-ben az emberölések női áldozatainak felét a férje, vagy barátja ölte meg, míg a férfialdozatok esetében az elkövetőknek csak 3 %-a volt a sértett felesége, ex-felesége, vagy barátnője.¹⁵

Hotaling és Sugarman a feleségbántalmazás rizikó faktorait gyűjtötték össze:

1. Szexuális agresszió a feleséggel, partnerrel szemben.
2. Gyermekekkel szembeni agresszió.
3. Gyerme-, vagy serdülőkorban a szülők erőszakos viselkedésének meg tapasztalása.
4. A kétkezi dolgozók köréből kerülnek ki.
5. Erőtéljes alkoholfogyasztás.
6. Alacsony jövedelem.
7. Kevés önbizalom.
8. Alacsony iskolázottság.

Ezek az elkövetők kis önbizalommal rendelkeznek. Erősen függenek a partner-től. Kicsi az empátiás készségük. Indulataikon nem képesek uralkodni. Szociális, kommunikációs képességeik szegényesek, hiányosak.¹⁶ Egyetértve a szerzőpá-

14 DOMOKOS Andrea – NEMES Zsófia – HAVASI Sára: *A családon belüli erőszak büntetőjogi és társadalmi megítélése*. In: DOMOKOS Andrea (szerk.): Acta Caroliensina XVI. kötet. Budapest, KRE ÁJK, 2017, 88.

15 KELLERMANN, Arthur L. – MERCY, James A.: Men, women and murder: Gender specific differences in rates of fatal violence and victimization. *Journal of Trauma*, 1992, 33 (1), 1-5.

16 HOTALING, Gerald T. – SUGARMAN, David B.: An analysis of risk markers in husband to wife violence: The current state of knowledge. *Violence and Victims*, 1986, 1 (2), 101-124.

ros megállapításaival, még egy gondolat kívánkozik ide, álláspontom szerint az erkölcsi irányvesztettség is oka lehet az erőszakos magatartásnak. Fromm írja, hogy a modern társadalomban az egyént sokkal inkább foglalkoztatja a hatékonyság és a siker, mint saját boldogsága, lelki fejlődése. A piaci orientáció az egyéneket is „árucomaggá” teszi, amelyet el kell adni. „Az árucomagra, amelyre a »személyiség« jelzés kellene, hogy felkerüljön, inkább ragasztják az »öneladás«, a »személyiség áruba bocsátása«, valamint a »rátermettség«, a »becsvágy«, az »agresszivitás« címkéket.”¹⁷

Kallmuss és Seltzer vizsgálták a feleségbántalmazás jelenségét a kapcsolat különböző szakaszaiban, így az udvarlás, a korai házasság, a terhesség, a különélés és válás alatt és a házasság kései időszakában. Ma már ismert tény a kriminológiában, hogy a halállal végződő feleségbántalmazások legnagyobb arányban a különváláskor és a házasság felbontásakor fordulnak elő. Ezt elsősorban a féltékenységi, a birtoklási és ellenőrzési vágy indokolja, illetve az, hogy a férfiak saját tulajdonuknak tekintik partnerüket. Az új házasság megkötésekor is megnő az erőszak rizikója, hiszen az új család kialakítása stresszel jár és azok, akik korábbi kapcsolataikban erőszakosan viselkedtek, nagy valószínűséggel az új kapcsolatban is azok lesznek.

A halállal végződő házastársi erőszak fő rizikófaktora a következők:

1. Gyakori erőszak.
2. Függőség.
3. Testi sérülések okozása.
4. A külvilágban is erőszakos magatartás.
5. A feleség megerőszakolása.
6. Az elkövető a gyermekkorában megtapasztalta a családon belüli erőszakot.
7. Fegyverek tartása, vagy használata.
8. Életveszélyes fenyegetések.
9. Állatok kíntása, legyilkolása.
10. Lelki abúzus, a feleség ellenőrzése.¹⁸

A XX. század végi, XXI. század elejei családon belüli erőszakra, partnerbántalmazásra vonatkozó kutatásokra jellemző a pszichológiai háttér egyre mélyebb, árnyaltabb megközelítése.¹⁹ Áttörés volt a pszichológia tudományában Walker mára már klasszikussá vált műve, amelyben elmagyarázza a bántalmazott nő

17 FROMM (1995) i. m. 79.

18 KALLMUSS, D. – SELTZER, J. A.: Continuity of marital behavior in remarriage: The case of spouse abuse. *Journal of Marriage and the Family*, 1986, 48 (1), 113-120.

19 DOMOKOS Andrea: Esélyegyenlőség a partnerkapcsolatban - Új kutatások a partner-bántalmazással kapcsolatosan. *Belügyi Szemle*, 2004/2-3, 167-176.

szindrómáját, a „tanult tehetetlenséget” és az „erőszak ciklusát”.²⁰ A Texasi Keresztény Egyetem kutatója Giles-Sims a partnerbántalmazás egyénre és társadalomra gyakorolt káros hatásainak csökkentésére tett javaslatokat.²¹ A COVID-19 alatt bizonyosodott be, hogy az egészségügyben dolgozók családon belüli erőszak vonatkozásában való szakképzése sokszor életet menthet. Ezért különösen fontosak Giles-Sims javaslatai, hiszen az orvos, ápolónő nemcsak a vírus tüneteit fedezheti fel, hanem egy lakásába a bántalmazójával együtt bezárt áldozat vagy áldozatok kiszolgáltatottságát is. Ezen a területesen fokozottan érvényes a jelzési rendszer kiépítése, a szociális és egészségügyi szférában dolgozók azonnal adják le jelzéseiket a társszervezeteknek és a hatóságoknak, hogy meg lehessen előzni a súlyos károkat, esetleges haláleseteket.

1. A legfontosabb nevesíteni és megvédelmezni az áldozatokat.
2. Kérdőívet kell kidolgozni az áldozatokat azonosításához.
3. Időt, türelmet és kitartást igényel az áldozatok kikérdezése. Biztonságos helyen, együttérző kérdezőbiztosnak kell foglalkoznia az áldozattal.
4. Az egészségügyben dolgozókat is meg kell tanítani az erőszak áldozataival való foglalkozásra.
5. Valamennyi, az egészségügyben dolgozó szakembernek tovább kell képeznie magát a családon belüli erőszak, a partnerbántalmazás témakörében. Tudniuk kell segíteni abban, hogy a családok életében változás álljon be, illetve az érintettek segítségre leljenek.
6. További kutatásokra van szükség, például az áldozatok lelki állapotára vonatkozóan. Eddig főleg az elkövető személyiségével foglalkoztak a kutatások, nem pedig azzal, hogy az áldozatra milyen hatással van a partnerbántalmazás, vagy, hogy milyen szerepet játszik az áldozat a családon belüli erőszak kialakulásában.
7. A másodlagos viktimizáció²² megelőzésére is figyelmet kell fordítani, illetve az áldozatok önbizalmának, önértékelésének növelését kell elérni különböző módszerekkel.

20 WALKER, Lenore E.: *The Battered Women*. New York, Harper & Row, 1979.

21 GILES-SIMS, Jean: *The Psychological and Social Impact of Partner Violence*. Texas Christian University, 1998, 35.

22 A másodlagos viktimizáció azt jelenti, hogy a bűnüldöző hatóságok, a büntető igazságszolgáltatás résztvevői nem kellő szakértelemmel fordulnak az áldozatokhoz, kezdve a családon belüli ügyek lekicsinylésével egészen az áldozathibáztatásig. Ilyenkor kétszeresen sérül az áldozat, egyrészt bántalmazójától, másrészt a büntetőeljárás során.

Campbell²³ a házastárs, élettárs sérelmére megvalósított erőszak egészségi következményeit vizsgálta. A káros hatások között szerepel: sérülés, krónikus fájdalom, gyomorpanaszok, nőgyógyászati problémák, depresszió és poszttraumás stressz.

A szakirodalom egyik fő következtetése, az, hogy a családon belül megvalósult erőszakos cselekmények nem egyedi esetek, hanem egy hosszú folyamatról van szó, amelyben a lelki és testi fenyegetettség akár éveken keresztül fennállhat. A feleségbántalmazás nemcsak a testi bántalmazást jelenti, hanem lelki abúzus is megvalósul a kapcsolatokban.

A kezdetekben a férfi a dominanciája elismertetésére törekszik, s ezt bizonyos társadalmi helyzetben még elfogadhatónak is tartja a partner, hiszen a társadalmi vélekedés is azt írja elő az ő számára, hogy ismerje el a férje vezető szerepét. A későbbiekben egyre durvábban, követelőzőbben lép fel a férfi, megjelenik a lelki abúzus jelensége. A folyamat következő állomása az, hogy a férfi a társadalomban elszenvedett kudarcáiért is a nőt teszi felelőssé, őt hibáztatja, úgy érzi, hogy ha a partnere 'megfelelően' viselkedne, ő is sikeresebb lenne az életben. Ezt olyan módon adja elő, hogy sokszor a nők is elhiszik, hogy ők nem látják el jól a feladataikat és ez akadályozza a kettejük kapcsolatának sikeres alakulását. A nők természetüknél fogva amúgy is hajlamosabbak arra, hogy magukban keressék a hibát olyan esetben, amikor az általuk szeretett férfi nem elégedett a kapcsolattal. Ilyenkor sok nő egyetért az elégedetlen élettárssal és mindenben igyekszik az elvárásoknak megfelelni. Ezekben az esetekben már hangos veszekedés, kiabálás is jellemzője a kapcsolatnak. Ezek után elcsattan az első pofon. A folyamat következő állomása az erőteljesebb fizikai bántalmazás. Végül rendszeressé válik a feleség, élettárs bántalmazása. A feleségbántalmazó férfiak két fő csoportra oszthatók, az egyik csoportba azok tartoznak, akik általában erőszakos, garázda fellépésűek, rájuk jellemző a túlzott alkoholfogyasztás, nem egy esetben az alkoholizmus. A másik csoportba azok a férfiak tartoznak, akik a külvilágban jól kontrolláltak, a szomszédságban, munkahelyen, baráti körben kellemes embereknek ismerik őket. A külvilágban képesek fékezni indulataikat, otthon az 'alávetett' feleséggel szemben azonban mindent megengednek maguknak. Ezekben az esetekben szó sincs arról, hogy otthon nem tudnának gátat szabni agressziójuknak, hanem úgy gondolják, hogy feleségükkel, élettársukkal szemben joguk van a számonkérésre, lelki, testi abúzus alkalmazására.

23 CAMPBELL, Jacquelyn C.: Health consequences of intimate partner violence. *The Lancet*, 2002, 1331-1336. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/11965295/> (2020. 08. 11.)

4. Válaszok a COVID-19 alatt megnövekedett erőszakra, különös tekintettel a családon belüli erőszakra

Nagy-Britannia is kiemelt figyelmet fordít a családon belüli erőszak COVID-19 alatti növekedésére. A kormányzati tájékoztató ismerteti, hogy a családon belüli erőszak nem kizárólag fizikai bántalmazás lehet, ide tartozik az ellenőrzés, az online zaklatás, a fenyegetések, a gazdasági visszaélés, érzelmi zsarolás és a szexuális visszaélés is. Annak érdekében, hogy a környezet felismerje, hogy valaki ennek áldozata, a kormányzati tájékoztató felsorolja a jeleket, amelyek figyelmeztethetnek a visszaélésre. Ilyen az elszigeteltség, ha az áldozat nem hagyhatja el a lakhelyét, nem tanulhat, nem dolgozhat, pénzügyi ellenőrzés alatt áll, testi sérülései vannak. A partnerbántalmazó mind az áldozat, mind a környezet számára azt sugallja, hogy viselkedéséről maga az áldozat tehet.²⁴

A WHO igen gyorsan reagált a COVID-19 okozta erőszakos jelenségekre, globális stratégiát dolgozott ki a nők és gyermekek elleni erőszak megelőzésére. A kijárási korlátozás és karantén ideje alatt megnőtt a jelentősége az online segítségadásnak. Norvégiában a tanárok, illetve gyermekjóléti szolgálatok online kapcsolatban vannak az általuk ismert veszélyeztetett gyermekekkel. Franciaországban, Németországban, Olaszországban, Norvégiában és Spanyolországban létezik egy kód, a 'maszk 19', amelynek kimondásával azt jelzi az áldozat a gyógyszertárakban és a boltban, hogy otthonában bántalmazzák és így kér védelmet. Hans Henri P. Kluge, a WHO európai regionális igazgatója három üzenetet osztott meg. A kormányok számára azt üzenete, hogy folyamatos megfigyelés és segítségadás szükséges az egészségügyi és szociális szolgáltatások terén. Valamennyi állampolgárt felszólított arra, hogy figyeljenek oda a szomszédukban, közelükben élőkre, hogy ne lehessenek erőszak áldozatai. Magukat az áldozatokat pedig megerősítette abban, hogy ők sohasem hibásak azért, amiért erőszakot alkalmaznak velük szemben, illetve felhívta őket, hogy keressék azok társaságát, akik segítséget adhatnak nekik.²⁵

A WHO szerint fokozottan figyelni kell a nők sérülékenyebb csoportjaira, így a fogyatékossgal élő nőkre is, akik fokozottan ki vannak téve a családon belüli erőszak kockázatának. Számukra még nehezebb a szolgáltatások elérése, az otthoni gondozás biztosítása a COVID-19 alatt. Hasonlóan kiemelt

24 „Domestic abuse, how to get help.” Ld. <https://www.gov.uk/guidance/domestic-abuse-how-to-get-help> (2020. 08. 11.)

25 „The rise and rise of interpersonal violence – an unintended impact of the COVID-19 response on families.” Ld. <https://www.euro.who.int/en/health-topics/Life-stages/pages/news/news/2020/6/the-rise-and-rise-of-interpersonal-violence-an-unintended-impact-of-the-covid-19-response-on-families> (2020. 08. 10.)

figyelmet kell fordítani a lakóhelyüket elhagyni kényszerült, menekült nőkre, illetve a konfliktusok által sújtott területeken élő nőkre. Ők a rossz szociális, egészségügyi helyzetben még kiszolgáltatottabbak. A WHO javaslata az egészségügyi intézmények számára, hogy tegyék hozzáférhetővé a helyben elérhető szolgáltatásokat, informáljanak lelki segítségadási szolgáltatásokról, az azonnali segítségkérési lehetőségekről és a menhelyekről. Az egészségügyi intézményekben dolgozókkal tudatosítani kell, hogy emelkedik a nőkkel szembeni erőszak. A humanitárius szervezeteknek pedig a COVID-19-re való felkészülés során az erőszakot elszenvedő nők és gyermekek segítségét is meg kell szervezniük, valamint össze kell gyűjteniük a nőkkel szemben elkövetett erőszakra vonatkozó adatokat.²⁶ Az ENSZ főtitkára felhívta a figyelmet arra, hogy a családon belüli erőszak áldozatainál különösen nagy a COVID-19 miatt elszigetelődés veszélye. A családon belüli erőszak elkövetőire általában jellemző az áldozatok családtól, barátoktól és támogató hálózatoktól való elszigetelése. A partnerbántalmazók a kijárási korlátozást használják ki arra, hogy még szorosabb ellenőrzés alá vegyék áldozataikat. Nem a stressz okozza a családon belüli erőszakot, a bezártság súlyosbíthatja azonban a helyzetet. Az áldozatok számára az otthon maradás sokszor veszélyesebb lehet, mint maga a koronavírus.²⁷ Az Európai Parlament Nőjogi és Esélyegyenlőségi Bizottsága is foglalkozott Jelentéstervezetében (2020/XXXX(INI)) a COVID-19 alatt megnövekedett családon belüli erőszak kérdésével. A Jelentéstervezet sürgeti a tagállamokat, hogy e témát speciálisan közelítsék meg, amikor a COVID-19 ellen lépnek fel. Fordítsanak különös figyelmet a kijárási korlátozás alóli kivételekre, a menedékhelyekhez vagy a megfelelő kapacitással rendelkező alternatív szálláshelyekhez való biztonságos hozzáférésre. Támogassa a vészhelyzetben a nem kormányzati szervezeteket és a civil társadalmi szervezeteket. Egyúttal felhívja a Bizottságot, hogy mozdítsa elő a kapcsolati és a nemi alapú erőszakkal kapcsolatos figyelemfelhívó, tájékoztató és érdekvérvényesítő kampányokat. Legyen lehetőség az új megelőző intézkedések és a rugalmas vészhelyzeti riasztási rendszerek megismerésére. Felhívja a tagállamokat, hogy biztosítsanak hatékony, megfizethető és minőségi orvosi és pszichológiai támogatást a nemi alapú erőszak áldozatai számára, különösen válság idején, amikor az ilyen jellegű támogatás elengedhetetlen.²⁸

26 „Levels of domestic violence increase as COVID-19 pandemic escalates” <http://www.emro.who.int/violence-injuries-disabilities/violence-news/levels-of-domestic-violence-increase-as-covid-19-pandemic-escalates.html> (2020. 08. 10.)

27 „Domestic abuse.” Ld. <https://www.un.org/en/coronavirus/domestic-abuse> (2020. 08. 11.)

28 *Draft report on the gender perspective in the COVID-19 crisis and post-crisis period.*

A Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezet (Organisation for Economic Co-operation and Development: OECD) is különböző javaslatokat dolgozott ki a családon belüli erőszak áldozatainak COVID-19 alatti támogatására.²⁹ Fontos a családon belüli erőszakra vonatkozó adatok gyűjtése, pontos rögzítése, illetve az is, hogy az OECD tagállamok megosszák egymással információikat. A tagállamok kormányai vállalják fel a családon belüli erőszakkal szembeni állami fellépést, dolgozzanak ki nemzeti stratégiákat, biztosítanak hozzá anyagi forrásokat, osszák ki a feladatokat és állami szinten a végrehajtásért felelősöket. Tegyék lehetővé, hogy az áldozatok akadály nélkül hozzájuthassanak az igazságszolgáltatási szervekhez. A tagállamok tegyenek meg mindent a partnerbántalmazás és családon belüli erőszak társadalmi elfogadottságának visszaszorítására. Ezen javaslatok szellemében Olaszország például állami erőforrásokat biztosított a COVID-19 alatti partnerbántalmazás áldozatainak megsegítésére, kampányt indított az áldozatok elérése érdekében. New York City-ben és Spanyolországban a nők számára fenntartott menhelyeket létfontosságú szolgáltatásoknak ismerték el. Kanadában a családsegítő szolgálatok és segítő központok forródróton való elérését és az online kommunikáció kibővítését rendelték el.

A fenti megelőzési eszközök a prevenció taktikai részét képezik, a valódi változást a társadalmak értékrendjének átformálásával lehet elérni. Akiket sikerül a fogyasztói társadalomnak megtévesztenie, azok mindenben az újat, a tökéleteset keresik, a partnerben éppúgy, mint mosószerben, edzőcipőben, autóban. A régit, a meguntat lecserélik, ha nem tudják, elégedetlenek vele. A házasság, a család értékét kell visszaállítani, a másik emberre nem kihaszánálandó tárgyként kellene tekinteni, hanem olyan társként, családtagként, akivel/akikkel a közös célokért lehet küzdeni egymást segítve, támogatva. A tárgyakért, külsőségekért rajongók mindvégig üresek maradnak, a másik emberre odafigyelő, a másikért felelősséget érző emberek fejlődnek, gazdagodnak igazán.

Ld. https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/plmrep/COMMITTEES/FEMM/PR/2020/06-25/1206934EN.pdf (2020. 08. 13.)

29 „Women at the core of the fight against COVID-19 crisis.” Ld. <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/women-at-the-core-of-the-fight-against-covid-19-crisis-553a8269> (2020. 08. 10.)

5. Összegzés

A globalizáció, a piac mindenhatósága nemcsak glóbuszunkat károsítja, hanem az egyes lelkeket is. Nemcsak a klímaváltozás okozta katasztrófákkal, természeti szűkösséggel vagy éppen világjárványokkal kell megküzdenie az emberiségnek, hanem 'ember mivoltunk' sérülésével is. Az igaz emberi értékek fokozottabb érvényesítése hozza el az 'emberléptékű' társadalmakat, ahol nem a profit diktál, hanem az ősi erények: a hit, a szeretet, a könyörület nagyobb szerepet kapnak. A megvalósíthatatlan célok, a státusz szimbólumok elnyerése utáni vágy frusztrációt, dühöt, elégedetlenséget szül egyes egyéneknél, akik ezt agresszióval vezetik le. Ez megnöveli az erőszakos cselekmények, azon belül a partnerbántalmazás és a családon belüli erőszak számát is. A valódi prevenció a célok felmutatása és 'megtanítása'.

A házasság, a család szerepének fontosságát meg kell ismertetni a társadalommal, a belőle származó biztonság és lelki gazdagodás tapasztalatait hirdetni kell. A természeti, egészségügyi, gazdasági válságok felszínre hozzák az egyéneket, a társadalmi csoportok erőszakos hajlamait, és féltő, hogy nemcsak egyéni szinten, hanem tömegesen is megjelenik az agresszió. Az egyházaknak, civil kisközösségeknek e területen kell bekapcsolódniuk, hitet, fogódzót, segítő kapcsolatot felkínálni azért, hogy frusztrált embertársaink ne az erőszakhoz nyúljanak, hanem saját maguk és a társadalom számára is produktív megoldásokra leljenek a válsághelyzetben. Ma már az állam is igyekszik e feladatból kivenni a részét. Az új Büntetés-végrehajtási Kódex egyik fő célkitűzése a reintegráció, annak pedig alapvető iránya a nevelés. A nevelés a büntetés-végrehajtás során „a rendelkezésre álló időn belül olyan célirányos személyiségfejlesztés vagy – korrekció, amely megalapozza a társadalmilag elvárt szükségletek kialakulását, valamint a nevelési hiányosságok pótlása révén segíti a normakövető magatartást, a társadalmi megfelelést”.³⁰ Apró lépésekkel kell megindulnunk az igazi értékek megtanítása útján, azonban ha kitartóak vagyunk és megőrizzük hitünket, mély változásokat is beindíthatunk.

30 MÓDOS Tamás: *Büntetés-végrehajtási nevelés*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 1998, 9.



CSALFA KASSZANDRA

A világvjárvány információs vonatkozásaihoz

Z. KARVALICS LÁSZLÓ
*habilitált egyetemi docens (SZTE BTK),
kutató (Institute of Advanced Studies, Kőszeg)*

„Bármit is mondasz a járvány kitörése előtt, az riogatásnak (alarmizmus) tűnik. Ám miután a járvány kitört, bármi, amit tettél, inadekvát lesz”. (Mike LEAVITT, US Health and Human Services Secretary, 2005)

Erős érvek szólnak amellett, hogy bármilyen érdekes kutatói kihívásnak tűnik a rémhírek, összeesküvés-elméletek és a reneszánszukat élő álhír-diskurzusok (összefoglalóan: az infodémia-jelenségek) nyomába eredni,¹ ezzel csak odáig juthatunk, hogy megállapítjuk: azok az strukturális okok, amelyek az információáram e parazitáit korábban támogatták, nemcsak hogy nem szűntek meg a vírusválság időszakában, hanem jelentős lökést is adtak ezek új hullámának. Információs immunrendszerünk legyengülésében azonban jóval kevésbé meghatározó a szerepük, mint azt az elterjedt vélekedések sugallják.

Az elmúlt hónapokban sokan és sokféleképpen fogalmaztak meg sokkal égetőbb kérdéseket. Ezek közül ebben a tanulmányban egyetlen egyet vizsgálom meg: *Hogyan lehetséges az, hogy ha rendelkezésünkre állt meglévő tudás azzal kapcsolatban, hogy mi várhat ránk, ez a tudás miért nem fordult cselekvésbe? A valóság megelőző tükrözésében utólag hatékonynak minősített korai figyelmeztetések miért nem váltottak ki erősebb megelőző viselkedést? Vagy legegyszerűbben: „Miért nem álltunk készen?”²*

A probléma felidézi a szépséges trójai hercegnő, Kasszandra történetét. Miután visszautasította Apollónt, az isten azzal büntette, hogy hiába is ad pontos jóslatokat, azokban soha nem fog hinni senki.

1 Magam is megtettem egy rövid esszében: Z. KARVALICS László: Három nembéli infodémiákról. *Liget*, 2020. április 7. <https://ligetmuhely.com/liget/három-nembeli-infodemiakrul/?highlight=infod%C3%A9mia> (2020. 08. 15.)

2 HENIG, Robin Marantz: Experts warned of a pandemic decades ago. Why weren't we ready? *National Geographic*, 2020. April 8. <https://www.nationalgeographic.com/science/2020/04/experts-warned-pandemic-decades-ago-why-not-ready-for-coronavirus/> (2020. 08. 15.)

Amikor a vírusfenyegetés modern Kasszandráinak nyomába erednek, 1990 elé nem nagyon ugrik senki. A még fiatalnak számító Stephen Morse ez idő tájt nemcsak sikeresen 'vezette be' a *felbukkanás, kibontakozás és átalakulás* modalitásait egyaránt tartalmazó emergens vírusok ("emerging viruses") fogalmát a vírushordozások egy új osztályára, azonnal önálló kutatási irányt is inspirált vele, amihez maga is tanulmánnyal és könyvvel járult hozzá.³ 1992-ben a tudományos közösség számára tett közzé átfogó jelentést az Institute of Medicine (US) Committee on Emerging Microbial Threats to Health.⁴ Nagyon korán ismertté és elfogadottá vált az is, hogy az állatról emberre terjedésben (zoonózis) rejlik a fő veszély,⁵ ehhez később csatlakozott annak a felismerése, hogy a zoonózis esélyét viszont a klímaváltozás, a városiasodás, a természetes élőhelyek elpusztítása és az állatok távolsági és transzkontinentális kereskedelme egyaránt megnövelheti.

2005-ben Jünan tartomány egyik barlangjában felfedeztek egy denevérekben élő koronavírus (erős genetikai hasonlatosságokkal az akkor már jól ismert SARS-CoV-2 vírushoz), két évre rá már azt taglalták egy közleményben, hogy ez és az ehhez hasonló vírusok milyen pusztítást tudnak végezni, ha átkerülnek az emberekre.

A tudományos közösség eközben végezte a dolgát, és 2013-ban az *Eco-HealthAlliance* és a *Columbia Egyetem* (Center for Infection and Immunity CII) közös kutatása egy denevérféle különlegesen alapos vizsgálata után ökológiai statisztikai módszerekkel egy nagyjából 320 ezer veszélyes vírusra vonatkozó becsléssel állt elő. Ennek a számnak az ismeretében készítettek tervet a folytatásra, hogy a vírusdiverzitásról alaposabb ismeretekre tegyünk szert, és az ellenőrzésben, a megelőzésben és a tesztelésben is előre lehessen lépni. Borzongató mai ismereteink birtokában az Origo hét évvel ezelőtti, 2013-as tudósítását olvasni, amelyben a 2009-ben indult Predict program két társigazgatója, Morse és Jonna Mazet is megszólal, az utóbbi pedig „*a program által felfedezett új, a SARS-hoz hasonlító koronavírusokról*” külön szót ejt.⁶ Miért tűnt el a szemünk elől utána oly sokáig a koronavírus? Miért nem rázták a riasztócsengőt jobban a tudósok?

3 MORSE, Stephen S.: Emerging viruses: defining the rules for viral traffic. *Perspectives in Biology and Medicine*, 1991, 34(3), 387-409.; MORSE, Stephen S: *Emerging viruses*. New York – Oxford, Oxford University Press, 1993, 317.

4 LEDERBERG, Joshua et al.: *Emerging Infections. Microbial Threats to Health in the United States*. Washington DC, National Academies Press, 1992. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK234855/> (2020. 08. 15.)

5 A rendkívül függének bizonyuló Magyar Zoonózis Társaság 1992-ben alakult.

6 <https://www.origo.hu/tudomany/20130903-tobb-szazezer-virus-fertozheti-meg-az-emlosoket.html> (2020. 08. 15.)

Megtették ezt helyettük a tudományos újságírók. Annak is hét éve már, hogy David Quammen megírta bestsellerét, amelyben az állati eredetű megfertőződéstől a következő nagy világjárványig vezető út képét rajzolta meg.⁷ Ezzel azonban csak követte a már említett Laurie Garrett-et, aki Morse ritmusában, de tíz év kutatómunka után figyelmeztetett 1994-ben az újfajta vírusok világjárványainak veszélyeire.⁸ Robin Marantz Henig 1993-ban még csak a vírusfronton tett utazást, de 5 évre rá – ugyanolyan címmel, jelentősen bővített tartalommal már azt vizsgálta, hogy a tudósközösség hogyan száll szembe az újfajta vírusfenyegetéssel.⁹

Többen is szívesen látják ezen a listán a Scientific American 2010 júniusi összeállítását.¹⁰ Ebben a Katherine Harmon által néhány bekezdésnyi terjedelemben megszólaltatott Lawrence O. Gostin (figyeljünk a titulására: a *globális egészségügyi jog* professzora) a „12 esemény, amely mindent megváltoztat”¹¹ egyikeként 50%-ra becsülte annak valószínűségét, hogy egy új, virulens típus miatt „milliókat elpusztító influenzajárvány” tör ki és 3-5% közötti globális gazdasági visszaesést okoz.

Csakhogy ez az összeállítás egy másik kérdés fényében érdekes igazán: arra kínál inkább közelítő választ, hogy hol helyezkedett el egy *általános fenyegetettséglistán* a pandémia tíz évvel ezelőtt. Ha a bulvárszagú darabokat (új térdimenziók megnyílása, gépi öntudat, földön kívüli intelligencia) és az izgalmas technológiai horizontokat nyitó kutatási irányokat (életteremtő szintetikus biológia, szobahőmérsékletű szupravezető, fúziós energia) nem számoljuk, akkor az aggályos/veszélyes tengelyen az alábbi tételek előzik meg a világjárványt (bekövetkezésük becsült esélyével):

- emberi klónozás (valószínű)
- kölcsönös nukleáris konfliktus (csekély valószínűségű)
- a sarki jégsapkák elolvadása (valószínűsíthető)
- földrengés a csendes-óceáni törésvonalon (szinte biztos)
- aszteroidaütközés (csekély valószínűségű)

7 QUAMMEN, David: *Spillover: Animal Infections and the Next Human Pandemic*. W. W. Norton & Company, 2013, 592.

8 GARRETT, Laurie: *The Coming Plague: Newly Emerging Diseases in a World Out of Balance*. Farrar Straus & Giroux, 1994, 768.

9 HENIG, Robin Marantz: *A Dancing Matrix: Voyages Along the Viral Frontier*. Alfred A. Knopf, 1993, 269.; HENIG, Robin Marantz: *Dancing Matrix: How Science Confronts Emerging Viruses*. Vintage, 1998, 269.

10 PI. KROÓ Norbert: *Each Balance Sheet Has Two Columns*. <https://iask.hu/en/each-balance-sheet-has-two-columns-by-norbert-kroo/> (2020. 08. 15.)

11 <https://www.scientificamerican.com/article/12-events-that-will-change-everything/> (2020. 08. 15.)

A három természeti veszélyforrás közül az előrejelzés-felkészülés tengely mentén az aszteroidavédekezés emlékeztet logikailag leginkább a járványvédekezésre.

A vírusokhoz hasonlóan a veszélyes űrobjektumok felfedezése és azonosítása is *egyesével* zajlik, és kerül egy egyre bővülő adatbázisba, a veszélyességi fokozat mentén haladva. (A legnagyobb fenyegetést jelentő 2300 űrobjektum térképe 2011-ben készült el, azóta zajlik¹² az egy kilométeresnél nagyobb, illetve magas kockázatú, nagyjából 25 ezer égitest méretének és pályájának feltérképezése, utána jöhet a nagyjából egymillió, 50 méter és 1 kilométer közé eső társuk). Párhuzamosan zajlanak a megismerés és a megfigyelés folyamatai, és emögött olyan teleszkóprendszerek állnak, amelyek a korai figyelmeztetésre és riasztásra is alkalmasak. A védekezés nemzetközi összefogással folyik, számos nem kormányzati szerv és amatőr csillagászok ezreinek aktív közreműködésével. A védekezéstervezés érdekében megtehető lépések még a feltáró-előrejelző munka költségeit is sokszorosán meghaladják (A Trump-kabinet 2018-ban például megemelt költségvetéssel támogatta az aszteroida-programot), és nagyon komoly időátfutásai vannak. Az 1999-ben felfedezett, a Földre jelenleg legveszélyesebbnek tartott Bennu nevű aszteroidához 2016-ban indult el az OSIRIS-REx szonda, 2018-ban már nagyfelbontású képeket sugárzott, 2020 közepén leszáll, hogy aztán 2023-ra remélt visszatérése után sokkal többet tudjunk meg az égitestek pályáját befolyásoló hatásokról, hogy ezek ismeretében megelőző lépéseket tervezhessünk.¹³ A koronavírus-járvány kirobbanásának a kellős közepén, március 28-án jelentették be, hogy megkezdte működését az alacsony pályán a Földet közelítő, akár üveggolyó nagyságú objektumokat is azonosítani képes Space Fence (Űrkerítés) névre elkeresztelt radarrendszer, amelynek a következő üteme 2021-ben esedékes.¹⁴

12 A Gizmodo tudósítása szerint a 2005-ös kongresszusi mandátum szerint a NASA-nak 2020-ra kellett volna befejeznie, de erős lemaradásban vannak. <https://gizmodo.com/mission-to-study-asteroid-spacecraft-collision-gets-off-1840145858> (2020. 08. 15.)

13 Hosszú előkészítés után a döntés megszületett: a NASA és az Európa Űrügynökség (ESA) közös missziója jövő nyáron elkezdődik. A 2021-ben elinduló amerikai űreszköz 2022-ben ütközik össze egy 160 méter átmérőjű kisbolygóval, hogy a 2024-ben útra kelő európai Hera 2026-ban tanulmányozza a pályamódosulást. Az analógiák a végtelenségig folytathatóak volnának: a járványmodellezők mintájára leideni csillagászok neuronhálával modellezték az aszteroidapályákat, és jutottak a védekezést segítő izgalmas eredményekig. HEFELE, John D. et al.: Identifying Earth-impacting asteroids using an artificial neural network. *Astronomy & Astrophysics*, 2020, 634, A45. <https://doi.org/10.1051/0004-6361/201935983> (2020. 08. 15.)

14 <https://spacenews.com/space-fence-surveillance-radar-site-declared-operational/>

Érdemesnek látszik egy gondolat kísérletet lefuttatni. Mi történt volna, ha a vírusjárvány csak egy év múlva robban ki, de a komoly károkat okozó, 2013 februári, tízezer tonnás cseljabinszki meteornál jóval méretesebb, eddig ismeretlen, rendhagyó pályán érkező objektum okozott volna hatalmas pusztulást 2020 tavaszán? *Vajon hogyan értékeltük volna az előrejelzési és felkészülési teljesítményt?* Honnan hiányoltuk volna a költségeket, és honnan hová kívántuk volna átcsoportosítani? És a kozmikus esemény kapcsán jóval egyértelműbben vetődik fel, hogy ha a fenyegetés az egész Földet érinti, akkor az amerikai, kínai, az uniós, az orosz és az indiai költségvetésektől milyen elvek és ellentételezések birtokában várhatjuk el, hogy az összemberiség érdekében lépjen fel? (Egy biztos: nem az ENSZ 2013-as Aszteroidavédelmi Terve nyomán, ami – a szervezet jellege miatt – csak ajánlásokat fogalmazhatott meg).

Térjünk vissza oda, hogy a vírusokkal szembeni háborúra. Visszamenőleg csakis egy sokfrontos védekezés *egyik* ütközeteként tekinthetünk. És ennek a csatának is számtalan *párhuzamos színtere* van. A WHO 2015-ben létrehozott *Blueprint* listája a potenciálisan legveszélyesebb, világjárványt okozni képes biológiai fenyegetések szakaszosan bővített gyűjteménye, a kihívás becsült ereje szerint rangsorolva. A listára 2018-ban tizedik helyre felvették a virtuális X-kórt, egy eddig ismeretlen, váratlanul felbukkanó, de nagy pusztítást végezni képes fertőző betegséget. A cél az volt, hogy „figyelmeztesse a világ kormányait, hogy erre a megjósolhatatlan esetre is fel kell készülni, hogy érdemes a kutatási-fejlesztési eszközeik jelentős részét elkülöníteni a járványügyi vészhelyzetet teremtő új betegségek felderítésére, az ellenük való védekezésre, gyógyszer- és vakcinafejlesztésre [...], hogy javítsa a nemzetek közti együttműködést, koordinációt, hogy gyorsítsa a kutatási-fejlesztési munkákat, segítsen közös kutatási normákat és sztenderdeket alkotni, és adjon valamiféle akciótervet pandémia esetére”.¹⁵

A Covid-19 nemcsak, hogy nem az X-kór (nem volt ismeretlen), hanem még *a listán sem szerepelt*. Így most a semmiből ugyan az élre ugrott (benne tartva az X-kórt is az első tízben), de elgondolkodtató, hogy vajon nem koncentráltunk volna-e több figyelem és nagyságrendekkel jelentősebb kutatási forrás esetén a megelőző tudásunk alapján más veszélyforrásokra?¹⁶

(2020. 08. 15.)

15 A fordulatok egy részét ebből a kiváló áttekintésből emeltem át: https://index.hu/techtud/2020/04/11/hogyan_olsonhatott_el_az_uj_koronavirus_a_tudosok_mellett/ (2020. 08. 15.)

16 Az ilyen szerkezetű kérdések feltétele miatt gondolja a kutatók egy része azt, hogy az effajta veszélylistáknak nem sok értelme van. HENIG (2020) i. m.

Z. KARVALICS LÁSZLÓ

- Covid-19
- krími-kongói vérzések láz
- Ebola- és Marburg-vírus
- Lassa-láz
- a MERS-CoV és SARS-vírus
- Nipah-láz és társai
- Rift-völgyi láz
- Zika-vírus
- X-kór

Amikor tehát a „*ha mindent tudtunk, miért nem cselekedtünk*” kérdést kommentárok tömege pontosítja úgy, hogy „*ha tudtuk, hogy többet kell tudnunk és fel kell készülnünk, miért nem cselekedtünk*”, akkor a kudarcosnak minősített védekezés okát az *elmaradt információs-és tudáshaszonban* véljük megtalálni (mi minden ismeret, tudás nem termelődött meg időben, megfelelő mélységgel, megfelelő felbontással stb.).

Ez a nézőpont azonban alapvető szempontokat hagy figyelmen kívül:

- *az elmaradt tudáshasznok csakis a megtermelt tudásról rendelkezésre álló ismeretek fényében fogalmazhatóak meg*, és annak elért tömegéhez viszonyíthatóak (másképp: az inkriminált 'kevesebbet' csakis a 'többet' miatt létezik).
- *A felismert tudásigény mértéke sokkal nagyobb, mint a rendelkezésre álló tudástermelő kapacitás* (anyagi és emberi erőforrások). A tudásigény és az azokhoz szükséges források kérdése kizárólag a „tudásigények versenyterében” értelmezhető, és *egyedül a szükséges kapacitásbővítésre vonatkozó fenntartható modell körvonalazásával* vitaképes
- A tudásigények versenyterében a kiválasztási-rangsorolási-priorizálási szándékhoz szinte lehetetlen megfelelő *támogató technikát* rendelni, ha egy veszély-esemény előre jelezhető, *de időpontja bizonytalan*.¹⁷
- Bármilyen szintű tudáskészletből hiányoztak volna a lappangási időre, a terjedés csatornáira, a fertőzőképességre, meglévő gyógyszerek gyógyhatására és veszélyeire stb. vonatkozó kardinális fontosságú változók. Ezek csakis egy kitört járvány során váltak részlegesen megismerhetővé úgy, hogy az éppen elérhető legpontosabbnak tekintett ismeretek alapján már döntéseket is kellett vezérelniük. Ennek az adatkörnek az egyelőre magas bizonytalansági besorolása nem köthető semmilyen előzményhez. És tesz

17 MOORE, John P.: Our Knowledge of Viruses Is Badly Inadequate. *Scientific American*, 2020. April 8 <https://blogs.scientificamerican.com/observations/our-knowledge-of-viruses-is-badly-inadequate/> (2020. 08. 15.)

is óriási erőfeszítéseket az összekapcsolt tudós-és szakemberközösség, hogy az idővel versenyt futva egyre szilárdabb legyen a rendelkezésre álló tudás.

- Még átfogóbban: *a probléma komplexitása és részleges előzmény nélkülisége miatt magasabb bevonható tudástömeg mellett is limitált maradt (volna) a megbízható, elfogadható, szilárd kiindulópontot jelentő, és modellezési-előrejelzési erőfeszítések alapjául szolgáló tudásbázis.*¹⁸
- Nincs szükségszerű oksági összefüggés az esetleg rendelkezésre álló többlettudás és a sikeres cselekvés között¹⁹

A fentiek nyomán tartható állításnak látom, hogy a Covid-19-specifikusan vagy pandémia-vonatkozásban felhasználható ismeretek és tudások készletének magasabb szintje mellett is hasonlóképp *tökéletlen (imperfect) és hiányos (incomplete) információs helyzetből* indult volna a védekezés megszervezése.²⁰ Kasszandrát nyugdíjazhatjuk.

Mivel szembesül mégis mindebből újságíró és politikus? Hogy kérdéseire ilyen és ehhez hasonló válaszok (is) érkeznek: „*Nem tudom.*” „*Még nem vagyunk biztosak benne.*” „*Várnunk kell, és majd meglátjuk.*” „*Több adatra van szükségünk.*”²¹ A tudomány etikus szereplőitől számos esetben nem is kaphat más feleletet. A kvantifikálhatatlan, ezért az adatbirodalom bővítését nehezítő bizonytalanságnak magának is vannak szakosított kutatói, sőt, még a modelleket zavaró bizonytalanság vizualizálásának is! Az ő ajánlásuk nem tér el attól, mint amit tapasztalunk: a bombabiztos alapváltozók híján a legrosszabb forgatókönyvre kell méretezni – egészen addig, amíg a javuló adatok alapján

18 A részletekbe jól bevezet ez a tanulságos beszélgetés Ferenci Tamás biostatistikussal: <https://24.hu/belfold/2020/04/07/koronavirus-biostatistikus-ferenci-tamas-halalozas-prognosis-interju/> (2020. 08. 15.)

19 Remek és alkalmas minderre a táplálkozási hiánybetegségként támadó skorbut példáját felidézni. A főleg a tengerészeket pusztító kór kezelésére az 1600-as évek eleje óta rendelkezésre állt a tudás, de még azt követően is, hogy 1747-ben James Lind brit hajósebész kidolgozta a kísérletekkel igazolta a „citrusterápia” eredményességét (és meg is jelentette azt egy 400 oldalas könyvben), még évtizedekig hullottak a brit tengerészek, mert csak 40 év múlva lett előírásá.

20 Ez a fogalom pár a játékelméleti logika terméke: az információhiány a másik szereplő szándékának nem ismerete, a tökéletlen információ esetén néhány dolgot tudnak, néhányat nem. Politikai és gazdasági szereplők viselkedésére remekül használható, de kiterjesztett értelemben akkor is használható, amikor nincs információs kölcsönösség, hanem a 'játékosok' csak egy többféle cselekvésválasztást lehetővé tévő helyzetben keresik a legjobbat.

21 SMITH, Dana G.: There Are No Right Answers. *Medium Elemental*, 2020. April 9. <https://elemental.medium.com/there-are-no-right-answers-d87deb94401b> (2020. 08. 15.)

ez megváltoztatható. Mindez részben magyarázza a pusztító hatás mértékéhez képest olykor túlzónak minősített intézkedéseket, de arról is üzen, hogy nem lehet kizárólag az adatmágiában bízni: mindig az *adatok mögé is tudni kell tekinteni*.²² Időszerű felidézni Donna Haraway figyelmeztetését is, hogy amikor emberi lényekkel probabilisztikus/statisztikai feldolgozó rendszerek komponenseként szembesülünk, akkor hajlamosak vagyunk a biológiai (biotikus) aspektusra redukálni őket, nem törődve tudásobjektum jellegükkel.²³

A bizonytalanság meglétének tehát nem a tudomány deficitje az oka, hanem a probléma természete. Kay és King épp 2020 márciusában megjelent könyve ezt *radikális bizonytalanságnak* hívja.²⁴

Radikális a bizonytalanság, amikor a történeti adatok nem segítenek az előrejelzésben. Amikor az összes elérhető tudás rendelkezésre áll, és mégis kevés a probléma megoldásához. Amikor egy esemény számos meghatározójával kapcsolatban csak részleges a megértés és korlátozottak a valószínűségi kalkulációk lehetőségei.

Timothy Morton emögé a radikális bizonytalanság mögé tekint be. Nézete szerint hiába tanulmányozzuk legalaposabban a meglévő ismeretek alapján az elemzésbe bevonható, megtapintható, megszemlélhető, azonosítható 'dolgokat', mögöttük mindig ott találjuk a monumentális „hiperobjektumok” (*hyperobjects*) rajtuk túlmutató világát.²⁵ Az állapotok és események terét minden pillanatban befolyásoló, alakító „láthatatlan” erők birodalmát.

Amíg a szemünk elé nem kerültek a kora-újkor mikrooptikai forradalmának köszönhetően, addig maguk a parányi kórokozók voltak a hiperobjektumok. Első szintű megismerésük után, amikor már a baktériumok és a vírusok közti különbség lényegéről is átfogó ismereteink lettek, a vírus-genetika lett a hiperobjektum. S ahogy a genetika mögött elkezdett alakot öltetni a genomika, ugyanúgy jelent meg a hiperobjektum-háttérben a viromika: valamennyi ismert vírus genetikai leírása, patobiológiája, átíródási technikája (transcriptomics) és molekuláris epidemiológiájának keresztható hálója.²⁶ Ha a megértésnek ebbe a mélyebb

22 HULLMAN, Jessica: Leading with the Unknowns in COVID-19 Models. *Scientific American Observations Blog*, 2020. April 11. <https://blogs.scientificamerican.com/observations/leading-with-the-unknowns-in-covid-19-models/> (2020. 08. 15.)

23 HARAWAY, Donna: *The Biopolitics of Postmodern Bodies: Constitutions of Self*. In: HARAWAY, Donna: *Simians, Cyborgs and Women: The Reinvention of Nature*. Taylor & Francis, 1991, 203-230.

24 KAY, John – KING, Mervyn: *Radical Uncertainty: Decision-Making Beyond the Numbers*. W. W. Norton & Company, 2020, 544.

25 MORTON, Timothy: *Hyperobjects: Philosophy and Ecology after the End of the World*. University of Minnesota Press, 2013, 240.

26 RAMAMURTHY, Mageshbabu et al.: Application of viromics: a new approach to the

dimenziójába sikerül bemerészkedni (ami éppen zajlik), az adja az antivirális diagnosztika és terápia igazi esélyét. És ugyanígy hiperobjektum a vírusfenyegetés elválaszthatatlan összekapcsolódása a már amúgy is hiperobjektumnak tekinthető klímaváltozással és niche-felforgatással járó környezeti változás mögött álló gazdasági, társadalmi és politikai folyamatokkal. A hiperobjektumok szakadatlanul arra készítetnek minket, hogy ismételten megújítsuk gondolkodásunk kereteit, amellyel a magasabb szintű cselekvést támogató magasabb szintű megértés felé araszolunk. Többet várni a tudománytól, mint amit elérni képes, nemcsak értelmetlen, hanem teljesen téves helyzetértékeléshez is vezet.

Már-már demagógiával ér fel Caliskan és MacKenzie szenvedélyes érvelése, amivel a társadalomtudósok (saját magukat is magába foglaló) céhének diskurzus-érzéketlenségében találják meg az okát annak, hogy miért nem értjük jobban, mi történik most járvány-ügyben körülöttünk. *„Tudjuk, miért nem tudjuk”* – jelentik ki. Mert ritkán említik a vírust a társadalomtudományi szöveggyűjtemények, mert a társadalomtudományok a hagyományos kategóriáikkal (individuumok, közösségek) nemcsak érzéketlenek más, 'nonhumán aktorok' iránt, de el is távolítják azokat a mérlegelés teréből. *„Mi, társadalomtudósok kudarcot vallottunk abban, hogy közelebb kerüljünk vírus és ember kapcsolatának megértéséhez. Ez a teljes mértékű figyelmen kívül hagyás (gross negligence) magyarázza azt, hogy felkészületlenül állunk szemben az egyik nonhumán aktórral, amelyhez ráadásul nagyon hasonló a viselkedésünk”*.²⁷ Mindenesetre ez a fájdalmas önmarcangolás jó példa arra, hová vezet a nemtudás, valamint a forrás- és diskurzusismeret hiánya. *A társadalomtudományok nonhumán fordulata jóideje zajlik, elképesztően gazdag szövegtermése van, maga szintű modellekben ér össze, és eközben szakadatlanul termeli a heurisztikus értéket a történelmi járványmúlt megértéséhez is*.²⁸ Éppen a hiperobjektum-világot ostromolja. És csak elképzelni tudjuk, hogy mennyivel meggyőzőbb lehetett volna ez a teljesítmény, ha a társadalomtudományoknak nem erősödő szakmapolitikai szélárnyékban kellene produkálniuk, amit produkálnak.

understanding of viral infections in humans. *Virusdisease*, 2017, 28 (4), 349-359. doi: 10.1007/s13337-017-0415-3 (2020. 08. 15.)

27 CALISKAN, Koray – MACKENZIE, Donald: Of viruses and men. The dangerous pandemic in the social sciences *Eurozine*, 2020. April 15. <https://www.eurozine.com/of-viruses-and-men/> (2020. 08. 15.)

28 Ha valaki szívesen elmélyítené a tájékozódást, kezdje a Wikipedia-szócikkkel, folytassa a tárgykör '21. századra tekintő' alapművével [GRUSIN, Richard (ed.): *The Nonhuman Turn*. University of Minnesota Press, 2015, 288.] és ne mulassza el Latour cselekvőhálózat-elméletének (actor-network theory, ANT) megismerését sem.

Összefoglalóan: amellett érveltem, hogy *a cselekvésdeficitet értelmező információs zavar forrását nem a percepció erő, az adat-input és a megismerő alrendszerek teljesítményében kell keresni.*²⁹

29 Hogy hol, annak elemzésére szintén vállalkoztam hamarosan megjelenő könyvemben (*Az infodémiától a tudáskormányzásig. Világjárvány és világrendszer információkutatói szemmel*). Az itt közölt szöveg annak egy fejezete lesz majd. Ott a válasz keresésekor mérlegre teszem a végrehajtó alrendszerek információkezelési minőségének és hatékonyságának tanulságait, a döntéshozáshoz és a cselekvések szabályozásához szükséges tájékoztató tevékenység eredményességét, hasonló következtetésekig jutva: sok hibát vétettek, de nem tudtak volna jelentős mértékben jobban teljesíteni. Az elkerülhető információs deficitek végső forrását még csak nem is az információs világrendszer aszimmetriáiban, hanem a civilizációs változásokhoz való adaptációra egyre nehezebben képes nemzetállamoknak a fokozatosan elavuló bürokratikus kontrollstruktúrákhoz való ragaszkodásában vélem megtalálni.

BETEGJOGOK, KÜLÖNÖSEN AZ EGÉSZSÉGÜGYI ELLÁTÁSHOZ VALÓ JOG ÉRVÉNYESÜLÉSE JÁRVÁNYHELYZET IDEJÉN

HOMICSKÓ ÁRPÁD OLIVÉR
habilitált egyetemi docens (KRE ÁJK)

1. Bevezetés

Tanulmányomban a járványhelyzettel összefüggésben kívánom a betegjogokat vizsgálni. A betegjogok közül azokkal kívánok foglalkozni, amelyeket a járványhelyzet miatt kialakult veszélyhelyzet érinthet. A betegjogok közül kiemelten elemzem az egészségügyi ellátáshoz való jogot, amire a fertőző betegeknek¹ alapvető joguk van, mindenkinek részesülnie kell a szükséges egészségügyi ellátásban. A járványok kezelése fontos kötelezettsége az államnak, a lakosság egészségi állapotának megőrzése alapvető kötelezettsége. Az egészségügyi ellátáshoz való jogon kívül azokat a betegjogokat is elemezni kívánom, amelyek esetében korlátozásokra van lehetőség a járványhelyzetben. Tanulmányomban rendszerezett keretek között bemutatásra kerül, hogy egy járványhelyzetben milyen állami beavatkozásokra van lehetőség a betegjogok korlátozása tekintetében, annak érdekében, hogy a kialakult helyzetet megfelelően kezelni lehessen.² A jövőben úgy gondolom a jogalkotónak számolnia kell azzal, hogy rendszeresen olyan új típusú fertőző betegségek bukkanjanak fel, mint a COVID-19,³ amelynek gyógykezelése azonnal nem fog rendelkezésre állni, ugyanakkor a lakosságot mégis meg kell védenie, és az ehhez szükséges intézkedéseket meg kell tennie. Az egészségügyi válsághelyzeti és az

1 Beteg: az egészségügyi ellátást igénybe vevő vagy abban részesülő személy.

2 Tanulmányomban a 2020. október 26-án hatályos irányadó jogszabályi rendelkezések kerülnek feldolgozásra.

3 Az újonnan felbukkanó humán megbetegedések elnevezésére alkalmazott bevált gyakorlatot követve az Egészségügyi Világszervezet (World Health Organization) az Állategészségügyi Világszervezettel (World Organisation for Animal Health, OIE) és az Élelmiszezésügyi és Mezőgazdasági Világszervezettel (Food and Agriculture Organization of the United Nations, FAO) tanácskozva és együttműködve alakította ki az új koronavírus okozta betegségnek elnevezését. Ennek megfelelően a betegség hivatalos neve „koronavírus-betegség 2019” (*coronavirus disease 2019*), melynek rövidített változata a COVID-19. Lásd: https://www.antsz.hu/felso_menu/temaink/jarvany/uj_koronavirus/uj_koronavirus_0213.html (2020. 09. 30.)

egészségügyi veszélyhelyzeti ellátás esetére külön jogszabályi előírások irányadóak, amelyek a betegjogok érvényesülésére is hatással vannak.

2. Az egészségügyi ellátások rendszerének elemzése

Az egészségbiztosítási ellátások igénybevétele szempontjából a járványhelyzettel összefüggésben meghatározó a természetben nyújtott egészségügyi szolgáltatások⁴ rendszerének elemző bemutatása. Az egészségügyi ellátórendszer működése több szempontból is behatárolt. Nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy az egészségügyi rendszerek működése szempontjából jelentősége van egy adott ország társadalmi berendezkedésének is, a demográfiai körülményeknek, a történelmi hagyományoknak, és a kialakult közigazgatási rendszernek is. Az egészségügyi szolgáltatások technikai és technológiai lehetőségei túlmutatnak azon, amit sok esetben egy-egy állam korlátozott gazdasági lehetőségei biztosítani tudnak az egészségügyi szolgáltatások nyújtásának területén. A hozzáférhetőség, az esélyegyenlőség és a minőség együttesen még a legfejlettebb és leggazdagabb országokban is csak tendencia jellegűen tud érvényesülni. A fejlett országok egészségügyi rendszereinek általános problémája a rendszer fenntarthatóságának biztosítása. Az egészségbiztosítási fedezet finanszírozásának főbb forrásai tekintetében egyrészt a közfinanszírozás emelhető ki, amelyben az egészségbiztosítás az állam által beszedett adókból, vagy a jövedelem arányos, célzott adókból, például társadalombiztosítási járulékból finanszírozott, másrészt a magán-egészségbiztosítás, amelyben egy definiált szolgáltatási körre irányuló szolgáltatás biztosításáról van szó, amely

4 Egészségügyi szolgáltatás: az egészségügyi államigazgatási szerv által kiadott működési engedély birtokában vagy – törvényben meghatározott esetben – az egészségügyi államigazgatási szerv által történő nyilvántartásba vétel alapján végezhető egészségügyi tevékenységek összessége, amely az egyén egészségének megőrzése, továbbá a megbetegedések megelőzése, korai felismerése, megállapítása, gyógykezelése, életveszély elhárítása, a megbetegedés következtében kialakult állapot javítása vagy a további állapotromlás megelőzése céljából a beteg vizsgálatára és kezelésére, gondozására, ápolására, egészségügyi rehabilitációjára, a fájdalom és a szenvedés csökkentésére, továbbá a fentiek érdekében a beteg vizsgálati anyagainak feldolgozására irányul, ideértve a gyógyszerekkel, a gyógyászati segédeszközökkel, a gyógyászati ellátásokkal kapcsolatos külön jogszabály szerinti tevékenységet, valamint a mentést és a betegszállítást, a szülészeti ellátást, az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárásokat, a művi meddővé tételt, az emberen végzett orvostudományi kutatásokat, továbbá a halottvizsgálattal, a halottakkal kapcsolatos orvosi eljárásokkal, – ideértve az ehhez kapcsolódó – a halottak szállításával összefüggő külön jogszabály szerinti tevékenységeket is.

privát (nem jövedelemfüggő) fizetésből (biztosítási díj) kerül kigazdálkodásra egy biztosító által létrehozott kockázatközösség keretein belül. A biztosítás tartalma általában előre szerződésben meghatározott a biztosított, illetve a biztosító között, amely a fizetés vagy az egészségügyi ellátásra⁵ vonatkozó fedezet módját és feltételeit rögzíti. A két alapvető finanszírozási mód sehol sem működik kizárólagos jelleggel, de vagy az egyik, vagy a másik megoldás domináns szerepben van.⁶ Nagyon fontos, hogy a járványügyi intézkedések, az ezzel kapcsolatos egészségügyi szolgáltatások nyújtása, biztosítása állami kötelezettség. A nehézség az egészségügyi ellátások nyújtása szempontjából ott jelentkezik, hogy meddig terjed a járványüggyel összefüggő gyógykezelés, és honnan kezdődik a társadalombiztosítás, vagy magánbiztosítás alapján nyújtott egészségügyi ellátás. Kérdésként merülhet fel, hogy abban az esetben, ha egy betegnek van alapbetegsége, majd a COVID-19 vírus miatt fertőző beteg is lesz, akkor őt a társadalombiztosítás (ha magán/üzleti biztosítási alapon működő egészségügyi rendszer működik az adott országban, akkor a magánbiztosítás) alapján kell-e ellátni, vagy ebben az esetben már a teljes orvosi kezelése államilag lesz finanszírozva. Álláspontom szerint elsődlegesen ilyen esetben a járványügyi szempontok érvényesítését kell szem előtt tartani, és csak ezt követően másodlagosan lehet majd vizsgálni azt, hogy a már nem járványhelyzettel összefüggő kezelése milyen jogviszony alapján lesz számára nyújtható. Abban az esetben, ha valaki a járvány miatt kell, hogy egészségügyi ellátásban részesüljön, úgy azt gondolom, nem lehet vizsgálni, hogy egyébként más betegségben szenved-e vagy sem (legfeljebb csak azért, hogy minél hamarabb gyógykezelésben részesüljön), a teljes beteget kell, holisztikus szemlélettel, nem csak a vírusos megbetegedésére tekintettel egészségügyi ellátásban részesíteni az állami költségvetés terhére.

A jogi szabályozás szempontjából fontos annak rögzítése, hogy az állam feladata többek között, hogy az egészségügy működéséhez a megfelelő jogi kereteket kialakítsa, és azt a változó körülményekhez igazítsa. Az egészségügyi rendszert egyfelől a szoros értelemben vett egészségügyi ágazati normák, másfelől pedig az egészségügyi rendszer működésének társadalmi-gazdasági környezetét meghatározó jogszabályok alakítják. Az egészségügyi rendszer jelenlegi alapjait az Alaptörvény rögzíti. Az Alaptörvény kimondja XX. cikkében, hogy „*Mindenkinek joga van a testi és lelki egészséghez.*” Ennek a jognak az érvényesülését az állam „*genetikailag*

5 Egészségügyi ellátás: a beteg adott egészségi állapotához kapcsolódó egészségügyi tevékenységek összessége.

6 Lásd részletesebben: HOMICSKÓ Árpád Olivér: *Egészségügyi jogi ismeretek*. Budapest, Patrocinium Kiadó, 2020, 11-12.

módosított élőlényektől mentes mezőgazdasággal, az egészséges élelmiszerekhez és az ivóvízhez való hozzáférés biztosításával, a munkavédelem és az egészségügyi ellátás megszervezésével, a sportolás és a rendszeres testedzés támogatásával, valamint a környezet védelmének biztosításával segíti elő.” Ebből a rendelkezésből megállapítható, hogy jelenleg az állam az egészséghez való jogot biztosítja, és nem megvalósítja, ahogy az a korábbi Alkotmányból következett.⁷ Ennek a változásnak az okát az elmúlt közel húsz év Alkotmánybírószági gyakorlata indokolta. Korábban az Alkotmány úgy rendelkezett, hogy a „Magyar Köztársaság elismeri az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogait, ezek tiszteletben tartása és védelme az állam elsőrendű kötelessége”. Az államnak ezen rendelkezés alapján kötelessége volt védeni alapvető jogainkat, ahogy ezt a jelenlegi Alaptörvény is követelményként fogalmaz meg. Az alapvető jogok közé tartozik az is, hogy jogunk van az egészséges élethez, nem lehet az ember lét- és életfeltételeivel ellentétesen cselekednie a mindenkor hatalomnak. Az állam kötelezettségének a jogalkotással és szervezkedési intézkedésekkel tud eleget tenni. A védelem tárgya az emberi élet. Az egészséghez való jog Alaptörvényi alapjog, azonban annak érvényesítése már nem kizárólagos kötelezettsége az államnak. Az államnak meg kell teremteni egy olyan intézményrendszer működésének a garanciáját, amely mindenki számára biztosítja az egészségügyi szolgáltatások igénybevételének lehetőségét, azaz azt, hogy a szolgáltató intézmények hiánya miatt senki ne maradjon ellátatlanul. Az egészségügyi ellátásban a megelőzés, vagyis a társadalom egészének a védelme csak az, ami teljes egészében állami feladatnak számít. A korábbi Alkotmány kimondta, hogy a lehető legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez való jog mindenkit megillet, azonban ki is egészítette azzal, hogy ennek a kötelezettségének az állam többek között az egészségügyi intézmények, és az orvosi ellátás megszerzésével kellett, hogy eleget tegyen. Az állam alapvető kötelessége a megelőzésen túl, az egészségügyi ellátórendszer intézményhálózatának fenntartásának, működtetésének biztosítása, illetve az orvosi ellátás megszervezése volt, de az, hogy pontosan ki, hogyan és milyen gyógyító ellátást vehetett igénybe már további előfeltételekhez volt köthető. Ez az elv és iránymutatás az új Alaptörvényből is egyértelműen levezethető, vagyis az állam az egészség megőrzését nem ’megvalósítja’, hanem a maga eszközeivel és a gazdaság lehetőségeihez mérten elősegíti, illetve biztosítja.⁸ Az egészségügyi ellátáshoz való jog nem foglalja magában az orvoslás tárgyi feltételeivel kapcsolatban megfogalmazható jogokat, ami azt jelenti, hogy az államnak kötelessége fenntartani az egészségügyi szolgáltatások rendszerét, de az, hogy a beteg mikor, milyen ellátást és milyen feltételekkel kap meg, már nem tekinthető Alaptörvényi kötelezettségnek, illetve ez már nem tartozik bele az egészségügyi ellátáshoz való jogba. A konkrét egészségügyi szolgáltatások igénybevételének törvényi alapjait a

7 HOMICSKÓ (2020) i. m. 118.

8 Lásd részletesebben: HOMICSKÓ Árpád Olivér: *The taxonomy of health services system in Hungary*. Budapest, Patrocinium Kiadó, 2015, 9.

társadalombiztosítás ellátásra jogosultakról, valamint ezen ellátások fedezetéről szóló 2019. évi CXXII. törvény (a továbbiakban: Tbj.) határozza meg.

Törvényi szabályozási szinten – az egészségügyi ellátórendszer részeként – az alapellátás, az általános és speciális járóbeteg-ellátás, valamint az általános és a speciális fekvőbeteg-ellátás, ezek szakmai tartalma, és az általánosság szintjén megfogható feladatai vannak meghatározva. Más megközelítésben alapellátásokról és szakellátásokról lehet beszélni.⁹ Az egészségügyi ellátások rendszere olyan intézményrendszerre épül, amely a munkamegosztás és a fokozatosság elvének érvényesítése révén biztosítja, hogy az eltérő egészségi állapotú egyének egészségi állapotuk összes jellemzője alapján meghatározottan, az egészségi állapotuk által indokolt egészségügyi szolgáltatásokat vegyék igénybe. Az egészségügyi ellátórendszer valamennyi szintjén érvényesül a progresszivitás elve. A beteg tehát, amikor kapcsolatba kerül az egészségügyi ellátórendszerrel, akkor ezeken a színtereken merülhet fel betegjogai alkalmazásának a kérdése. Ennek alapján biztosítani kell, hogy minden beteg akkor, és ott kerüljön gyógykezelésre, ahol, és amikor egészségi állapotának megfelelő ellátást kaphat, és ahol az ehhez szükséges szakmai követelmények biztosítottak. Az ellátási szinteknek nagy jelentősége van.¹⁰ Ebben az esetben azonban felmerül a kérdés, hogy ha tömeges járványügyi megbetegedés áll fent, akkor vajon elsőbbséget élvezhetnek-e a fertőző, vírusos betegséggel érkező betegek a többi beteggel szemben. Álláspontom szerint ilyenkor különbséget kell tenni azon betegek között, akiknek azonnali egészségügyi ellátásra van szükségük (pl. mert életveszélyes állapotban vannak), és azok között, akiknek az esetében az egészségügyi beavatkozás elhalasztható anélkül, hogy ennek következtében súlyos vagy maradandó egészségkárosodást szenvednének. Előbbi esetben álláspontom szerint nem halasztható el az egészségügyi beavatkozás, a beteget el kell látni, míg utóbbi esetben erre lehetősége kell, hogy legyen az adott egészségügyi intézménynek, illetve a beteget kezelő orvosnak, vagy orvosoknak.

Az egészségbiztosítás keretében igénybe vehető egészségügyi szolgáltatások alapvetően három nagy körbe csoportosíthatók. Az első csoportba tartoznak a térítésmentesen igénybe vehető egészségügyi szolgáltatások, a második csoportba tartoznak az árhoz nyújtott támogatással igénybe vehető egészségügyi szolgáltatások, míg a harmadik a csoportba a részleges térítés mellett

9 Lásd részletesebben: HOMICSKÓ Árpád Olivér: *Szociális jog II. Tananyag a társadalombiztosítási és szociális ellátások megismeréséhez*. Budapest, Patrocinium Kiadó, 2017, 43.

10 HOMICSKÓ (2020) i. m. 16.

igénybe vehető egészségügyi szolgáltatások tartoznak. Ezen kívül van lehetőség utazási költségtérítés igénybe vételére, valamint külföldi gyógykezelésre is.¹¹ A Tbj. szerint biztosított személy valamennyi, a kötelező egészségbiztosítási ellátásokról szóló 1997. évi LXXXIII. törvényben (a továbbiakban: Ebtv.) szabályozott ellátásra jogosult. A Tbj. szerinti biztosítottal azonos ellátás illeti meg a Tbj. szerint egészségügyi szolgáltatásra jogosult személyeket, ideértve azokat a személyeket is, akik után a központi költségvetés egészségbiztosítási járulékot fizet. Az egészségügyi szolgáltatások nyújtása és igénybevétele tekintetében tehát nem lehet különbséget tenni azon az alapon, hogy valaki biztosítottként vagy a Tbj.-ben szabályozott csak egészségügyi szolgáltatásra jogosultként kapja meg az ellátást. Azt ugyanakkor rögzíteni szükséges, hogy Magyarországon jelenleg az egészségügyi szolgáltatásra való jogosultság nem alanyi jog, amint az már az előzőekben is bemutattam, levezetem (vagyis szükség van a beteg részéről valamilyen jogcímre, amelyet a Tbj. tartalmaz, ellenkező esetben alapvetően nem lehet jogosult egészségügyi szolgáltatás igénybe vételére). Az igénybevétel alapjául szolgáló jogviszony előzetes igazolása nélkül kell ugyanakkor biztosítani minden beteg számára, az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény (a továbbiakban: Eütv.), és a külön jogszabályban foglaltak figyelembevételével – az alapcsomag részeként – a járványügyi ellátásokat. A járványügyi tevékenység célja ugyanis a fertőző megbetegedések, a járványok megelőzése és leküzdése, valamint az emberi szervezet fertőző betegségekkel szembeni ellenálló képességének fokozása.¹²

A járványügyi tevékenységnek megfelelően minden Magyarország területén tartózkodó beteg részére biztosítani kell a kötelező védőoltást (kivéve a külföldre történő kiutazás miatt szükséges védőoltást), a járványügyi érdekből végzett szűrővizsgálatot, a kötelező orvosi vizsgálatot, a járványügyi elkülönítést, a fertőző betegek szállítását, a mentést, amennyiben az adott személy azonnali ellátásra szorul, valamint sürgős szükség esetén a külön jogszabályban meghatározott ellátásokat.¹³ Abban az esetben, ha a törvény kivételt nem tesz, az Eütv.-ben foglalt ellátások és feladatok közül a központi költségvetésben kell biztosítani többek között a járványügyi ellátásokat.¹⁴

11 HOMICSKÓ (2020) i. m. 52.

12 Az egészségügyi ellátásokról szóló 1997. évi CLIV. törvény (a továbbiakban: Eütv.). 56. § (1) bek.

13 HOMICSKÓ (2020) i. m. 50.

14 Lásd részletesebben: HOMICSKÓ Árpád Olivér: A járványhelyzet hatása az egészségügyi ellátások igénybe vételére. *Glossa Iuridica*, 2020, 7(klsz.), 187.

Az Eütv. hatálya vonatkozásában rögzíti, hogy az kiterjed a Magyarország területén tartózkodó természetes személyekre.¹⁵ Mindebből látható, hogy a járványüggyel összefüggő ellátás ma Magyarországon alanyi jogon jár mindenkinek, aki az ország területén tartózkodik. Álláspontom szerint a járványüggyel összefüggésben nyújtott kezelések tekintetében nem vizsgálható, hogy az érintett beteg jogszerűen, vagy jogilag nem rendezett módon tartózkodik Magyarországon, mindenképpen ellátásban kell részesülnie, egészen addig, amíg a járványügyi kezelés az esetében fennáll. Természetesen ez a megállapítás csak és kizárólag a járványüggyel összefüggésben nyújtott egészségügyi szolgáltatások esetében helytálló, minden olyan további egészségügyi szolgáltatás tekintetében, amely túlmutat a járványügyi kezelésem már az általános társadalombiztosítási elvek mentén kell megítélni az egészségügyi ellátás kereteit. Ezzel összefüggésben kiemelendő az Egészségügyi Világszervezet Nemzetközi Egészségügyi Rendszabályainak kihirdetéséről szóló 2009. évi XCI törvény is (a továbbiakban: Rendszabályok), amely kimondja, hogy a Rendszabályok szerinti egészségügyi intézkedések megvalósítása során a Részes Államok az utasokkal¹⁶ méltóságuk, emberi jogaik és alapvető szabadságjogaik tiszteletben tartásával bánnak, és a lehető legkisebb mértékűre csökkentik az intézkedésekkel kapcsolatos kényelmetlenséget, vagy kellemetlenséget többek között oly módon, hogy biztosítják, hogy megfelelő orvosi kezelésben részesüljenek.¹⁷ Az is kimondásra kerül a hivatkozott Rendszabályokban, hogy az ideiglenes vagy állandó tartózkodási engedélyért folyamodó utasok kivételével a Részes Állam nem számíthat fel díjat a Rendszabályok értelmében a közegészség védelmét célzó olyan intézkedésekért, amelyek a Rendszabályok szerinti orvosi vizsgálatot, vagy egyéb, kiegészítő vizsgálatot jelentik az utas számára, és amelyet a Részes Állam előírhat a vizsgált utas egészségi állapotának a megállapításához.¹⁸ Szintén nem számíthat fel díjat a Részes Állam a védőoltás vagy más profilaktikus intézkedés tekintetében, amelyet az utas számára az érkezésekor biztosítanak, és amely nem közzétett előírás, vagy amely olyan előírás, amelyet a védőoltás vagy egyéb profilaktikus intézkedés megtételét megelőző 10 napon belül tettek közzé, valamint az elkülönítésre vagy a járványügyi zárlatra vonatkozó, az utassal szemben alkalmazott meg-

15 Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény (a továbbiakban: Eütv.) 4. § (1) bekezdés.

16 2009. évi XCI. törvény az Egészségügyi Világszervezet Nemzetközi Egészségügyi Rendszabályainak kihirdetéséről (a továbbiakban: 2009. évi XCI. törvény) alapján nemzetközi utazást végrehajtó személy.

17 2009. évi XCI. törvény III. fejezet 32. cikk c) pont.

18 2009. évi XCI. törvény VII. rész 40.c cikk 1. a. pont.

felelő intézkedések miatt sem.¹⁹ A Részes Államok az előzőekben említetteken kívül minden más egészségügyi intézkedésért díjat kérhetnek, ideértve azokat, amelyeket elsősorban az utas érdekében alkalmaznak.²⁰ A törvényben megfogalmazásra kerül, hogy a Rendszabályok értelmében tett egészségügyi intézkedéseket késlekedés nélkül meg kell valósítani és végre kell hajtani, továbbá átlátható és diszkrimináció-mentes módon kell alkalmazni.²¹

3. Az egészségügyi válsághelyzeti és az egészségügyi veszélyhelyzeti ellátás elemző bemutatása

Magyarországon külön jogi szabályozás van arra nézve, hogy az illetékes állami szervek egészségügyi válsághelyzetet rendeljenek el a megadott protokoll szerint. Ennek megfelelően az országos tisztifőorvos javaslatára, a miniszter előterjesztése alapján a Kormány rendeletében egészségügyi válsághelyzetet rendelhet el, ha azt a járványügyi szükséghelyzet vagy valamely más körülmény szükségessé teszi. Ilyenkor lehetővé válik az általános jogszabályi előírásoktól való eltérés. Magyarországon tehát az Eütv-ben külön fejezet foglalkozik a járványhelyzet esetén is alkalmazható eltérő szabályokról. Fontos, hogy az egészségügyi válsághelyzet elrendelése járványügyi készültségnek minősül. Egészségügyi válsághelyzet idején a betegek ellátása az egészségügyi válsághelyzeti ellátás keretében történik.²² Ilyen esetben az általános szabályokhoz képest szigorúbb rendelkezések alkalmazhatóak, illetve adott esetben korlátozások léphetnek életbe. Az egészségügyi válsághelyzet elrendelésének van helye a Rendszabályok szerinti nemzetközi horderejű közegészségügyi-járványügyi szükséghelyzet vagy egyéb járványveszély esetén (járványügyi szükséghelyzet). Szintén egészségügyi válsághelyzetet lehet elrendelni, az előzőekhez nem tartozó minden – rendszerint váratlanul bekövetkező – esemény esetén, amely a polgárok életét, testi épségét, egészségét vagy az egészségügyi szolgáltatók működését veszélyezteteti vagy károsítja. Ennek olyan mértékűnek kell lennie, hogy az az egészségügyi ellátási szükségletek, és a helyben rendelkezésre álló kapacitás közötti aránytalanság kialakulásához vezessen. Fontos továbbá, hogy az egészségügyi államigazgatási szerv, az egészségügyi szolgáltatók, valamint más állami és önkormányzati szervek együttműködését tegye szükségessé. Mindezekon kívül bármely olyan kö-

19 2009. évi XCI. törvény VII. rész 40.c cikk 1. b–c. pontok.

20 2009. évi XCI. törvény VII. rész 40.c cikk 2. pont.

21 2009. évi XCI. törvény VIII. rész 42. cikk.

22 Eütv. 228. § (1) bek.

rülmény kialakulása esetén is egészségügyi válsághelyzetet lehet elrendelni, amely a gyógyintézet külön jogszabály szerinti ellátási területéhez tartozó lakosság egészségügyi ellátását súlyosan és közvetlenül akadályozná, feltéve, hogy az ellátási területéhez tartozó lakosság más gyógyintézet általi ellátása aránytalan nehézséggel járna.²³ Egészségügyi válsághelyzet Magyarország egész, illetve annak meghatározott területére rendelhető el.²⁴ Egészségügyi válsághelyzet idején az Eütv-ben meghatározott betegjogok csak akkor, és kizárólag olyan mértékben gyakorolhatók, amikor és amennyiben nem veszélyeztetik az egészségügyi válsághelyzet felszámolásának eredményességét.²⁵ A beteg emberi méltósághoz való joga azonban ebben az esetben sem korlátozható.²⁶ Ezt erősíti a Rendszabályok az Alapelvek között is, amikor kimondja, hogy a Rendszabályok végrehajtása során teljes tiszteletben kell tartani a méltóságot, az emberi jogokat és a személyek alapvető szabadságát.²⁷ Egészségügyi válsághelyzet idején az egészségügyi ellátórendszerre, az egészségügyi szolgáltatás szakmai követelményeire, valamint az egészségügyi dolgozók²⁸ jogaira és kötelezettségeire előírt rendelkezéseket az egészségügyi válsághelyzet idején alkalmazandó jogszabályokban foglalt eltérésekkel kell alkalmazni.²⁹ Egészségügyi válsághelyzetben – a Magyar Honvédség, a honvédelmi szervek, a rendvédelmi szervek egészségügyi szolgáltatóinál dolgozók kivételével – bármely egészségügyi dolgozó más egészségügyi tevékenység ellátására alapellátást, járóbeteg-szakellátást vagy fekvőbeteg-szakellátást nyújtó egészségügyi intézménybe, vagy időszakosan működő gyógyintézetbe kirendelhető. Az egészségügyi dolgozó kirendelésére az egészségügyi államigazgatási szerv rendelkezése alapján az egészségügyi szolgáltató vezetője, ez utóbbi hiányában az egészségügyi államigazgatási szerv jogosult. Több megye érintettsége esetén a kirendeléseket az országos tisztifőorvos koordinálja.³⁰ Ezen rendelkezés alapján pedig az egészségügyi dolgozó köteles eleget tenni

23 HOMICSKÓ (2020) i. m. 159.

24 Eütv. 228. § (4) bek.

25 HOMICSKÓ (2020) i. m. 160.

26 Eütv. 229. § (1) bek.

27 2009. évi XCI. törvény az Egészségügyi Világszervezet Nemzetközi Egészségügyi Rendszabályainak kihirdetéséről III. cikk 1. pont.

28 Egészségügyi dolgozó: az orvos, a fogorvos, a gyógyszerész, az egyéb felsőfokú egészségügyi szakképesítéssel rendelkező személy, az egészségügyi szakképesítéssel rendelkező személy, továbbá az egészségügyi tevékenységben közreműködő egészségügyi szakképesítéssel nem rendelkező személy.

29 Eütv. 229. § (2) bek.

30 Eütv. 229. § (3) bek.

a kirendelésnek. A kirendelés addig állhat fent, amíg az érintett intézmény csak a hozzá kirendelt egészségügyi dolgozók közreműködésével képes ellátni a többletfeladatait. Az egészségügyi dolgozó kirendelésnek az Eütv. alapján nincs időbeli korlátozása rögzítve. A katasztrófavédelemről szóló törvény szerinti katasztrófaveszély esetén az egészségügyi feladatok biztosítása érdekében a fővárosi és megyei kormányhivatal egészségügyi veszélyhelyzetet hirdethet, és az illetékességi területén átmenetileg módosíthatja az alapellátás körzethatárait, a járó-, illetve a fekvőbeteg-szakellátáson belül a tevékenységek szakmai megoszlását, az ellátási terület határait, valamint a betegbeutalás rendjét.³¹ Mindezen intézkedések érinthetik a betegjogokat is. Betegjogi szempontból is lényeges, hogy a gyógyszer- és gyógyászati segéd-eszköz-ellátásra, valamint az egészségügyi szolgáltatások igénybevételének rendjére vonatkozó intézkedés hozható.³² Ez alapján meghatározható, hogy egyes védőoltások milyen módszertan szerint kerüljenek hozzáférhetővé az érintettek számára. Lehetőség van prioritások felállítására, hogy a legveszélyeztetettebb csoportok jussanak elsődlegesen hozzá egy-egy védőoltáshoz. Szintén lényeges, hogy járványügyi elkülönítésre vonatkozó rendelkezéseket lehet megállapítani, valamint el lehet rendelni a törvény alapján meghozható járványügyi intézkedéseket is.³³

4. Az egészségügyi ellátáshoz való jog elemzése

Minden betegnek joga van sürgős szükség esetén az életmentő,³⁴ illetve a súlyos vagy maradandó egészségkárosodás megelőzését biztosító ellátáshoz, valamint fájdalomnak csillapításához és szenvedéseinek csökkentéséhez.³⁵ Ezen ellátások esetében egyértelműen megállapítható, hogy mindenféle előfeltételtől függetlenül, valamennyi beteg számára biztosítani kell. Fontos előírás, hogy minden betegnek joga van – jogszabályban meghatározott keretek között – az egészségi állapota által indokolt, megfelelő, folyamatosan hozzáférhető és az egyenlő bánásmód követelményének megfelelő egészségügyi ellátáshoz.³⁶ A betegnek tehát a nap 24 órájában biztosítva kel, hogy legyen az, hogy szükség

31 Eütv. 232/C. § (1) bek. a) pont aa) – ad) alpont.

32 Eütv. 232/D. § 1) bek. b) pont.

33 Eütv. 232/D. § (1) bek. g) és j) pontok.

34 Életmentő beavatkozás: sürgős szükség esetén a beteg életének megmentésére irányuló egészségügyi tevékenység.

35 Eütv. 6. §-a.

36 Eütv. 7. § (1) bek.

esetén egészségügyi ellátásban tudjon részesülni.³⁷ Fontos követelmény, hogy a betegek között nem lehet különbséget tenni, vagyis ezen rendelkezés alapján a COVID-19 fertőzött betegnek ugyanolyan joga van az egészségügyi ellátásra, mint annak, aki a társadalombiztosítási szabályok szerint veszi igénybe a nem járványüggyel összefüggő ellátást. Ugyanakkor azt is ki kell emelnünk, hogy az egyenlő bánásmód alkalmazása alapján nem lehet álláspontom szerint a COVID-19 fertőzött beteget minden más beteget megelőzően kezelésben részesíteni, adott esetben a nem fertőzött betegek ellátását megtagadni, vagy elhalasztani. Amennyiben ez megtörténik, úgy ez sértheti az egyenlő bánásmód követelményét az egészségügyi ellátáshoz való jog esetében. Az ellátás tartalmát jogszabályok pontosan rögzítik, és ennek keretében van joga a betegnek, hogy a szükséges egészségügyi ellátást megkapja. Az ellátás akkor tekinthető megfelelőnek, ha az az adott egészségügyi szolgáltatásra vonatkozó szakmai és etikai szabályok, illetve irányelvek megtartásával történik.³⁸ Folyamatosan hozzáférhető az ellátás, amennyiben az egészségügyi ellátórendszer működése napi 24 órán keresztül biztosítja annak igénybevehetőségét.³⁹ A betegnek joga van az állapota által szakmailag indokolt szintű egészségügyi szolgáltató és – ha jogszabály kivételt nem tesz – a választott orvos egyetértésével az ellátását végző orvos megválasztásához, amennyiben azt az egészségi állapota által indokolt ellátás szakmai tartalma, az ellátás sürgőssége vagy az ellátás igénybevételének alapjául szolgáló jogviszony nem zárja ki.⁴⁰

Az orvosválasztás joga az egészségügyi szolgáltató működési rendjének megfelelően gyakorolható.⁴¹ Az orvosválasztás jogának gyakorlása során a betegnek joga van az ellátását végző olyan orvos megválasztásához, akivel az állapotának, illetve az egészségügyi szolgáltatás jellegének megfelelő, magyar nyelven történő kapcsolattartásra képes.⁴² A szabad orvosválasztás lényege összefoglalóan azt jelenti, hogy a beteg maga döntheti el, hogy melyik orvos kezelését kívánja igénybe venni. A szabad orvosválasztás szempontjából fontos különbséget tenni a magán-orvosi, magán-egészségügyi tevékenység, és a közszolgáltatás keretében nyújtott orvosi, egészségügyi tevékenység között. A magán-orvosi, magán-egészségügyi keretek között nyújtott ellátás során maradéktalanul érvényesülnie kell, és érvényesülni is tud az orvosválasztás

37 HOMICSKÓ (2020) i. m. 85.

38 Eütv. 7. § (2) bek.

39 Eütv. 7. § (3) bek.

40 Eütv. 8. § (1) bek.

41 HOMICSKÓ (2020) i. m. 86.

42 Eütv. 6. § (2) bek.

szabadságának elve, amely a polgári jogi magánautonómia alapján, a szakmai szabályok maradéktalan figyelembe vétele mellett történik, amiért azonban a betegnek minden esetben a kezelés teljes költségét meg kell fizetnie. A közszolgáltatás keretében (amely lehet adóalapú, mint az angol nemzeti egészségügyi rendszer, vagy társadalombiztosítási elv alapján, ami főszabály a magyar egészségbiztosításban) nyújtott egészségügyi szolgáltatások esetében ugyanakkor viszont a betegutak koordinációja, és a progresszív betegellátás minden részletszabályát figyelembe kell venni, amikor a szabad orvosválasztást vizsgáljuk. A szakmai tartalom vizsgálata objektív alapon eldönthető, amikor a beteg az adott kezelésre jelentkezik. Az ellátás sürgőssége és igénybevétele alapjául szolgáló jogviszony is objektíve vizsgálható és megállapítható. Ezekben az esetekben egyértelműen korlátozott az orvosválasztás szabadsága, amit a beteg érdeke is indokol. A progresszív betegellátás követelményét ugyanakkor a szakmai tartalom vizsgálatakor mindig figyelembe kell venni. Az alapellátás szintjén például a háziorvos megválasztása tekintetében korlátozás nélkül érvényesíthető a szabad orvosválasztás joga, ami könnyen meg is valósul, hiszen egy orvost kell megjelölni, aki folyamatosan végzi majd a későbbiekben a beteg kezelését. Itt is vannak azonban olyan szempontok, amelyek behatárolják az elv alkalmazását, hiszen a beteg lakóhelye, illetve tartózkodási helye befolyással van annak megvalósulására. A járóbeteg szakellátás vonatkozásában már korlátozottabban érvényesül ennek a betegjognak az érvényesülése, hiszen az általános szabályok szerint a járóbeteg szakellátás igénybevétele beutalóhoz kötött. Itt a választott kezelőorvosnak⁴³ nagy szerepe van az intézmény- és szakorvos választása szempontjából. A beteg a beutaló szerinti egészségügyi intézményben kell, hogy igénybe vegye a kezelést, ahol viszont az ott alkalmazott orvosok közül kell választania, így tehát már nem tud maradéktalanul érvényesülni a szabad orvosválasztás joga. A fekvőbeteg-gyógyintézetek esetében pedig ez többszörösen igaz, hiszen a komplex beavatkozásokat legtöbbször orvosi team végzi, amelynek összeállítását, tagjainak megválasztását nem a beteg fogja elvégezni, az szakmailag sem lenne indokolt. Az Eütv. ugyanakkor tételesen ki is mondja, hogy korlátozható a szabad orvosválasztás joga, ha a jogszabály kivételt tesz. Maga az Eütv. fogalmazza meg, hogy az orvosválasztás joga az egészségügyi szolgáltató működési rendjének megfelelően gyakorolható.⁴⁴ Az orvosválasztás jogának gyakorlása során a betegnek joga van az

43 Kezelőorvos: a beteg adott betegségével, illetve egészségi állapotával kapcsolatos vizsgálati és terápiás tervet meghatározó, továbbá ezek keretében beavatkozásokat végző orvos, illetve orvosok, akik a beteg gyógykezeléséért felelősséggel tartoznak.

44 HOMICSKÓ (2020) i. m. 86.

ellátását végző olyan orvos megválasztásához, akivel az állapotának, illetve az egészségügyi szolgáltatás jellegének megfelelő, magyar nyelven történő kapcsolattartásra képes. Itt tehát már megjelenik az a mindennapok során is felvetődő kérdés, hogy egy orvosnak mikor kell a beteget ellátnia. A működési rend erre választ ad, bár maga a törvény ezt nem bontja ki részletesen. Ha egy egészségügyi intézmény a napnak csak bizonyos időszakában kell, hogy működjön (az általános és szakellátást nyújtó járóbeteg intézmények), akkor az orvosválasztás is csak ezen időtartamban gyakorolható, az orvosnak csak ekkor kell a beteg rendelkezésére állnia. Ha azonban folyamatos működési rendben funkcionál az intézmény, akkor a működési rendnél figyelembe kell venni a munkaszervezési kérdéseket is. Így pedig már az egészségügyi szolgálati jogviszonyról szóló 2020. évi C. törvény (a továbbiakban: Eüsztv.), az egészségügyi tevékenység végzésének egyes kérdéseiről szóló 2003. évi LXXXIV. törvény (a továbbiakban: Eütev.), valamint a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény (a továbbiakban: Mt.) munka- és pihenőidőre vonatkozó rendelkezéseit kell alkalmazni a társadalombiztosítási keretek között igénybe vett egészségügyi szolgáltatások esetében. Ezek a jogszabályok pontosan meghatározzák, hogy mikor kell egy orvosnak munkát végeznie, és ennek a munkavégzésnek milyen törvényi szabályai, korlátai vannak. Az Eüsztv. úgy rendelkezik, hogy az egészségügyi szolgálati jogviszonyban álló személy munkaidejére az Mt.-t az Eütev.-ben megállapított eltérésekkel kell alkalmazni azzal, hogy a munkaközi szünet a munkaidő részét képezi.⁴⁵ Az orvos főszabály szerint a munkaidején túl nem köteles és általában nem kötelezhető arra, hogy ellásson egy beteget. Ugyanakkor kivételes esetben lehetséges a munkaidőn túli munkavégzésre kötelezés is, ekkor azonban már a túlmunkára vonatkozó rendelkezéseket is alkalmazni kell. Az az elvárás, hogy munkaidőn túl, olyan esetben, amikor a beteg választott orvosa nincs készenlétben, vagy nem ügyeletes, ilyenkor is a beteg rendelkezésére álljon, nem levezethető a jogszabályi rendelkezések alapján. Az idézet törvényi rendelkezésből ez egyértelműen megállapítható. Amennyiben olyan beteg ellátására kerülne sor, akinél felmerül a COVID-19 fertőzés, úgy ebben az esetben úgy gondolom a beteg orvosválasztási szabadság még inkább korlátok közé fog szorulni, hiszen az erre kijelölt egészségügyi intézményekben, az ott erre a feladatra kijelölt egészségügyi dolgozóknak kell majd ellátniuk a beteget.

A beteg bármely, a kezelőorvos által megállapított diagnózissal, illetőleg

45 Az egészségügyi szolgálati jogviszonyról szóló 2020. évi C. törvény (a továbbiakban: Eüsztv.) 5. §-a.

javasolt terápiával, valamint fekvőbeteg-gyógyintézetből történő tervezett elbocsátásával vagy más egészségügyi szolgáltatóhoz történő beutalásával kapcsolatban kezdeményezheti más orvos által történő vizsgálatát.⁴⁶ Amennyiben a beteg az adott egészségügyi szolgáltatónál nem részesíthető az egészségi állapota által indokolt legrövidebb időn belül a szükséges ellátásban, tájékoztatni kell őt arról, hogy az adott ellátás melyik egészségügyi szolgáltatónál biztosítható.⁴⁷ A beteg egészségügyi ellátáshoz való joga tehát magában foglalja azt a jogot is, hogy amennyiben a beteg az adott egészségügyi szolgáltatónál nem részesíthető az egészségi állapota által indokolt legrövidebb időn belül a szükséges ellátásban, tájékoztatni kell őt arról, hogy az adott ellátás mely egészségügyi szolgáltatónál biztosítható.⁴⁸ Vannak esetek, amikor az ellátás jellege, természete az, amely megakadályozza az indokolt legrövidebb időn belüli ellátást, vagy az ellátó hálózatban tartós kapacitáshiány alakul ki. Ilyen esetben a várólista intézménye alkalmazandó. A beteget a külön jogszabályban meghatározott esetben és módon kell várólistára helyezni. A várólista az adott egészségügyi ellátásra besorolt betegeket családi és utónevét, nemét, születési évét, lakóhelyét, társadalombiztosítási azonosító jelét és az ellátásra való jogosultság sorrendjét tartalmazza.⁴⁹ A várólistára helyezés esetén a beteget a várakozás okáról és annak várható időtartamáról, illetve esetleges következményeiről tájékoztatni kell.⁵⁰

5. További betegjogok elemzése a járványhelyzethez kapcsolódóan

A járványhelyzet – jelenleg a COVID-19 – a beteg emberi méltóságához való jogát is érintheti. Az Eütv. kimondja, hogy az egészségügyi ellátás során a beteg emberi méltóságát tiszteletben kell tartani.⁵¹ A betegen – az Eütv. eltérő rendelkezésének hiányában – kizárólag az ellátásához szükséges beavatkozások végezhetőek el.⁵² Az emberi méltóság alapjait az Alaptörvény tartalmazza. Magyarország Alaptörvényének Nemzeti Hitvallási része kimondja, hogy az emberi lét alapja az emberi méltóság.⁵³ Ezt követően a Szabadság és Felelősség részben kimon-

46 Eütv. 8. § (3) bek.

47 Eütv. 9. § (1) bek.

48 HOMICSKÓ (2020) i. m. 86.

49 Eütv. 9. § (2) bek.

50 Eütv. 9. § (3) bek.

51 Eütv. 10. § (1) bek.

52 Eütv. 10. § (2) bek.

53 Magyarország Alaptörvénye Nemzeti Hitvallás.

dásra kerül, hogy az emberi méltóság sérthetetlen. Minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz, a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg.⁵⁴ Fontos követelmény, hogy az ellátás során a beteg jogainak gyakorlásában csak az egészségi állapota által indokolt ideig – törvényben meghatározott – mértékben és módon korlátozható.⁵⁵ Korlátozó módszerek és eljárások alkalmazása esetén a beteg állapotát, valamint testi szükségleteit rendszeresen – a szakmai szabályoknak megfelelően – ellenőrizni kell.⁵⁶ A járványügyi tevékenység megvalósítása érdekében az egészségügyi államigazgatási szerv az egyén személyes szabadsághoz való jogainak gyakorlását az Eütv-ben foglaltak szerint korlátozhatja, valamint a betegek jogait az Eütv-ben foglaltak szerint korlátozhatja.⁵⁷ Ezen kívül a kötelező járványügyi intézkedést fogantató egészségügyi szolgáltatónak is joga van arra, hogy a betegek jogait az Eütv-ben foglaltak szerint korlátozza.⁵⁸ A beteg emberi méltósághoz való jogát ugyanakkor minden körülmények között tiszteletben kell tartani.

A kapcsolattartás joga tekintetében az Eütv. kimondja, hogy ezt a jogát a beteg a fekvőbeteg-gyógyintézetben meglévő feltételektől függően, betegtársai jogainak tiszteletben tartásával és a betegellátás zavartalanságát biztosítva gyakorolhatja. Ennek részletes szabályait – e jogok tartalmának korlátozása nélkül – a fekvőbeteg-gyógyintézet házirendje határozza meg.⁵⁹ Alapvetően a házirend alapján lehetőség van arra, hogy fertőző betegség esetén a beteg látogatását az egészségügyi intézmény korlátozza.⁶⁰ A kapcsolattartás joga tekintetében ugyanakkor azt is ki kell emelni, hogy a járványügyi készültség keretében egészségügyi válsághelyzetben a Kormány rendeletében korlátozható vagy megtiltható többek között egyes intézmények – így különösen járóbeteg-szakrendelő, fekvőbeteg-gyógyintézet – látogatása is.⁶¹

A gyógyintézet elhagyásának joga vonatkozásában pedig ki kell emelni, hogy a betegnek joga van a gyógyintézetet elhagyni, amennyiben azzal mások testi épségét, egészségét nem veszélyezteti. E jog csak törvényben meghatározott esetekben korlátozható.⁶² Itt is azt láthatjuk, hogy ha beteg fertőző betegségben szenved, úgy az intézmény elhagyási lehetőségét korlátozni

54 Magyarország Alaptörvénye Szabadság és Felelősség rész II. cikk.

55 Eütv. 10. § (3) bek.

56 HOMICSKÓ (2020) i. m. 87.

57 Eütv. 56. § (2) bek. a) pont aa) – ab) alpontok.

58 Eütv. 56. § (2) bek. b) pont.

59 Eütv. 11. § (1) bek.

60 HOMICSKÓ (2020) i. m. 87.

61 Eütv. 232/D. § (1) bek. a) pont ae) alpont.

62 Eütv. 12. § (1) bek.

lehet, mindaddig, amíg a fertőző állapota fennáll. A beteg jogain túl azonban azt is ki kell emelnie, hogy a beteg az őt kezelő orvost köteles tájékoztatni saját betegségével összefüggésben – mindarról, amely mások életét vagy testi épségét veszélyeztetheti, így különösen a fertőző betegségekről és a foglalkozás végzését kizáró megbetegedésekről és állapotokról.⁶³ A beteg tájékoztatási kötelezettségénél tehát egyértelműen megfogalmazásra kerül, hogy fertőző betegségről köteles tájékoztatni az őt kezelő orvost, amennyiben erről tudomása van.

A beteg önrendelkezési jogával szoros összefüggésben vannak az egyes járványügyi intézkedésekkel összefüggésben elrendelhető korlátozások. Kiemelendő, hogy aki saját magán vagy a gondozásában álló személyen fertőző betegség tüneteit észleli, vagy erre utaló gyanúja van, köteles orvosi vizsgálatot kezdeményezni.⁶⁴ Fontos kiemelni, hogy a kötelező járványügyi intézkedés foganatosításához nincs szükség a beteg beleegyezésére, azonban a beteget – az eset körülményeihez képest – ekkor is megilleti a tájékoztatáshoz való jog.⁶⁵ Az Eütv. alapján fertőző betegen a fertőző betegsége gyanús személyt is érteni kell. Fertőző betegsége gyanús személy az, aki a miniszter⁶⁶ rendeletében meghatározott fertőző betegségben szenvedő személlyel, annak használati eszközével, váladékával érintkezett, illetve a fertőzés terjedési módjából adódóan feltételezhető, hogy a fertőző betegség kórokozója a szervezetébe került.⁶⁷ Ilyen esetben tehát a beteg nem választhat, hogy az egészségügyi ellátást igénybe kívánja-e venni, vagy sem. Szigorú törvényi követelmény, hogy ezen előírást mindenki megtartsa, arra is tekintettel, hogy ez nem csak egyéni érdeke, hanem az egész társadalom szempontjából meghatározó követelmény. Ebben a körben kell kiemelni a járványügyi megfigyelés és járványügyi zárlat elrendelésének kérdéskörét. Azt ugyanis, aki meghatározott fertőző betegségben szenvedő személlyel érintkezett, és feltehetően maga is a betegség lappangási szakában van, fertőző betegségek esetén járványügyi megfigyelés vagy járványügyi zárlat alá helyezhető.⁶⁸ Akit az orvos fertőző betegség gyanúja miatt orvosi vizsgálatra berendelt, az köteles a vizsgálaton megjelenni, amennyiben a betegsége miatt a vizsgálaton nem tud megjelenni, a tartózkodási helyén a vizsgálatnak alávetni magát, köteles

63 Eütv. 26. § (1) bek.

64 Eütv. 62. § (1) bek.

65 Eütv. 56. § (3) bek.

66 Egészségügyért felelős miniszter (a továbbiakban: miniszter).

67 Eütv. 56. § (4) bek.

68 Eütv. 66. § (1) bek.

továbbá a szükséges laboratóriumi vizsgálatokhoz vizsgálati anyagot szolgáltatni, illetve azok vételét lehetővé tenni, a gyógykezelésnek magát alávetni, ideértve a megelőző gyógyszeres kezelést is, valamint az orvosi utasításokat megtartani.⁶⁹ Látható, hogy fertőző betegség esetén a beteg nem döntheti el, hogy az egészségügyi ellátást igénybe kívánja-e venni, vagy sem, hanem kötelezettsége az ellátás igénybevétele. A miniszter rendeletében egyes fertőző megbetegedések esetére, a fertőzés terjedésének megakadályozása céljából elrendelheti a fertőzött személynek a fertőzés jellege szerinti egészségügyi intézményben történő kötelező gondozásba vételét, és rendszeres orvosi ellenőrzését.⁷⁰ Itt szintén az látható, hogy a betegnek kötelezettsége fertőző betegség esetén, hogy az egészségügyi kezelése elkezdődjön, hogy a szükséges orvosi kezelésben részesüljön. A járványügyi intézkedések alkalmazásakor az érintett beteg, illetve törvényes képviselője számára az intézkedést végző kezelőorvos részletes tájékoztatást ad a fertőző betegség terjedési módjáról, annak megelőzési lehetőségeiről, valamint a szűrő és ellenőrző vizsgálatok formáiról és hozzáférési lehetőségeiről. A tájékoztatás alapján az egészségügyi szolgáltató a beteg együttműködésével megvalósított, a tájékozott beleegyezésen és önkéntes igénybevételre alapuló, az adott betegség által szakmailag indokolt beavatkozásokat végzi el, illetve intézkedéseket alkalmazza.⁷¹ Abban már a beteg önrendelkezési joga érvényesül, hogy joga van dönteni, hogy a tájékoztatás alapján, mely beavatkozásokat fogadja el, és melyeket utasít el. Ebben a rendelkezésben benne van, hogy a beteg és az orvos köteles együttműködni egymással, a betegen csak azok az egészségügyi beavatkozások végezhetők el, amelyekhez beleegyezését adta.

Ezzel a betegjoggal szorosan összefüggésben kiemelendő a beteg szabad mozgásának korlátozásával kapcsolatos hatályos rendelkezés, amely szerint a járványügyi hatóság a járványügyi megfigyelést elrendelő határozatában a kontaktszemélyt mozgási szabadságában úgy is korlátozhatja, hogy meghatároz számára egy lakást, ahhoz tartozó bekerített helyet vagy egyéb, egészségügyi intézménynek nem minősülő helyet, amelyet a kontaktszemély a járványügyi megfigyelés időtartamára nem hagyhat el.⁷² Kontaktszemélynek minősül az a személy, aki COVID-19 betegségben szenvedő személlyel érintkezett, nem

69 Eütv. 62. § (2) bek. a) – d) pontok.

70 Eütv. 62. § (3) bek.

71 Eütv. 62. § (4) bek.

72 A COVID-19 betegséggel összefüggő járványügyi megfigyelés esetén alkalmazandó egyes szabályokról szóló 409/2020. (VIII.30.) kormányrendelet (a továbbiakban: 409/2020. (VIII.30.) kormányrendelet) 2. § (1) bek.

mutatja a COVID-19 betegség tüneteit, és a hatóság kontaktszeméllyé nyilvánítja.⁷³ A járványügyi hatóság a meghozott korlátozást határozatával megszünteti, ha a kontaktszemély a járványügyi megfigyelés időtartama alatt, 5 napon belül, legalább 48 órás időkülönbséggel, két alkalommal elvégzett, az egészségügyi szakmai szabályoknak megfelelő, molekuláris biológiai vizsgálat – SARS-CoV-2 PCR teszt – eredményét tartalmazó okirattal igazolja, hogy a SARS-CoV-2 koronavírus a szervezetében a vizsgálat időpontjában nem volt kimutatható.⁷⁴ Az első vizsgálatot attól a naptól számított negyedik napon lehet megkezdeni, amikor a kontaktszemély a COVID-19 betegségben szenvedő személlyel érintkezett.⁷⁵ A járványügyi hatóság járványügyi megfigyelést elrendelő határozata nem lehet akadály a annak, hogy a kontaktszemély a SARS-CoV-2 PCR teszt elvégzése céljából, és időtartamára a számára meghatározott lakást, ahhoz tartozó bekerített helyet vagy egyéb, egészségügyi intézménynek nem minősülő helyet elhagyja.⁷⁶ Fontos ugyanakkor rögzíteni, hogy abban az esetben, ha járványügyi zárlatot rendel el a hatóság, úgy az előzőekben meghatározottak nem alkalmazhatóak.⁷⁷ A járványügyi zárlat ugyanis egy szigorított, speciális követelményeken alapuló megfigyelés, illetve elkülönítés, amelyet e célra kijelölt helyen kell fogatosítani. A járványügyi zárlat alá helyezett személy a megfigyelés tartama alatt foglalkozása gyakorlásában, kapcsolattartási jogában és mozgási szabadságában korlátozható, valamint a zárlat alá helyezett személy a zárlat fogatosítási helyét nem hagyhatja el. Hatósági házi karantén elrendelésére is lehetőség van. Ez alapján a járványügyi hatóság meghatározott országokból történő beutazás esetén, vagy fertőzés, vagy megbetegedés esetén előírhatja, hogy a járványügyi intézkedés alá vont személy a számára meghatározott lakást, ahhoz tartozó bekerített helyet vagy egyéb, egészségügyi intézménynek nem minősülő helyet a határozatban meghatározott ideig nem hagyhatja el (a továbbiakban: hatósági házi karantén).⁷⁸ A járványügyi hatóság hatósági házi karanténra vonatkozó döntését szóban vagy rövid úton – így különösen telefonon vagy elektronikus levelezés útján – is közölheti a járványügyi hatóság. A szóban vagy rövid úton közölt döntést – a közlést követően – a járványügyi hatóság írásban is megküldi azon személynek, akivel a döntését közölte. Szóban vagy rövid úton a döntés csak olyan személlyel közölhető, akinek az ügy megismeréséhez való jogosultságát

73 409/2020. (VIII.30.) kormányrendelet 1. §-a.

74 409/2020. (VIII.30.) kormányrendelet 2. § (2) bek.

75 409/2020. (VIII.30.) kormányrendelet 2. § (3) bek.

76 409/2020. (VIII.30.) kormányrendelet 2. § (4) bek.

77 409/2020. (VIII.30.) kormányrendelet 3. §-a.

78 Eütv. 67/A. § (1) bek. a)–b) pont.

a járványügyi hatóság előzetesen kétséget kizáróan megállapította.⁷⁹ A hatósági házi karantént előíró rendelkezések alól – amennyiben a járványügyi védekezés hatósági házi karantén alkalmazása nélkül is biztosítható – különös méltánylást érdemlő esetben – egészségügyi válsághelyzetben a kormány rendeletében meghatározott esetek kivételével – a hatósági házi karantént elrendelő határozat kiadására illetékes járványügyi hatóság felmentést adhat, illetve egyedi magatartási szabályt állapíthat meg.⁸⁰

6. Összegzés

Tanulmányomban az egészségügyi szolgáltatások nyújtása során érintett alapvető betegjogokat kívántam felvázolni és elemezni a jelenlegi COVID-19 járványhelyzettel összefüggésben. A tudományos elemző módszerrel bemutattam, hogy a jelenlegi járványhelyzet milyen hatással van a betegjogok érvényesítésére, milyen korlátozó intézkedések lehetségesek a jogalkotó részéről, amelyek megfelelnek a jogszabályi előírásoknak, és alkalmasak lehetnek arra, hogy a járvány terjedését megfékezzék. Azt gondolom tanulmányom jövőbe mutató, hiszen az elkövetkező években, évtizedekben fel kell készülnünk arra, hogy olyan járványok fogják felütni a fejüket a világban, amelyekre nem lesz azonnali válasz az egészségügy részéről. Megállapíthatjuk, hogy a 21. század, valamint az ezt követő századokban az egyik nagy kihívás az emberiség számára az lesz, hogy ezekre a hagyományos gyógymódokkal nem kezelhető járványhelyzetekre, konkrétan a vírusos megbetegedésekre milyen válaszokat fog tudni adni egy-egy társadalom, illetve annak egészségügyi rendszere. Fel kell készülnie a modern egészségügynek arra, hogy a technológia fejlődés önmagában kevés lesz, ha nincs mögötte megfelelő jogi szabályozottság, és állami beavatkozás, illetőleg következetes állami kontroll. Álláspontom szerint a 21. és az ezt követő századokban is meghatározó kell, hogy maradjon az állam szerepvállalása a járványok kezelésében, ahogy az ezt megelőző századokban is így volt.

79 Eütv. 67/A. § (2) bek.

80 Eütv. 67/A. § (4) bek.



A COVID-19 ÉS AZ ORVOSI ETIKAI ELVEK ÖSSZEEGYEZTETHETŐSÉGE A KÜLÖNLEGES JOGREND TÜKRÉBEN

SÓRÉNÉ BATKA ESZTER
PHD HALLGATÓ (KRE ÁJK)

1. Bevezetés

Döntéseink meghozatala során igyekszünk az általunk vélt legoptimálisabb cselekedeteket véghezvinni, amelyeket az adott pillanatban a legjobbnak vélünk. Tanulmányomban azt próbáltam vizsgálni, hogy a különleges jogrend hatálya alatt az egészségügyben meghozott bizonyos döntések helyénvalónak bizonyulhattak-e? Ahhoz azonban, hogy ezeket a döntéseket vizsgálni tudjuk, foglalkozni kell az etikai vonatkozásokkal is. Fontos szót ejteni az etika és a jog kapcsolatáról, figyelemmel arra, hogy a tisztán jogi eszközök – meglátásom szerint – erre gyakran nem alkalmasak, vagy nem elég hatékonyak. Az adott területre vonatkozó speciális erkölcsi szabályok nem hagyhatók figyelmen kívül, noha a két rendszer különálló, zárt rendszereket képez. Ez azonban nem egyenlő azzal, hogy nincs kommunikáció a rendszerek között. Mi alapján cselekszik valaki 'helyesen'? Mi lehet irányadó például az orvosok számára egy bizonyos döntés meghozatala során? Mi nyújthat támpontot ahhoz, hogy helyes vagy helyesnek vélt döntéseket hozzanak? Vajon a mai magyarországi pandémiás helyzetet figyelembe véve az egészségügy területén hozott bizonyos döntések mennyiben egyeztethetőek össze az Alaptörvényben vagy az Eütv-ben foglaltakkal? Ahhoz, hogy ezekre a kérdésekre választ kapjunk, szükségesnek tartom az etika és a jog kapcsolatának vizsgálatát – kiindulva a bioetikából (mely területeinek egyikét az orvosi etika képezi) – az alapvető emberi jogok sajátos helyzetének megemlítését, valamint a különleges jogrendre vonatkozó szabályozás taglalását.

A hippokratészi eskü bizonyítja azt, hogy már az ókori görög kultúrában is jelen voltak az orvosi etikai magatartás normái. Alapelvei abból fakadnak, hogy az orvosnak olyan magatartást kell tanúsítaniuk, mely méltóvá teszi őket az orvosi tevékenység folytatására, ezáltal a lehető legmagasabb szintű ellátást biztosítva a páciensek számára. Az orvos tevékenységének irányelve tehát az, hogy az egészségügy követelményeinek minél magasabb szinten eleget tegyen, biztosítva ezáltal az etika két fontos határterületének érvényesülését, amely az orvosi felelősség és a betegellátás.

Ma az Orvosi Kamara Közgyűlése által 2011. szeptember 24-én elfogadott Orvosi Kamara Etikai Kódexe (továbbiakban: MOK Etikai Kódexe) tartalmazza azokat az elvárásokat, amelyeket az orvosok részére követendőnek ír elő. A Magyar Orvosi Kamara örökdik tehát a tagjai hivatásának tisztasága felett, egyben védelmet nyújtva azoknak, akik a hivatásukhoz méltóan a legjobb tudásuk szerint, a hippokratészi esküben foglaltak alapján látják el munkájukat, elmarasztalva azonban azokat, akik esküjüket megszegve, vagy a szakma erkölcsi szabályait figyelmen kívül hagyva tevékenykednek. Az etikai kódex tehát írott erkölcsi szabályokat tartalmaz, amely nem más, mint az orvosok hivatása gyakorlásához elengedhetetlen erkölcsi szabályok összefoglalása.⁶

A MOK Etikai Kódexe értelmében, amit az egészségügyről szóló törvény⁷ (továbbiakban: Eütv.) és más jogszabályok tiltanak, azt a MOK Etikai Kódexe sem engedheti meg. A Kódexnek tehát a mindenkori jogszabállyal összhangban kell lenni, azzal mintegy együttesen szabályozva kell az orvosok tevékenységét irányítani. Fontos megemlíteni az Eütv. VI. fejezetét az egészségügyi dolgozók jogairól és kötelezettségeiről, melyben foglaltak alapján, az orvos az ellátást megtagadhatja, ha az adott ellátás ellenkezik a lelkiismereti vagy vallási meggyőződésével, erkölcsi felfogásával.⁸ Kitétel azonban az, hogy az ellátás megtagadása a beteg egészségi állapotát károsan nem veszélyeztetheti, a beteget más orvoshoz kell irányítani, vagy javasolnia kell, hogy forduljon más orvoshoz a saját érdekében.⁹

Az erkölcs és a jog kapcsolata napjainkban is fontos kérdése a jogfilozófiának és a jogbölcseletnek. Az erkölcs és a jog kapcsolatának különleges

ko_Arpád_Oliver_Hivatasetikai_alap.pdf (2020. 10. 10.)

6 <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/TenyekKonyve-tenyek-konyve-1/medicina-1B567/kislexikon-fogalomtar-es-szotar-1C254/elso-resz-egeszsegugyi-kislexikon-1C256/orvosi-etika-1C39E/> (2020. 10. 11.)

7 Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény {a továbbiakban: Eütv.}.

8 Eütv., 131. § (5) bekezdés a) pont.

9 Eütv., 131. § (6) bekezdés a); b) pont.

területét jelenti az emberi jogok eredetének kérdése, mivel az alapvető jogok egyik kiemelkedő jellemzője, hogy eredetileg erkölcsi maximákként léteztek, olyan értéktartalmakban, amelyeket a történelmi együttélés hozott létre és tett később joggá az alkotmányokban való elismerés által.¹⁰ Az emberi jogok olyan jogok, amelyek az embereket születésüktől fogva megilletik, az emberi természetből fakadnak, a jogalkotó azokat nem korlátozhatja, mely kritérium érvényes a különleges jogrend idején is!

Az etika és erkölcs arra vonatkozó kérdéseket vetnek fel, illetve arról fogalmaznak meg bizonyos irányelveket, hogy mit 'kell' tennem, hogyan cselekedjek, ellentétben a joggal, ami a mit 'lehet' tennem kérdésre ad választ.¹¹ Erkölcsi nézeteinket – másokkal való kritikus eszmecserék folyamán – egyéni intuícióink alapján és a közösségtől való erkölcsi érvek mentén alakítjuk ki. Az erkölcs alapja a bizalom. Egy társadalom által a közös tapasztalatok alapján megalkotott és elfogadott szabályrendszer arról, hogy hogyan viselkedjünk. Ennek megfelelően mind az intuitív meggyőződés, mind a megfogalmazott álláspontok mögött meghúzódó érvelési struktúrák elengedhetetlenek ahhoz, hogy etikai ítéletként el tudjunk fogadni egy adott véleményt. Álláspontunkat helytálló érvekkel kell alátámasztani, továbbá a döntéseink számon kérhetőek kell, hogy legyenek. Egy erkölcsi dilemma kapcsán hozott ítéletünk vagy döntésünk esetében az annak erkölcsi igazolását firtató kérdésre nem legitim válasz az, hogy 'csak', vagy 'mert így érzem', de az sem, hogy 'ezt írják elő a törvényi paragrafusok'.¹² Ahhoz, hogy erkölcsi ítéletről beszélhessünk, szükséges, hogy erkölcsileg helyesnek érezzük az adott álláspontot, illetve az is, hogy erkölcsileg releváns általános érveket tudjunk felsorakoztatni mellette. Az erkölcsi ítéletek egyéni meggyőződésen és érveken, valamint a közösség az egyén felé történő visszacsatolásán alapulnak oda-vissza, melyek célja, hogy a közösség élete, az egyén életét is beleértve, minél harmonikusabban alakuljon, ezáltal a közösség fenntartható legyen.¹³ Előfordulhatnak olyan helyzetek, amikor egy adott közösség csupán egyetlen tagja gondolkodik helyesen egy adott kérdést illetően, miközben a többiek tévednek. Úgy vélem, ha egy bizonyos számú emberből álló csoport

10 PETRÉTEI József: *Az alkotmányos demokrácia alapintézményei*. Budapest, Ludovika Egyetemi Kiadó Nonprofit Kft., 2011, 414.

11 BIRHER Nándor – HOMICSKÓ Árpád Olivér (szerk.): *Az egyházi intézmények működtetésének etikai alapjai*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara, 2019, 18.

12 http://filozofia.uni-eger.hu/public/uploads/a-bioetika-alapelvei_5580274bbf3c8.pdf (2020. 06. 01.)

13 BIRHER Nándor – BICSKEI Tamás – KOVÁCS Viktória: Szabályozáskomplexitás. *Glossa Iuridica*, 2020/1–2, 287.

minden tagja (lehet az a csoport például egy szakértői csoport) ugyanazon a véleményen van egy konkrét kérdést illetően, akkor meg kellene vizsgálni azt a helyzetet is, hogy mi történne akkor, ha az egyező vélemények ellenkezőjét állítanánk? Meglátásom szerint az eshetőségeket mindig számba kellene venni egy-egy döntés meghozatala előtt, mivel lehet, hogy a csoport tagjai tévednek és az ellenkező állítás az igaz. Mindez megvalósítható lenne egy járványhelyzet idején is, felkészülve ezáltal két lehetséges, de ellentétes helyzetre is, mellyel – álláspontom szerint – az ellátatlanul maradt betegek elhelyezésének megoldási lehetőségére is fel lehetett volna készülni.

3. A különleges jogrend fogalma és céljai

Ahhoz, hogy az egészségügyben meghozott döntéseket vizsgálni tudjuk, tisztában kell lennünk azzal a helyzettel, amely a döntések meghozatala alapjául szolgált.

A különleges jogrend mint gyűjtőfogalom magában foglalja mindazokat az esetköröket, amelyek az alkotmányos szabályozás különös részeként rendkívüli, kivételes időszakok esetére határozzák meg az állam működését. „[...] a különleges jogrend egy olyan társadalmi vagy természeti jelenség kezelésére biztosított állami keretrendszer, amely az állam működésének normális állapotában nem kezelhető, és amely az embereket, az államot vagy az alkotmányos rendet veszélyezteti.”¹⁴ A különleges jogrend egy speciális helyzetet teremt, de meddig terjedhetnek a korlátozások az alapjogok vonatkozásában?

A különleges jogrend alkotmányosságának értékelési szempontjai lényegesen eltérnek a béke időszakában érvényesülő mértéktől. Elsődlegesnek tekintendő az alkalmazása során a kiváltó ok kezelése – a nem korlátozható garanciák és a nem változtatható feltételek betartása mellett – továbbá a 'normális' jogrend gyakorlásához való késedelem nélküli visszatérés. A különleges jogrend végszükség jellegű intézmény, célja az állami hatékonyság fenntarthatósága érdekében egy átmeneti időszakra szóló eltérített szükségégi- és arányossági normarendszer megvalósítása.¹⁵

Az Alaptörvény önálló fejezetben, a 48–54. cikkeken szabályozza a különleges jogrendet, melyen belül ötfajta különleges állapotot (avagy a közigazgatásban inkább használt korábbi terminológia szerint: 'minősített időszakot') különböztetünk meg:

14 <http://real.mtak.hu/90780/1/kulonleges-jogrend.pdf> (2020. 05. 30.)

15 <https://ijoten.hu/szocikk/kulonleges-jogrend> (2020. 05. 30.)

- a) rendkívüli állapot (nemzetközi konfliktus esetére),
- b) szükségállapot (országon belüli eredetű szükséghelyzet, konkrétan lázongás vagy polgárháború esetére),
- c) megelőző védelmi helyzet (rendkívüli állapot kihirdetése előtti háborús veszély esetén hirdetendő ki),
- d) váratlan külső támadás esete (amelyet természeténél fogva nem kell kihirdetni), valamint
- e) veszélyhelyzet (természeti vagy ipari katasztrófa következtében kihirdetendő – mely Magyarország állapotát jellemezte egészen 2020. június 17. napjáig ¹⁶).¹⁷

Figyelemmel a 2020. március 11-én a Magyar Közlönyben kihirdetett „veszélyhelyzetre”,¹⁸ Magyarország Alaptörvényében foglaltak alapján,¹⁹ szinte másról sem beszélnek manapság a médiában, a rádióban vagy a napilapokban, internetes portálokon, mint a koronavírus terjedéséről, a napi áldozatokról, továbbá – a kialakult helyzetre való tekintettel – a szükséges intézkedések megtételéről, új rendeletek megalkotásáról, melyekkel az emberek segítségére lehet a Kormány.

A különleges jogrend alkalmazása során a szükségesség és az arányosság elve az, amire a legnagyobb hangsúlyt kell fektetni a hatékonyság és a visszaélésektől való félelem között.

A különleges jogrendi időszak esetén az alapjogi feltételek meghatározása során az Alaptörvény rögzíti azokat az alapvető emberi jogokat, amelyeket nem lehet korlátozni.²⁰

Kizárja az emberi méltóság és az élethez való jog korlátozását, a kínzást, az embertelen, megalázó bánásmód vagy büntetés alkalmazását, a szolgaságot, az emberkereskedelmet, a beleegyezés nélküli emberkísérlet, a fajnemésítés, a szervkereskedelem és emberi klónozás gyakorlatát, valamint a büntetőjogi és eljárási alapelvek közül fenntartja az ártatlanság vélelmét, a védelem jogát a büntetőeljárás minden szakaszára, a nullum crimen sine lege elvét a nemzetközi és uniós joggal pontosított értelmében, a nemzetközi jog általános elveire is figyelemmel, valamint a kettős elítélés tilalmát.

16 284/2020. (VI.17) Kormányrendelet a veszélyhelyzet megszűnésével összefüggő átmeneti kormányrendeleti szabályokról.

17 TRÓCSÁNYI László – SCHANDA Balázs: *Bevezetés az Alkotmányjogba*. Budapest, HVG-ORAC Kiadó, 2013, 465.

18 40/2020. (III. 11.) Korm. rendelet veszélyhelyzet kihirdetéséről.

19 Magyarország Alaptörvénye 53. Cikk (1) bek.

20 Magyarország Alaptörvénye 54. Cikk.

Szükséghelyzetben a végrehajtó hatalom kivételes jogszabályokat birtolhat, amely normális esetben elfogadhatatlan, ezért ebben a helyzetben e jogszabályok csak ideiglenesek lehetnek, gyakorlásuk is csak ellenőrzött keretek között valósulhat meg. A hatalomgyakorlás módja ('alkotmányos diktatúra') nem felel meg az alkotmányos demokrácia elveinek, ezért csak a legszükségesebb esetekben tolerálható, és a lehető legrövidebb ideig tarthat²¹

Alapvető fontosságú az Alaptörvény rendelkezése, mely kimondja: „Alapvető jog más alapvető jog érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan, az alapvető jog lényeges tartalmának tiszteletben tartásával korlátozható.”²²

Az elmúlt közel három hónapban, a kialakult járványhelyzetre való tekintettel, alávettük magunkat a különleges jogrend által alkotott korlátozó intézkedéseknek. A járvány terjedésének nagyságát, gyorsaságát senki sem tudta (tudja) pontosan előre megjósolni, de az emberi kontaktok minimálisra való csökkentésével nyilvánvalóvá vált, hogy a terjedése lelassítható. A hangsúly pedig a lassításon volt, amely azt a célt szolgálta, hogy a nagy betegszám ne rójon kezelhetetlenül nagy terhet az egészségügyben dolgozókra, amely által elkerülhetővé válik egy túlterhelt rendszer, ahol az orvosoknak az orvosi segítségnyújtás tekintetében a tünetek súlyosságának figyelembevételével kell dönteniük arról, hogy kit kezeljenek és kit ne.²³

A betegszám Magyarországon 'kezelhető' szinten stagnált, azonban a fent említett célok hosszútávú megvalósítása érdekében a kórházi ágyak felszabadítása megkezdődött, mintegy előrevetítve a napjainkban kialakulni látszó helyzetet. Ebből adódóan az eddig kórházi kezelés alatt álló páciensek nagy részét hazaküldték, amely nagy felháborodást keltett az emberek jelentős részénél. A halasztható műtétre váró betegek nagy része a beavatkozás elhalasztása mellett döntött,²⁴ így a felszabadítás a közzétételek alapján csak néhány százalékot érintett. Ezek az intézkedések vélhetően a környező országokban bekövetkezett tragikus körülményeket igyekeztek megelőzni.²⁵ Más oldalról megközelítve, az is

21 SZENTE Zoltán: A 2020. március 11-én kihirdetett veszélyhelyzet alkotmányossági problémái. *MTA Law Working Papers*, 2020/9, 1-22.

22 Magyarország Alaptörvénye I. Cikk (3) bek.

23 MOK, Etikai kódex II. 13. (3) pontja <https://mok.hu/a-kamararol/etikai-kodex> (2020. 05. 31.)

24 https://hvg.hu/itthon/20200422_Emmi_Csak_a_korhazi_agyak_2_szazalekat_kellett_felszabaditani (2020. 10. 22.)

25 „Választani kellett, kit tegyünk lélegeztetőgépre és kit nem, vagyis kinek van nagyobb esélye a túlélésre.” nyilatkozta Marco Vergano torinói Bosco Szent János kórház intenzív

előfordulhat, hogy a kórházakban a betegek számának csökkentése egy olyan célt is szolgálhatott, mint a börtönökből a rabok kiengedése, azaz a gócpontok kialakulásának megakadályozása egy olyan intézményrendszerben, amelyre egy pandémiás időszakban (de annak hiányában is) különösen nagy szükség lehet.

Magyarországon az egészségügyi ellátó rendszer egy társadalombiztosításon alapuló rendszer. Aki az egészségügyi hozzájárulás fizetési kötelezettségének eleget tesz, az ellátásra jogosult, a biztosítás az annak alapjául szolgáló jogviszonnyal egyidejűleg a törvény erejénél fogva létrejön.²⁶ Szigorúan véve tehát nem lehetne differenciálni egy Covid-19-es fertőzött, valamint egy kórházi ellátásra szoruló páciens között.

Ugyanakkor, ha a helyzet súlyosságát tartjuk szem előtt, valamint azt, hogy a veszélyhelyzet esetén a szabályozás gyakorlatilag a különleges jogrend keretein belül valósul meg – vagyis hasonlítható például egy háborús helyzethez, vagy akár egy természeti katasztrófa által okozott káosz helyzethez – akkor elmondhatjuk, hogy ilyen helyzetekben a köz védelme érdekében az egyén érdekeinek a védelme háttérbe szorulhat. Ebben a megközelítésben pedig a kórházi férőhelyek felszabadítása hosszú távú gondolatként fogalmazódhatott meg, nem pedig a testi és lelki egészséghez való jog csorbításaként.²⁷

Az egészségügyi ellátás napról-napra átalakult, amelynek elsődleges célja az ellátó rendszer megóvása volt. Be kell látnunk, hogy a védelem terén bizonyos prioritásokat szem előtt kell tartani, mert mit sem ér az ellátó rendszer szakképzett orvosok, ápolók és megfelelő személyzet nélkül. Sokakban felvetődött azonban a kérdés, hogy hogyan egyeztethető össze azoknak a betegeknek a kórházból való elküldése az alapvető emberi jogaikkal, valamint az Eütv-ben foglalt jogaikkal, akik esetlegesen olyan betegségben szenvednek, amely során felügyeletre, ápolásra, kezelésre szorulnak?

„Minden betegnek joga van sürgős szükség esetén az életmentő, illetve a súlyos vagy maradandó egészségkárosodás megelőzését biztosító ellátáshoz, valamint fájdalomának csillapításához és szenvedéseinek csökkentéséhez. [...] Minden betegnek joga van – jogszabályban meghatározott keretek között – az egészségi állapota által indokolt, megfelelő, folyamatosan hozzáférhető és az egyenlő bánásmód követelményének megfelelő egészségügyi ellátáshoz.”²⁸

terápiás és aneszteziológus szakorvosa, azIndexnek<https://index.hu/kulfold/2020/04/10/olasz_orvos_marco_vergano_lelegettetogep_koronavirus/ (2020. 05. 31.)

26 1997. évi LXXX. törvény a társadalombiztosítás ellátásaira és a magánnyugdíjra jogosultakról, valamint e szolgáltatások fedezetéről.

27 Magyarország Alaptörvénye XX. Cikk.

28 Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény 6-7. §-ai.

Az orvosi etika alapelvei az élet és az emberi méltóság tisztelete, mindig jót tenni a betegekkel és nem ártani, az egyenjogúság és kölcsönös bizalom az orvos-beteg és az orvos-orvos kapcsolatban, a beteg autonómiájának (önrendelkezésének) tisztelete, az igazságosság, valamint a betegek fokozott védelme.²⁹

A betegellátás során az orvos részéről az elvárt magatartások fogalmazódnak meg. Az orvosi hivatás alapvető törvénye az emberi élet tisztelete és védelme *Salus aegroti suprema lex esto*, azaz a beteg üdve a legfőbb törvény! Az orvosi hivatás célja az emberi élet védelme, annak fogantatásától haláláig. Ha olyan végletes szituáció alakul ki, hogy élet áll az éllettel szemben, akkor az orvosi szempontból jobban védhető életet kell előnyben részesíteni a kevésbé esélyessel szemben,³⁰ mely alapelv sajnos kiválóan megmutatkozik látszik a pandémia időszaka alatt.

Az orvosi hivatás általános etikai követelményei között megfogalmazásra kerül, hogy az alapvető etikai normák maradandó, általános emberi, erkölcsi értékeken, évezredes hagyományokon alapulnak, nem függhetnek aktuális politikai gazdasági irányzatoktól, az egyén pillanatnyi érdekeitől. Kívánatos, hogy az orvos megfeleljen az általános etikai normáknak, és ezt képes legyen egész életében gyakorolni.³¹

A hivatásrendi alapelvek az orvosok mindennapi tevékenysége vonatkozásában olyan rendkívüli fontossággal bíró részletes előírásokat tartalmaznak, amelyek az Alaptörvényből is levezethetők, ugyanakkor az egészségügy területén irányadó szabályok is tartalmazzák azokat.³²

Nem lehet tehát differenciálni sem az aktuális politikai irányzatoktól, vagy azok céljától, sem az egyén pillanatnyi érdekeitől vezérelve, a Covid-19-el fertőzött betegek, illetve az egyéb betegség miatt kórházi kezelésre szorulóknak ellátása között, tekintve, hogy ezáltal az Alaptörvényben megfogalmazott alapvető emberi jogok, továbbá az Eütv.-ben foglalt betegjogok sérülnek. Úgy vélem, hogy az elkülönített osztályok létrehozása, valamint egyéb épületek kezelőközpontokká való átalakítása megfelelő helyzetet teremt ahhoz, hogy az egészségügyi ellátó rendszer mindenki számára egyszerre hozzáférhető legyen. Álláspontom szerint amennyiben a problémákat és az esetleges megoldásokat

29 MOK Etikai Kódex, 1.1.2. pontja.

30 MOK Etikai Kódex, 1.1.3. pont.

31 MOK Etikai Kódex, II.1.3. pont (1) bek.

32 HOMICSKÓ Árpád Olivér: *Hivatásetikai alapelvek érvényesülése az egyes foglalkozási területeken*. In: SEPSI Enikő – DERES Kornélia – HOMICSKÓ Árpád: *Folyamatos megújulás: Reformáció(k) tegnap és ma*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 2017, 266-284.

nem csak egy oldalról nézzük, úgy az alternatív megoldások számát növelhetjük.

Bár a Covid-19 terjedésének mértéke, majd annak hatása előre nem jósolható meg teljes bizonyossággal – sem Magyarországon, sem világviszonylatban – azonban az valószínűsíthető, hogy a betegek száma eléri majd azt a mértéket, mely az egészségügyi infrastruktúra túlterhelését eredményezheti, hiszen a fertőzöttek száma egyre növekvő tendenciát mutat.

Mindez pedig azt teszi majd szükségessé, hogy a korlátozott számban rendelkezésre álló egészségügyi erőforrások mindinkább elosztásra kerüljenek.

Számos ország szembesült ezekkel a problémákkal, amelyek akkor kerültek felszínre, amikor az orvosi erőforrások kínálata és az irántuk való kereslet egyensúlya hirtelen felborult, tekintve a gyors betegszám növekedést. A legfontosabb felvetés úgy fogalmazódhat meg, hogy: Hogyan lehet a gyógyítás erőforrásait igazságosan elosztani egy rendkívüli helyzet során? A kérdés tehát nem az, hogy van-e lehetőség prioritásokra, hanem az, hogy ezt hogyan lehet etikus módon megtenni, mégpedig úgy, hogy a követendő általános elvek, továbbá az alapvető emberi jogok érvényesülésében ne essen csorba.

Hozzáteszem, az alapvető probléma gyökerét abban látom, hogy az ellátórendszer egy ilyen helyzetre – tekintve, hogy nem mindennapi helyzetről van szó – nincs (nem volt) felkészülve. Nem lehet tehát a követendő általános elvek érvényesülését veszélyeztetve, az egyes intézmények egyedi, saját megközelítésére, vagy netán az egyes orvosok pillanatnyi megérzésére alapozva döntéseket hozni.

A Magyar Orvosi Kamara (MOK) 2020. április 14-én megjelent dokumentuma „Etikai megfontolások az orvosi erőforrások elosztásához a COVID-19-pandémia idején Magyarországon”,³³ etikai vonatkozásokban próbál az orvosok számára támpontokat biztosítani, bár a dokumentumban lefektetett etikai irányelvek céljai jelentősen különböznek a hagyományos etikai alapelvekben lefektetett céloktól. A dokumentum a klasszikus triázs rendszeren alapul és 9 ajánlást tartalmaz.

1. Az előnyök maximalizálása során a lehető legtöbb élet megmentése a cél, úgy, hogy a lehető legtöbb jövőbeli élet kerüljön megmentésre, a túlélés és a gyógyulás esélyeit latolgatva. Nem a gyógyulás utáni várható időtartam a szelekció alapja, hanem az, hogy „priorizálni kell azokat a betegeket, akiknek kezeléssel van esélyük a túlélésre, azokkal a betegekkel szemben, akik kezelve sem valószínű, hogy túlélnek és azokkal szemben

33 Etikai megfontolások az orvosi erőforrások elosztásához COVID-19-pandémia idején Magyarországon https://mok.hu/public/media/source/KORONAV%C3%8DRUS/MOK_Etikai%20megfontola%CC%81sok_Covid19_final.pdf (2020. 05. 31.)

is, akik kezelés nélkül is feltételezhetően rendbe jönnek.”³⁴

2. Az érkezési sorrendtől független elosztás a sürgős helyzetekben biztosíthatja az életmentő beavatkozás lehetőségét.
3. A Covid-19, valamint a nem azzal fertőzött betegek között, azonos elveket kell alkalmazni. A rangsor felállítása mindig az intenzív ellátásra szoruló összes beteg figyelembevételével kell, hogy megtörténjen.
4. Fontos a betegek megfelelő tájékoztatása, bevonása, nyilatkozataik dokumentálása a jogszabályi követelményeknek megfelelően, mely a kórkép esetleges súlyosbodásakor nagy jelentőséggel bírhat.
5. Az egyén neme, rassza, vallása, etnikuma, szexuális beállítottsága, anyagi helyzete, intelligenciahányadosa, fogyatékosága az ellátásra hatással nem lehet.
6. A társadalmi hasznosság szerinti rangsorolás tilalma, mely jogi értelemben is abszolút diszkriminatív lenne.
7. Sorsolást, azaz az azonos kilátásokkal rendelkező páciensek közötti véletlenszerű kiválasztást, csakis a megfelelő, szakmai szempontok alapján már megtörtént prioritizálást követően lehet végezni.
8. Mivel a gyermeket váró, állapotos nő megmentésével várhatóan két élet is megmenthető, őket minden más prioritizálási elvet figyelmen kívül hagyva kell ellátni, hiszen így az első pontban foglalt előnyök maximalizálása valósul meg.
9. Egy kezelés el nem kezdése és elkezdése, majd abbahagyása morális ekvivalenciája, mely abban nyilvánul meg, hogy kétség esetén a kezelés elkezdése, majd annak sikertelensége esetén az abbahagyása helyesebb döntésnek bizonyul, mint annak el sem kezdése, félve attól, hogy az elkezdés után (hiába marad el a várt eredmény) az már nem hagyható abba.³⁵

Tekintve a járványhelyzet által előidézett állapotot, ezen alapelveket népegészségügyi megfontolások vezérlik, mintegy párhuzamot vonva a különleges jogrend során alkalmazott közérdekre vonatkozó döntésekkel. Szem előtt tartva a triázsként (triage)³⁶ ismeretes – sürgősségi ellátásban (SBO) hasz-

34 https://mok.hu/public/media/source/KORONAV%C3%8DRUS/MOK_Etikai%20megfontola%CC%81sok_Covid19_final.pdf (2020. 10. 21.)

35 Etikai megfontolások az orvosi erőforrások elosztásához COVID-19-pandémia idején Magyarországon. https://mok.hu/public/media/source/KORONAV%C3%8DRUS/MOK_Etikai%20megfontola%CC%81sok_Covid19_final.pdf (2020. 10. 22.)

36 A sérültek osztályozása jelentős átfedést mutat (nem meglepő módon) a tömeges balesetnél megismert sérült osztályozással.

nálatos – beteg besorolási osztályokat, be kell látnunk, hogy a team munka elkerülhetetlen. Nem lehet tehát egy-egy emberre terhelni a súlyos döntések meghozatalát, mint ahogy vannak helyzetek, amik a klasszikus triázs rendszerben sem menedzselhetőek.³⁷ Az etikai kérdésekben az egyén meggyőződése, valamint a közösségi elvárás oda-vissza kapcsolata alapján kellene a döntéseket meghozni, hiszen a közösségi elvárás az etika egyik alapeleme is. Nem beszélve arról, hogy az egzakt szabályozás és az emberi méltányosság igény – minden próbálkozás ellenére – úgy tűnik, nem választható el egymástól³⁸ Az erkölcs élő, változó, dinamikus szövedék, folyamatos gondozást igényel, a többértelmű szabályokat pedig a gyakorlat teszi egyértelművé.³⁹

„A méltányos dolgok nem a törvény szerint igazságosak, hanem kiigazításai a törvény igazságos dolgainak. A törvény általános érvényű mindenkire nézve, de vannak bizonyos esetek, körülmények, amikor a méltányosság szükségeltetik.”⁴⁰ Jól vizsgálható lehetne mindez, a különleges jogrend ideje alatt alkalmazott döntések során.

4. Összegzés

Egy rendkívüli helyzet, valamint az egészségügyi törvényünk olyan speciális szabályokat fogalmaz meg járvány esetére, melyek időlegesen ugyan, de a betegek jogait is korlátozhatják. Az emberi jogokat, továbbá a bioetika alapelveit egy járványhelyzetben sem lehet „felfüggeszteni”. A bioetika kialakí-

Instabil keringés vagy légzés, légúti elzáródás, erős vérzés, politraumatizált - életveszélyes (piros)

4-6 órán belül instabillá válhat, pl.: égés, amputáció, nyílt törés, koponyasérülés - súlyos (sárga)

Stabil, sürgős beavatkozást nem igényel, pl.: zárt sérülés, kisebb lágyrész sérülések - könnyű (zöld)

Klinikai halott vagy imminens, pl.: nyílt has vagy mellkas, étellel össze nem egyeztethető, (kék)

H. Halott - újraélesztés értelmetlen (fekete)

37 http://medicalonline.hu/eu_gazdasag/cikk/szervezoelv_az_sbo_n_a_triazs (2020. 06. 01.)

38 BIRHER Nándor: *A modern technológiák szabályozásának változásai: teoria versus praxis, etika versus protokoll*. In: Homicskó Árpád: *A digitalizáció hatása az egyes jogterületeken*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2020, 11-17.

39 <https://www.aszhirportal.hu/hirek/birher-nandor-erkolcs-es-szabalyozas> (2020. 10. 11.)

40 Ross, David: *Arisztotelész*. Budapest, Osiris, 1996, 252.

tásának célja – mint arra a tanulmányom elején már kitértem - az volt, hogy megtanítsa a tudósokat, a szakembereket a tudomány helyes használatára, feltárja a tudománynak az életben betöltött erkölcsi szerepét, jelentőségét. Ezen célok megvalósításához azonban kell egy olyan szakmai közösség, mely képes ennek a megvalósítására. Amíg nem rendelkezünk megfelelő számú és képzettségű, továbbá jól megfizetett szakemberrel, addig ennek megvalósítása még a „normális” helyzetben is nyitott kérdés marad.

Magyarországon a szakképzett munkaerőhiány az orvosok, ápolók, szociális munkások terén is problémát okoz. Etikai kérdésekben dönteni mindig nehéz, nem beszélve egy pandémiás állapotról, amikor gyors, egymás utáni szituációkban kell jó és etikus döntéseket hozni. Az intézkedések meghozatala előtt egy szakképzett etikai csoport által kidolgozott és átgondolt intézkedési terv meghozatala kívánatos, a spontán döntések helyett, de legalább a kórházigazgatók konzíliuma a betegek állapotát illetően. Meglátásom alapján rendkívül fontos az alapellátásban dolgozó kollégákkal való egyeztetés is, arra vonatkozóan, hogy mely betegek, milyen vonatkozásban igényelnek ellátást, hiszen a hazakerült betegek ismét az Ő 'hatáskörükbe' kerültek vissza, ebből adódóan ezen a szinten is fejleszteni szükséges. Nem lehet egy felelősségteljes döntést csak az egyénre bízni, mindenképpen fontos a szakmai konzultáció, egy bizonyos protokoll kidolgozása.

A legnagyobb problémát talán az okozhatja, hogy az etikai szabályzatok általában változatlanul megrekednek azon a szinten, hogy általános magatartási elvárásokat fogalmaznak meg, konkrét részletszabályok, példák, illetve javasolt minták megjelenítése nélkül.

Mára már egyértelművé vált, hogy a Covid-19 egy elhúzódó járvánnyá válhat. Az egészségügyi rendszernek mindenképpen szem előtt kell tartania a nem koronavírusos betegek érdekeit is. Hosszú távon az ő ellátatlanságuk is tragédiához vezethet. Figyelemmel Európa egyik legátfogóbb bioetikai egyezményére (Oviedói Egyezmény), melyet Magyarország is ratifikált, szem előtt kell tartanunk, hogy „egyenlő hozzáférést biztosítsanak a megfelelő minőségű egészségügyi ellátáshoz”.⁴¹ Az elvárt tevékenység vonatkozásában megfelelő szabályozást, a részletek pontos kidolgozását kellene előmozdítani az általános elvárások megfogalmazásán felül.

41 2002. évi VI. az Európa Tanácsnak az emberi lény emberi jogainak és méltóságának a biológia és az orvostudomány alkalmazására tekintettel történő védelméről szóló, Oviedóban, 1997. április 4-én kelt Egyezménye: Az emberi jogokról és a biomedicináról szóló Egyezmény, valamint az Egyezménynek az emberi lény klónozásának tilalmáról szóló, Párizsban, 1998. január 12-én kelt Kiegészítő Jegyzőkönyve kihirdetéséről I. fejezet 3.cikk (2020. 06. 08.)

SŐRÉNE BATKA ESZTER

Az etika ugyanis nem állhat törvényként vagy eszményként szemben a valósággal, sokkal inkább utat kell mutatnia a valóságban úgy, hogy közben meg is felel annak.⁴²

42 BONHOEFFER, Dietrich: *Etika*. Kolozsvár, Exit, 2015, 22.

„BOCS, MOST NEM ÉREK RÁ, RENGETEGET KELL DOLGOZNOM”

A kapitalista gazdasági rendszer munkaetikája, avagy miért végzünk rengeteg értelmetlen munkát?

GOSZTONYI MÁRTON
egyetemi adjunktus (KRE ÁJK)

*Work, work, work, work, work, work
He said me haffi
Work, work, work, work, work, work
He see me do mi
Dirt, dirt, dirt, dirt, dirt, dirt
So me put in
Work, work, work, work, work, work
When you ah gon'
Learn, learn, learn, learn, learn?
Me nuh care if him
Hurt, hurt, hurt, hurt, hurting
Rihanna*

1. Bevezetés

Miért dolgozunk rengeteget, és sokszor feleslegesen? Miért nem tükrözi a rengeteg munkával töltött időnk és energiánkat a fizetésünk is? A világméretű járvány (újra) felszínre hozott több olyan gazdasági és társadalmi kérdést a munkavégzésünkkel kapcsolatban, amelyek megválaszolásra, újragondolásra várnak. Tanulmányomban így olyan kérdésekre keresem a választ, hogy a kapitalista gazdasági rendszer keretei között végzett munkák, milyen etikai premisszákon nyugszanak? Hogyan alakította át a kapitalizmus a munkáról alkotott fogalmainkat? Hogyan vált az időnk pénzzé? Miért és hogyan alakult ki az társadalmunkban az, hogy amíg túldolgozzuk magunkat, mégis létrejön rengeteg felesleges, értelmetlen munkakör, és mégis megjelenik a hihetetlen mértékű és egyre szélesedő társadalmi és gazdasági polarizáció társadalmainkban?

2018 New York, a metrón utazva az ember szeme akaratlanul is Fiverr¹ hirdetését olvassa: *“You eat a coffee for lunch. You follow through on your follow-through. Sleep deprivation is your drug of choice. You might be a doer”*². 2020 Budapest, egy munkavállaló feljegyzését olvasom a munkájáról: *„Azután lettem először igazán szerelmes, hogy elegem lett a testekből. Már a nejem mellett is elég sokat néztem pornót, na, vajon miért, de pár hónappal a válás után teljesen rákattantam. Egyre durvább cuccot toltam belőle, még az irodában is, betettem a lenémított telót egy kupac könyv közé, mert a képernyőmet látni lehetett a folyosóról. Közben, legtöbbször, vadul gépeltem, legalább foglalt volt a kezem, önfegyelmi gyakorlat [...] nem akkor hagytam abba az irodai kukkolást, ahogy neveztem magamban, amikor majdnem rajtakapott a főnöknőm, hanem akkor, amikor rájöttem, hogy teljes százötven oldal halandzsám gyűlt már össze... És nem is az a baj, hogy munkaidőben, hanem azért ez kicsit mégiscsak szánalmas nem?”*³ 2020-ban kitör az első 21. századi globális pandémia, a koronavírus, az országok lezárják a határaikat, karanténba szorulnak az emberek, és megjelenik Amerikából indulva az ‘essential worker’ fogalma, Magyarországon pedig minden este tapssal köszönik meg a budapestiek az egészségügyben dolgozók munkáját. Mindez rövid időre átkeretezi, vagy inkább újra felhívja a társadalom figyelmét arra, hogy az társadalmi érték és a fizetés nagysága körül teljes elcsúszás figyelhető meg a különböző munkakörök mentén.

Esszészzerű tanulmányomnak, kissé fellengzősen a kapitalista gazdasági rendszer munkaetikája címet adtam, amit egészen biztosan nem fogok körüljárni ezen a pár oldalon. Messze túlfeszítené az írásom kereteit, ha a kapitalizmus, vagy akár a közgazdaságtan teljes etikai premisszáinak felfedésére vállalkoznék. Nem is próbálkozom meg ezzel.

Azonban pár irányt fontos tisztázni a témával kapcsolatosan, s ehhez érdemes Wilfred Beckerman alap téziseiből kiindulni, aki könyvében David Hume tipológiája alapján a gazdaságpolitikai kérdések elemzését két irányból végezte el. Egyfelől tényállításokra, másfelől értékállításokra bontja a premisszákat.⁴ A ‘pozitív javaslatok’, amelyek tényeken alapulnak⁵ és az „értékelési javaslatok”

1 Szabadúszó munkavállalóknak szánt online munkakereső platform.

2 Egy kávét ebédelsz. Téged követnek a követések. Az alváshiány a választott kábítószered. Te egy cselekvő, megvalósító lehetsz.

3 SZABÓ T. Anna: *Múzsza*. 2020. <https://index.hu/kultur/tarca/2020/06/13/muzsa/>. (2020. 08. 10.)

4 BECKERMAN, Wilfred: *Economics as Applied Ethics – Fact and Value in Economic Policy*. 2nd ed. Melbourne (Australia), Springer Nature, 2017, 54.

5 Természetesen további több száz oldalas könyvet igényelne annak kibontása, hogy léteznek-e egyáltalán ilyen objektív tények.

közötti különbségtétel mellett azonban egy harmadik, közbülső kategóriát is meghatároz, a „normatív állításokat”, amelyek etikai állítások arról, hogy mit kell tenni, vagy mit kellene tennie a társadalomnak.⁶ A normatív állítások ’igazolása’ esetében azonban a közgazdaság- és így a társadalomtudományok azzal az elméleti és gyakorlati dilemmával találja szemben magát, hogy az egyének aggregát cselekvése, nem egyezik meg egy gazdasági vagy társadalmi rendszer cselekvésével, és etikai hozzáállásával. Egy rendszer etikai elemzése, nem pusztán eredője, átlaga, aggregálása ugyanis az egyéni cselekvések összességének, hanem rendszer szinten valami több, plusz jelenik meg benne. Igaz ez minden klasszikus közgazdaságtani fogalom rendszerszintű értelmezésére, így akár ha a hasznosság, a racionális cselekvés vagy a teljesítmény, koncepcióit nézzük, ezeket mind rendszerszinten kell megragadnunk, semmint az egyéni cselekvések felől. Mindezek azonban óhatatlanul is normatív állításokhoz vezetnek, amiket írásomban nincs szándékomban elkerülni, de mindenképpen fel szeretném hívni erre az olvasó figyelmét.

Írásom kontextusát adó kapitalista gazdasági rendszer elemzése esetében sem állunk jobban, mint a rendszerszintű etika elemzése esetében. A kapitalizmus ugyanis korántsem alkot egységes rendszert. Joseph Schumpeter kiváló munkáiban sorra veszi a különböző karakterjegyekkel és kapcsolati viszonyokkal jellemezhető kapitalizmus formákat, abból kiindulva, hogy maga a kapitalizmus mindig együtt értelmezendő a politikával, a kormányzattal, a társadalommal és a kultúrával, és ezek az entitások egy egymást kölcsönösen meghatározó kapcsolatrendszert hoznak létre. Magyarán ezekbe az entitásokba van minden esetben beágyazódva a kapitalista gazdasági rendszer és maguk az egyéni cselekvések is.

Schumpeter meghatározása szerint a kapitalizmus „egy olyan szervezet, amely magában foglalja a termelési eszközök magántulajdonát, a profit nyereségéből fakadó magántulajdont, a veszteségekkel kapcsolatos magán felelősséget, valamint a magánbankokat”.⁷ Mindebből kiindulva maga a kapitalizmus nem több „mint egy szervezet, amelyet ugyanúgy érdemes elemezni mint más szervezeteket”.⁸ A kapitalizmus tehát egy olyan szervezeti rendszer, ami javakat hoz létre és elosztja azokat. A kapitalizmus kritikája, megértése mindebből kifolyólag a rendszeren „kívülről” jövő etikai, és gondolati síkokból származnak.

A helyzetet tovább nehezíti, hogy a kapitalizmus több száz éves története

6 BECKERMAN i. m. 86.

7 SCHUMPETER, Joseph: *Capitalism*. In: CLEMENCE R. V. (eds.): *Essays on entrepreneurs, innovations, business cycles, and the evolution of capitalism*. New Brunswick, Transaction, 2004, 189-210. 175.

8 SCHUMPETER i. m. 195.

alapján különböző formák alakultak ki, mint például a tiszta kapitalizmus, az irányított kapitalizmus, az állami kapitalizmus, a helyhez kötött kapitalizmus, a versenyképes kapitalizmus és a trösztösödött kapitalizmus.⁹ Ezek a formák mind különböző viszonyokban állnak a társadalommal, a kormányzattal, a politikával és az adott kultúrával, így mind más és más etikai premisszák reprezentánsai. A 21. századi kapitalizmust, az utolsó kapitalista forma jellemzi, melyben a monopol (vagy duopol, vagy oligopol) helyzetben lévő nagyvállalatok, erős politikai és kormányzati befolyással és lobbitevékenységgel uralják a piacot. Ezért is nevezik ezt a formát nagyvállalati kapitalizmusnak.¹⁰ Alapvetően természetesen nem a mérettel van itt elsődlegesen probléma, hanem a monopol piaci helyzettel, valamint azzal, hogy az ipar szélsőséges koncentrációjának megengedésével a kormányok alapvetően garantálják azt, hogy az oligopóliumok monopóliumokként viselkedhessenek, és így ösztönzik a hallgatóságos összejátszást, a pici és kormányzati szereplők között.¹¹

Többek között ez is hozza létre az 'új' társadalmi egyenlőtlenségeket, melyek sajátossága – Anthony Atkinson, Paul Krugman, Joseph Stiglitz és Thomas Piketty közgazdászok munkái alapján –, hogy a jövedelmi és a vagyoni egyenlőtlenségek növekedésének hatására a tőke néhány ember kezébe összpontosul. A közgazdászok munkáikban azt mutatják ki, hogy a tőke egyre inkább pénzügyi formát vesz fel társadalmunkban semmint, a technológiai vagy ipari újítások, társadalmi értékek, vagy a verseny előmozdítójaként jelenik meg.¹² Ez vezet az instabilitás általános érzéséhez, a kapitalizmus belső ellentmondásaihoz, a vállalkozók megtorpanó újításaihoz, a társadalmi osztályok és csoportok szélesedő egyenlőtlenségéhez.¹³

Mindebből a kontextust összefoglaló rövid bevezetőből is látható, hogy hatalmas témát ölel(ne) fel az írásom, aminek számos részét nem tárgyalom. Amit érinteni fogok az a kapitalista rendszer krízisállapotában végzett munka, és ennek is csupán két szelete. Egyfelől a munkavállalók folyamatos, 0/24 órás munkavégzése, a szabadidő, felemésztődése a munkában, másfelől a rengeteg értelmetlen munkakör és alibi munkavégzések kialakulása, a munkavégzés értékének polarizációja és viszonylagossá válása, amelyek furcsa mód tömegesen jellemzi a 'racionálisan kialakított' kapitalista munkahelyeket, s tökéletesen ellent mondanak a teljesítmény és funkcióorientált munkaszervezés kapitalista fogalmainak.

9 SCHUMPETER i. m. 77.

10 TEPPER, Jonathan: *The Myth of Capitalism*. London, Wiely, 2018, 120.

11 TEPPER i. m. 231.

12 BETTA, Michela: *Ethicmentality – Ethics in Capitalist Economy, Business, and Society*. Melbourne, Springer, 2016, 33.

13 BETTA i. m. 137.

Úgy gondolom, hogy a kapitalista gazdasági kontextusban végzett munka (és benne mi, a munkavállalók, a bérmunkások) esetében kialakult krízisek, nem a pandémiával alakultak ki természetesen, az csupán felerősítette, láthatóvá tette, kézzelfogható, inherens tapasztalattá tette azokat. Azonban a pandémiás tapasztalat megfelelő támpontot nyújt ahhoz, hogy a munka etikai kérdéseit újratárgyaljuk. Tanulmányomnak továbbá nem célja megdönthetetlen (etikai) ’igazságokat’ felállítani, csupán két krízis tendenciát felvázolni, amely a rendszer inherens logikájából ered, s látszólag teljes ellentmondásban állnak egymással.

2. Mi is az a munka és mi is az a haknietika?

A munka életünkben rendkívül kiemelt szerepet játszik. Életünk nagy részét ennek a fogalomnak a bűvkörében éljük. Mindebből kifolyólag a fogalom rendkívül sok szegmenst átölel, s rendkívül sok definíció adható rá. A következőkben a teljesség igénye nélkül tekintem át azokat az irányokat, amiken keresztül ez a fogalom értelmet nyerhet.

Míg a munka közvetlenül megélhetési kérdésként jelenik meg, közvetetten, de egyformán fontos, személyes és csoportos identitások képzője is. Mindebből következően rendkívül szerteágazó jelentéseket sűrít magába. Meghatározható fizikai átalakulásként, társadalmi tranzakcióként, gazdasági tevékenységként vagy személyes identitásként is.¹⁴ Ám ezek nem külön-külön, hanem egyszerre, együttesen írják le a fogalomgyűttest. A munka mindig együtt jár a kontroll fogalmával, amely a fizikai, és pszichológiai értelemben is társul a fogalomhoz. A munka elsődleges célja az, hogy az ember a természet irányításával, megélhetését biztosítani tudja a természetből és létre tudja hozni az emberi kultúrát.¹⁵ Egy ilyen tág meghatározás után látható, hogy nincs és nem is létezett olyan társadalom, ahol ez a fogalom ne lenne megtalálható.

A munka társadalmi és anyagi tranzakciókról termelésről szól. Sok esetben a munka során fontosabbak a minőségi jellemzők, mint az erőforrások elosztásával vagy előállításával kapcsolatos tényezők. A munka továbbá ellenőrzi és meghatározza a saját identitást csakúgy, mint a csoportidentitást. Végül a munkavállaló számára a munka egy személyes tapasztalat is, a valósághoz fűződő kapcsolata, amelyben számos pszichológiai, morális és etikai kérdés összesűrűsödik.¹⁶

Mindebből az is következik, hogy a munka fogalmának értelemezési keretei a történelem során rendkívül sokat változtak. A mai társadalmunkban használt

14 WALLMAN, Sandra: Social Anthropology of Work. *The University of Chicago Press Journals*, 1980, 21/3, 299-314., 306.

15 WALLMAN i. m. 1980, 311.

16 WALLMAN i. m. 1980, 315.

munkafogalom előképei a 16. században keresendők, ugyanis a reformáció és a merkantilizmus mélyrehatóan átalakította a 'munka' jelentését Európában. Ezek a hatások létrehozták a munka-elv fogalmát, a munka etikáját, amely egy kötelező (általában unalmas) tevékenységet takar, amelyet önmagán kívüli célokra hajtanak végre, vagyis valaminek az előállítására vagy elérésére, magunk vagy valaki más számára.¹⁷ A posztmodern munkafogalom kialakulására azonban nagy hatással voltak a 17. és a 18. századi felvilágosodás filozófusai is, akik a munkát az államisággal, és az önmegvalósítással kötötték össze. Egy olyan entitásként kezelték, amely az önmegvalósítás forrása, azaz az emberi létezés középpontjába helyzeték.¹⁸ Habár ezek az irányok meghatározóak némely kiváltságos, privilegizált munkakör és ezekben dolgozó munkavállalók esetében, nem lehet arról megfeledkezni, hogy a rengeteg ember számára a modern munka fogalma továbbra is csak fáradságot, ledobhatatlan kötelezettséget, bajt, fájdalmat jelent.¹⁹

Elég, ha csak a 19. századi, korai kapitalista munkavégzésekre gondolunk, amikor a tőkések a munkavállalói tömeget óriási gyáraiban, hihetetlen munkakörülmények között dolgoztatták, szoros mikromenedzsment és alárendeltségi viszonyok mellett. Ez volt az a kontextus, amiben létrejött a munkához tapadó, másik modern fogalmunk is, a munkahely fogalma, amely elkülöníti térbelileg és gondolati síkon is a szabadidőt és az otthont, a munkaidőtől és a munkahelytől.²⁰

A 20. század közepére megint átalakul a munkafogalom. Eddigre ugyanis széles körben elterjedt munkavégzési formaként alakul ki az, hogy az emberek nagyvállalatoknál dolgoznak, bér munkásként, viszonylag jó szociális juttatások és munkakörülmények között, amelyeket a munkajogi törvények irányítanak és a szakszervezetek védenek, és egészen nyugdíjazásukig biztosított foglalkoztatással rendelkeznek. A munkának ez a formalizmusa azonban csak a fejlett iparosodott országokban zajlott le, s mint köztudott, ezek az körülmények is hamarosan szertefoszlottak.

A 21. századra, ugyanis beköszöntött egy teljesen új munkavégzési forma, amely együtt járt a 70-es évektől kezdve az anyagi és munkahelyi biztonság eltűnésével. Beköszöntött a munkabizonytalanság új fogalma, a kapitalizmus bizonytalansága és krízise, valamint megjelent a hakeni gazdaság ('gig economy').

A posztmodern hakeni gazdaság alapját képező feladatok jellemzően rövidiek, átmenetiek, bizonytalanok és kiszámíthatatlanok, és az ezekhez való

17 STRÜMPELL Christian: *The Anthropology of Work and Labour*, *Ethnoscripts*, 2017, 19 (2), 5-14., 8.

18 STRÜMPELL i. m. 13.

19 Lásd Rihanna kezdősorai.

20 STRÜMPELL i. m. 10.

hozzájutás a jó teljesítménytől és hírnévtől, kapcsolatoktól és egyre inkább like-októl függ. Mindez azt jelenti, hogy a hakeni gazdaság megteremtett egy olyan gazdasági átalakulást, amelyben a munka fogalma átmeneti, instabil és patchwork szerűvé vált. Ez azt jelenti, hogy a munkavállalók kevesebb időt töltenek egy adott munkahelyen, a jövedelem nélkül eltöltött idő anyagi kockázatát saját maguk viselik és a munkavállalók több munkát vállalnak, esetleg egyidejűleg, egyszerre.²¹

Az Egyesült Királyságban a jelenlegi becslések szerint 1,1 millió ember dolgozik a hakeni gazdaságban, élelmet szállít, taxit vezet, szolgáltatásokat kínál. Mindezek közös jellemzője a digitális munkaerőplatformok használata, melyek olyan eszközök, amik lehetővé teszik a munkaadók számára, hogy hozzáférjenek az igény szerinti munkavállalók hatalmas tömegéhez.²² De hogyan is hatottak ezek a fogalmi átalakulások a munkaidőnkre?

3. Az idő(d) pénz! – A 0/24 órás munkavégzés kialakulása és posztmodern kontextusa

A munkavégzés a mai posztmodern társadalmunkban önmagában vett érték. Egy olyan megkérdőjelezhetetlen etikai premissza, ami nem a munka minőségét vagy értelmét állítja követendő példaként a társadalom tagjai elé, hanem a munkavégzést magát, a maga jelenvalóságában. Mindez természetesen összekapcsolódik az emberek bérmunkásokká válásával, amelynek eredőjeként sok esetben nem etikai kényszer áll a munkavégzés mögött, hanem egyszerű finandális túlélés. Mindezzel az emberek a modern társadalmakban a munka harapófogójába kerültek, amely egyfelől etikai nyomásként, másfelől egzisztenciális nyomásként nehezedik a vállukra.

Ahhoz azonban, hogy a jelenlegi munkakríziseket értelmezni tudjuk, legelőször a gazdasági rendszer által megjelenített etikai és morális ígéreteket kell áttekintenünk. Ha a 21. századi 'monopol', 'nagyvállalati' kapitalizmusra tekintünk akkor azonban számos olyan krízispontot látunk, melyek egyidősek magával a gazdasági rendszerrel, ám a 70-es évektől felerősödtek, és a teljes rendszer kríziséhez vezettek.

A kapitalizmus korai korszakában író elméletalkotók Adam Smith, Benjamin Franklin s később Keynes is olyan ma már utópikusnak tűnő állításokat fogalmaztak meg, hogy a kapitalista gazdaságban a jövőben elég lesz csupán napi 4 órát dolgozni.²³ Vagy tekinthetünk akár Schumpeter írásaira is, aki elismeri,

21 WOODCOCK, Jamie: *The Gig Economy*. London, Wiely, 2019, 44.

22 WOODCOCK i. m. 60.

23 BERGMAN, Rutger: *Utópia realistáknak*. Budapest, Cser Könyvkiadó, 2019, 32.

hogy a kapitalista rendszer végül lehetővé teszi számukra a virágzást azáltal, hogy „az emberi energiát a gazdasági feladatokra koncentrálja, a technológiai fejlődéshez kedvező ésszerű hozzáállást alakít ki, és magas díjazást biztosít a siker ellenében”.²⁴

Amit egyikük sem jósolt meg, de bekövetkezett az az ugrásszerű és primátusra helyeződő túlfogyasztás lett, valamint ezzel párhuzamosan a társadalmi és környezeti externáliák figyelmen kívül hagyása. Ez a gondolat, majd csak a '60-as évek elméletalkotóinak munkáiban merül fel és a '90-es évek új közgazdaságtudományi irányzataiban (zöldközgazdaság, fenntartható közgazdaság) kezd csupán megjelenni.

Természetesen mindez nem jelenti azt, hogy már a kapitalizmus kezdetekor ne érte volna számos kritika és rendszert és a benne létrejövő munkavégzést. Ezek elsődlegesen a kommunista és anarchista elméletek irányából érkeztek, s főként etikai, gazdasági, társadalmi és filozófiai oldalról kérdőjelezték meg a rendszer valóság alapját. Mihail Bakunyin gondolatát újrafogalmazva az egyenlőség és az igazságosság egészen egyszerűen egy olyan gazdasági rendszer (sic!) „létrehozását teszi szükségessé, amely felépítésénél fogva minden egyes ember számára – a születésétől kezdve a serdülő és felnőtt koron át – egyenlő lehetőséget biztosít először is a megélhetés és a tanulás terén, majd később természetes képességeinek és hajlamainak teljes kibontakozásához”.²⁵ Ahhoz, hogy ehhez a létállapothoz és munkavégzéshez az öröklési jogot,²⁶ a tulajdont magát,²⁷ az államot²⁸ vagy a kapitalizmust kell eltörölnünk, vagy meghaladnunk, na eben már megoszlottak a vélemények.

24 SCHUMPETER, i. m. 2004, 198.

25 BAKUNYIN, Mihail: *Revolutionary catechism*. In: DOLGOFF, Sam (ed.): *Bakunin on Anarchy*. London (UK), 1964 [1846], 76-97., 82.

26 BAKUNYIN, i. m. 90.

27 PROUDHON, Pierre-Joseph: *Mi a tulajdon?* In: Bozóki András – Sükösd Miklós (szerk.): *Anarchizmus*. Budapest, Budapest, Századvég kiadó, 1991 [1846], 30-45., 41.

28 GODWIN, William: *Enquiry Concerning Political Justice*. In: SHATZ, Marchall S. (eds.): *The Essential Works of Anarchism*. New York, Quadrangle Books, 1972 [1810], 72-92., 80.; THOREAU, Henry David: *Walden/A polgári engedetlenség iránti kötelességről*. Budapest, Fekete Sas Könyvkiadó, 2015, 55.

John Stuart Mill elméleteiben is egy olyan gazdaságot vázolt fel, amiben a kapitalista munkavégzés csak akkor ér valamit, ha szabadidőre tudjuk azt vállalni.²⁹ Mill a 'szabadidő evangéliumát' hirdette, melyben a technikai és gazdasági fejlődés arra kiváló út, hogy a munkaidőt le tudjuk rövidíteni. Sajnos akkor sem, és azóta sem történt meg egyszer sem az emberi történelemben, hogy egy technikai újítás beteljesítette volna ezt az ígéretet. Ha az eszközök technicizációját nézzük azok, csupán felgyorsították az életet, összesűrítették, komplexebbé tették a munkavégzést, illetve új (virtuális) platformokat nyitottak, melyek újabb felületeket és csatornákat hoztak létre, melynek eredőjeként nemhogy csökkent, de éppenséggel nőtt a munkavégzés időtartama.

De nem kell ennyire előreszaladunk 2020-ig, elég ha visszatekintünk a korai kapitalizmusra. A 19. században az ipari forradalom robbanásszerű technológiai újításokat és hatalmas gazdasági növekedés eredményezett, a munkavégzés esetében azonban éppen ellenkező folyamatokat hozott létre. Míg az 1300-as években egy angol földműves évi 1500 órát dolgozott, addig a 19. században 3000 órát kellett már dolgoznia a puszta megélhetéséért, embertelen körülmények között.³⁰ A 19. századra beköszöntött ugyanis a 70 órás munkahét, hétvégék és szabadságok nélkül.

Természetesen lehet a mellett továbbra is érvelni (még az előbb ismertett tények ellenére is), hogy a kapitalizmus („az egyetlen működő gazdasági rendszer”) narratívájának hegemoniája előtt az emberiség még többet dolgozott s még kevesebb szabadideje volt. Százával tudnánk azokat a mítoszokat idézni, miszerint a vadászó-gyűjtögető társadalmakban az emberek 0/24 órás fáradtságos munkával keresték meg a kenyerüket. A probléma azonban ezekkel az állításokkal az, hogy ezeket a mítoszokat (a korai közgazdászok elméleteik alátámasztásához konstruált, ám nem tényadatokon nyugvó mítoszain kívül) gyakorlatilag semmi sem támasztja alá. Ha a témával foglalkozó történeti antropológiai kutatásokat nézzük, akkor vadászó-gyűjtögető törzsek munkahete nem lehetett hosszabb mint 20 óra. Ha Clark adatait nézzük (1. Táblázat) akkor jól látható,³¹ hogy a kapitalista rendszer gyakorlatilag négyszeresére, ötszörösére emelte a napi munkaidőt az 1800-as években.

29 MILL, John Stuart: *A szabadságról*. Budapest, Helikon, 2020, 77.

30 BERGMAN i. m. 54.

31 CLARK, Gregory: *A Farewell to Alms: A Brief Economic History of the World*. Princeton, Princeton University Press, 2008, 210.

GOSZTONYI MÁRTON

Társadalom	Munkatevékenység	Napi Munkaóra
Yanomamo	Mezőgazdaság, vadászat	2,8
Hiwi	Vadászó-gyűjtögető	3
Shipibo	Mezőgazdaság, halászat	3,4
Bemba	Mezőgazdaság, vadászat	3,4
Mekranoti	Mezőgazdaság, vadászat	3,9
Aruni	Mezőgazdaság	5,2
Xavante	Mezőgazdaság, vadászat	5,9
Machiguenga	Mezőgazdaság, vadászat	6
!Kung	Takarmányozás	6,4
Abelam	Mezőgazdaság, vadászat	6,5
Ache	Vadászó-gyűjtögető	6,9
Míkea	Mezőgazdaság, vadászat	7,4
Tatuyo	Mezőgazdaság, vadászat	7,6
Britain, 1800	Mezőgazdasági bérmunkások	8,2
Britain, 1800	Gyári munkások	8,2
United Kingdom, 2000	Bérmunkások	8,8
London, 1800	Bérmunkások	9,1

1. táblázat: Napi munkaidő megoszlása különböző társadalmakban (férfiak).
Forrás: Clark i. m.

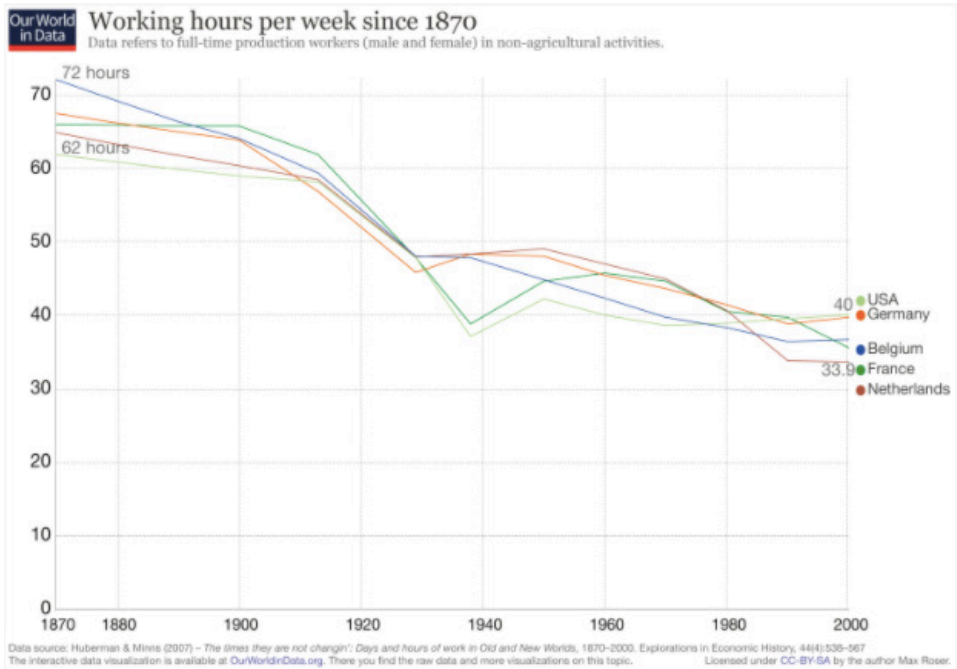
Nem kevésbé ironikus az sem, hogy a középkorban élő embereknek is több szabadsága volt, mint amit a kapitalista elméletalkotók pozitív utópiái valaha megjósoltak.³² Az 1300-as években élő spanyol földművesnek az éves szabadsága összeadva öt hónap körül mozgott, Franciaországban élők esetében pedig 6 hónap körül.³³

Természetesen a munkaidő folyamatosan változott a kapitalista rendszerben is. A 20. század elejétől kezdve a munkával töltött átlag heti órák száma jelentősen zuhannak Nyugat-Európában és Észak-Amerikában is³⁴ (1. ábra).

32 BERGMAN i. m. 122.

33 SCHOR, Juliet: *The Overworked American: The Unexpected decline of Lauser*. New York, Basic Books, 2008, 288.

34 BERGMAN i. m. 171.



1. ábra: Heti átlag munkaidő változása 1870-200-ig. Forrás: Our World Data, 2020.

A 19. század derekán az embertelen körülményekre való válaszként ugyanis létrejött a munkások kollektívákba szerveződése, megjelentek a munkajogi aktivisták, akik kiharcolták a 40 órás munkahetet.³⁵ Majd 1926-ban, elsőként a Ford Motor Company vezette be az 5 napos munkahetet. Ford alapvetően a kapitalista gazdaság etikai normarendszerét követte, hisz célja a munkanapok számának csökkentésével a teljesítmény fokozása volt. A kipihent bérmunkás ugyanis, hatékonyabb munkaerő, továbbá hatékonyabb fogyasztó is. Hisz kinek lenne ideje Ford-T modellt vásárolni, ha egész nap a gyárban végzi ugyanazt a repetitív munkafolyamatot? Ennek az állításnak a gyakorlati igazolása hamar meg is született, így további cégek kezdték el átvenni az 5 napos és 40 órás munkahét modelljét.

A II. világháború után tovább csökkent a munkaidő, ekkor hangzott el John Maynard Keynes ma már szállóigévé váló előrejelzése is, hogy 2000-re 14 órás munkahetet fognak bevezetni, hisz a népesség 2%-ának munkája elég lesz a teljes termelés előállításához. Nem ez történt.

A '60-as években a munkával kapcsolatosan egy egészen új gondolati kör

35 Uo. 190.

látott napvilágot, a szabadidő eltöltésének kérdésköre. Ez a diskurzus a mai információgazdaság vitáiban is folyamatosan teret kap, de előképe jó 60 évre nyúlik vissza. A vita a körül a kérdéskörül bontakozik ki, hogy a munkaidő csökkenésével, eljutunk-e majd oda, hogy az embereknek annyi szabadidejük lesz, amivel nem tudnak majd mit kezdeni, valamint megfelelő szinten fogyasztani sem tudnak majd, a kieső jövedelmük következtében. Nem szeretnék itt hosszan kitérni arra, hogy mennyire paternalista morális premissza határozza meg ezt a vitát, hisz ezidáig ez az irány csak elméleti kérdésként vetődött fel, ugyanis a '70-es évek teljesen átrajzolták a munkaidő csökkenését.

A '70-es évek gazdasági krízise tökéletesen megállította a munkaidőcsökkenés folyamatát, amely a '80-as, '90-es években tovább folytatódott. A gazdasági növekedés nem a növekvő szabadidőben ölt a '70-es évektől így testet, hanem az egyre több felhalmozott tárgyban, jószágban jelentkezik.³⁶

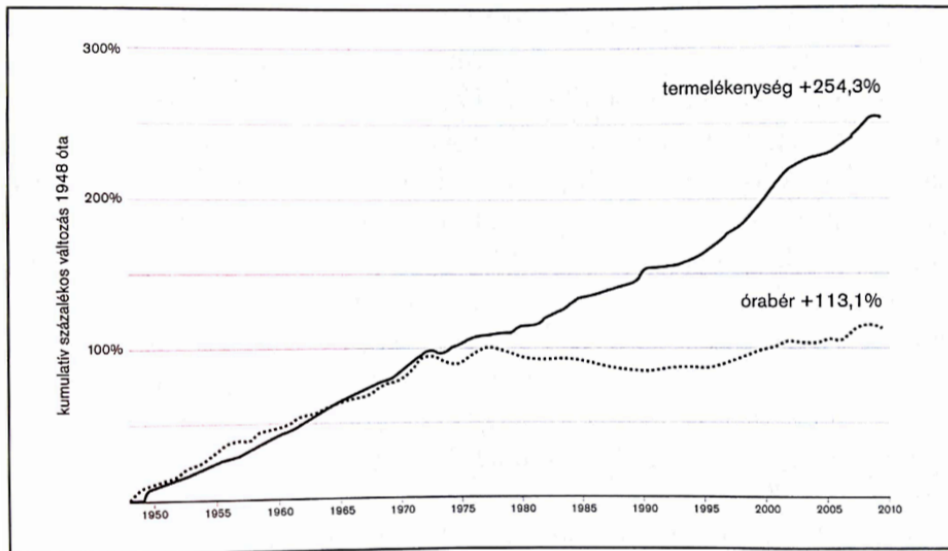
A '90-es és 2000-es munkaidő adatok szintén csalókéak, hiszen addigra lezajlott a munkaidő és a szabadidő teljes összemosása, a statisztikák pedig a munkahelyen töltött munkavégzést mérik csupán, s nem a munkával eltöltött időt. Így ha statisztikai értelemben csökkenést látunk is az adatokban, messze nem ez a tendencia figyelhető meg a 'valóságban'. A tudásgazdasággal megjelenő új munkakörök, valamint a tudástársadalom, információs társadalom megjelenésével a munkaórák és a szabadidővel töltött órák még kevésbé lettek szétválaszthatók. Több tanulmány kitér arra, hogy a statisztikai adatok ugyan nagyon széles spektrumon szóródnak munkakörök mentén, azonban jelenleg egyáltalán nem ritka a 80-90 órás munkahét, ha a valós munkával töltött időt mérjük. Ez gyakorlatilag pont az ellenkezőjét mutatja annak, mint amit a klasszikus kapitalizmus teoretikusai vártak. Azaz nemhogy több szabadidőnk lett, hanem elkezdünk halálra dolgozni magunkat. A munkából fakadó stressz, népbetegséggé vált, amelyet a pszichológusok tömegével próbálnak kezelni.³⁷

Ehhez kapcsolódik a jelenkori kapitalista gazdaság egy másik krízise, a stagnáló bérek és a tőke problematikája is. A 2. ábra 1950-től 2010-ig tekinti át az USA gazdaságát munkatermelékenység (teljesítmény) és munkabérek tekintetében.³⁸ Látható, hogy az 50-es évektől a 70-es évekig, beigazolódni látszott a neoliberais közgazdaságtan pozitív utópiája, miszerint, a növekedő termelékenység mellett a bérek is növekednek majd.

36 Természetesen azokban az országokban, ahol a reáljövedelem szintje nem változott, ahol igen ott is nőtt a fogyasztás, csak hitelre (Bergman i. m.).

37 THOMPSON, E. P.: *Time, Work-Discipline, and Industrial Capitalism*, *Past & Present*, 1967, 38 (1), 56-97., 71.

38 SZABÓ Katalin – HÁMORI Balázs: *Információgazdaságtan*. Budapest, Akadémia Kiadó, 2006, 327.



2. ábra: Az USA gazdaságának áttekintése 1950-től 2010-ig a munkatermelékenység (teljesítmény) és munkabérek tekintetében (kumulatív százalékos változás) Forrás: Szabó–Hámori i. m. 2006.

A '70-es évektől ugyanakkor látható, hogy a két egyenes erősen szétvágik. Míg a termelékenység továbbra is szinte exponenciálisan nő, addig a munkabérek stagnálnak. Mindez azt jelenti, hogy a kettő között kinyíló szakadék a tulajdonosokhoz, befektetőkhez, tőkésekhez került. Mindez elképesztő erős társadalmi polarizációhoz és társadalmi feszültségekhez vezetett. Nem véletlen a 1% és 99% közötti különbségtétel, amely a fenti tőkés és bémunkás közötti szétnyíló ollóból fakad (részben).

Posztmodern korunkban a munka teljesítménye tehát egyre gyorsabban távolodik a tőke teljesítményétől. Természetesen a mai, információgazdaságban élő tőkés, nem a marxista osztályfogalommal megegyező osztály, amely a termelőeszközöket birtokolja, hanem egy olyan társadalmi réteg, amely a virtuális termelőeszközök virtuális tulajdonjogát birtokolja, vagy magukat az adatokat, információkat, melyek legtöbb esetben a személyes cselekvéseket és választásokat tükrözik.

Természetesen ennek a helyzetnek a kialakulása többtényezős kauzális hálóra vezethető vissza, a szakszervezetek hanyatlására, a pénzügyi szektor növekedésére, a tőke csökkenő adóterheire, a csökkenő munkahelyteremtési trendre, a mesterséges intelligencia és a robotizáció rohamos térnyerésére, a túlfogyasztásra és még hosszan lehetne az okokat sorolni.

Azonban már ebből is látható, hogy a munkavégzés minden esetben nem csupán gazdasági kérdésként, hanem társadalmi, környezeti, politikai, hatalmi és filozófiai kérdésként is fel kell, hogy merüljön.

A politikai, hatalmi dimenziója a munkának, munkaviszonynak, a modern társadalmakban újfent elcsúszásban van az egyenlőség törékeny állapotából, a szélsőséges egyenlőtlenség felé. A globalizmusban egyre kevesebb beleszólási lehetőséget kapnak a munkaviszonyok alakításába a szakszervezetek, létrejött a bizonytalan munkakörülmények között, túldolgoztatott munkavégzők nagy tömege, egy olyan túlfogyasztó társadalomban, amely a tőkének egyre koncentráltabb, nagyobb hatalmat és teret juttat, míg teljességgel ellehetetleníti ezekkel a trendekkel szemben létrejövő csoportok érdekérvényesítési lehetőségét, és az érdekképviselőket. Ez az állapot semmiképpen sem újkeletű entitás, elég ha az első ismert – Eufrátesz menti – államok rabszolgatartó társadalmi berendezkedésére gondolunk, melyet mind-mind más kontextusban, s így más értelmezési keretekkel de tovább vittek az Egyiptomi fáraóságok, a görög városállamok, a Római Birodalom, a középkori feudális rendszer, a Kínai császárság, az újkori kolonializmus és nemzetállamok – mai szóhasználatával élve – gazdaságélénkítő programjai, s a kora kapitalizmus. A munka teljesítményének kisajátítása és a gazdaság összefonódása a politikával és kormányzással tehát korántsem előzmény nélküli az emberi történelemben. Főként azon társadalmak esetében, amelyek államstruktúrával, vagyis egy központosított erőszakszervezet által monopolizált erőszakra épülő társadalmi szervezettel jellemezhetők.

A munka teljesítményének átalakulása nem lehet teljes a munkaidő átalakulásának áttekintése nélkül, azaz a munkának az időben való mérése nélkül. Ez posztmodern társadalmunkban összekapcsolódik azzal, hogy a jogilag (!) szabad állampolgárok eladják az idejüket, mely részben saját döntésükön alapszik. Mindez egy hosszú történeti folyamat eredője, amely a kapitalizmus gazdasági rendszerében látszik beérni.

A kapitalizmus korai időszaka létrehozott egy egészen szürreális újfajta munkaetikát, mely során a „munka nem végzés”, alapvetően társadalmi normaszegésnek, etikailag elvetendőnek számít. Ám mindez kiegészül azzal, hogy a munkaadó nem az elvégzett munkaért fizet, hanem a munkaidőért. A bérmunkás munkaideje így nem a sajátja, hanem azé, aki megvásárolja. Ebből következően, ha nem végzi valaki a munkáját, akkor gyakorlatilag meglopja a munkaadóját.³⁹ Ez a fajta gazdálkodási forma – miszerint egy ember ideje, egy másik ember tulajdona lehet –, csak a kapitalizmussal jelent meg, a legtöbb

39 GRAEBER, David: *Bullshit Jobs – A Theory*. London, Simon & Schuster, 2018, 201.

társadalomban ez a gazdasági csereforma ismeretlen.⁴⁰ Mindez nem azt jelenti, hogy ez a forma nem létezett, hisz a korábban is már felhozott rabszolgaságot elég régóta ismeri az emberiség, de az, hogy az emberek jogilag szabad emberként ilyen viszonyba kerülnek egy másik emberrel, teljesen új entitás.

Mindehhez természetesen kellett az, hogy a korai kapitalizmusban az idő fogalma is átalakult, amely során nem az elvégzett munkához (cselekvéshez, feladathoz) igazítjuk az időt, hanem fordítva az időhöz az elvégzendő cselekvést. Ez a szemléletbeli váltás egy hosszú és korántsem lineáris idősíkon folyó történet egyik állomása, melynek kezdőpontját a 15-16. századi humanista és reformáció kori etikai és filozófiai iskolákhoz lehet visszavezetni.⁴¹ A változó időszemlélet a 17. században erősödött fel, míg a 19. századra vált uralkodóvá. Az időt ezen filozófiai változások előtt nem mint egy részekre bontható, felosztható entitásként kezelték, hanem cirkuláris változóként, természeti időként. Az idő részekre bontásával és a feloszthatóságával hasonlatossá vált a pénzhez mint mértékegységhez, így könnyen eljutottunk oda, hogy az időt pénzre lehessen váltani, 'az idő pénz' lett. A kapitalista gazdaság totális munka fölötti kontrollját az idő pénzre váltása teremtette meg. Ez egyben volt egy morális, technológiai, társadalmi és kulturális fordulat is.

4. A munkakörök és munkaérték viszonya

Amint a bevezetőmben is utaltam már rá, a pandémia felszínre hozta újra azt a problémát, hogy egy adott munkakörhöz tartozó presztízs, javadalmazás és előállított érték aránytalan és likvid módon konstruálódik a társadalmunkban.

Az, hogy az alacsony presztízsű munkakörök rosszul fizetnek, nem újdonság. Az államalakulatok kialakulástól fogva eltérő bérek mellett működnek a társadalmak és működik a gazdaság. Természetesen a társadalom időnként 'rácsodálkozik' erre az anomáliára, elég ha az 1968-as szemétszállító munkások sztrájkját említjük New Yorkból, mely pár nap leforgása alatt gyakorlatilag megbénította a várost. Globális szinten a koronavírus hozta vissza megint a köztudatba azt, hogy a munkaértéket és az ehhez kapcsolódó alacsony presztízsű munkakörök bérstruktúráját és társadalmi presztízsét újra kéne gondolni.

40 GRAEBER i. m. 195.

41 Szimbolikusan jelzi ezt a változást az is, hogy ekkortájt jelentek meg és terjedtek el a falvakban a toronyórák is. THOMPSON, Derek: Are We Truly Overworked? An Investigation—in 6 Charts – Americans are laboring less than ever. So why do we feel so busy? *The Atlantic*, 2013. <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2013/06/are-we-truly-overworked/309321> (2020. 08. 10.)

Gondoljuk csak végig, hogy mi történne, ha egy napra nem a szemétszállítók, hanem a politikai lobbisták, vagy minden könyvelő megtagadná a munkát? Esetleg minden bankár, vagy közösségi-média tanácsadó, vagy tőzsdei bróker? Valójában semmilyen komolyabb kár nem keletkezne, az élet folyna tovább. Sőt ez nem is egy légből kapott állítás, hisz Írországban 1970-ben a zátonyra futott bértárgyalások következtében az ír banki alkalmazottak sztrájkot hirdettek. Az előrejelezhető mechanizmusok elkezdtek működni, az emberek készpénz-felvásárlásba kezdtek, az ország tartalékait befagyasztották, s mindenki arra várt, hogy pár nap múlva összeomlik az ír gazdaság. Nem ez történt. A sztrájk egészen 6 hónapig tartott, s kevés lenyomatot hagyott az emberekben, ugyanis nagyjából semmi sem történt. Az élet folyt a megszokott rendjében tovább. Az emberek elkezdtek saját, illetve helyi pénzeket kibocsájtani, új likvid csereeszközöket találtak, decentralizálódott a monetáris gazdaság, s az ország egészen prímán megvolt a bankjai nélkül. Természetesen ehhez kellett az a társadalmi bizalomnak a megléte, amely adott volt akkor Írországban,⁴² és természetesen a vállalkozások növekedése – hitelkonstrukciók hiányában – megállt. Azonban ha végig gondoljuk ezt a két példát, akkor a jövedelem eloszlásának elég nagy anomáliáira mutatnak rá a kapitalista gazdasági rendszerben.

A klasszikus közgazdaságtani értelmezések szerint a jövedelmek egyenlőtlen elosztása az oktatáshoz, valamint az elvégzett munka értékéhez köthető, ezek azok a tényezők, melyek elsősorban igazságosan kialakítják a munkák eltérő javadalmazását. A probléma ezzel az érveléssel csupán az, hogy a társadalmainak egyre kevésbé képesek biztosítani a megfelelő oktatáshoz való jogot minden állampolgárunk számára, ugyanolyan mértékben (ha valaha is tudták), továbbá a nagyvállalati kapitalizmusban egy új tudásarisztokrácia alakult ki, mely a 17. századi tudásarisztokráciához hasonlóan kisajátítja a minőségi oktatáshoz való hozzáférést. Az oktatással tehát nemigen lehet magyarázni a nagyarányú jövedelmi egyenlőtlenségek igazságosságát társadalmunkban.

A másik fogalom a munkaérték fogalma, ami mindig is egy fluid fogalomként jelent meg. Ezt a fogalmat teljeskörűen kevesen mérik a közgazdászok közül. Tekintsünk például Lockwood és Nathanson munkáira, akik az externális hatást (társadalmi ráfordítás), és a spillover effect-et (társadalmi haszon) hasonlították össze több jól fizető, magas presztízsű munkakörben, hogy megvizsgálják, a munkaérték fogalmát. Minden esetben azonban az érték meghatározás dilemmájába ütköztek, ami állításuk szerint túlzottan szubjektív megítélés alá esik és mérhetetlen, így az ebből fakadó következtetések is szubjektív alapokon állnak. Ezzel nem kerültünk sajnos közelebb a kérdésünk megválaszolásához.

42 BERGMAN i. m. 210.

2009-ben azonban a New Economics Foundation kidolgozott egy olyan módszertant, melyben hat különböző munkakörnek a fizetését és a munkakör által termelt pozitív vagy negatív társadalmi hasznosságot tudták egzakt módon kimutatni.⁴³ A NEF célja pontosan a munkaértékének a meghatározása volt, melyben próbáltak leszámolni azokkal a társadalmunkban uralkodó mítoszokkal, mint például, hogy egyértelmű kapcsolat mutatható ki a magas fizetés és a pozitív társadalmi haszon között, vagy a magas jövedelmek megfelelően választják ki az arra érdemesek pozícióba kerülését, továbbá az alacsony fizetési kategóriákban dolgozók kevesebbet dolgoznak, mint a magas fizetésű társaik.

Esettanulmányukban három alacsony fizetésű – kórházi takarító, szemétfeldolgozó üzemben dolgozó, illetve gyermekgondozó – és három magas fizetésű – bankár, reklámügyevezető és adókönyvelő – fizetéseit és munkájuk értékét hasonlították össze. Eredményeik azt mutatják, hogy minden magas fizetésű pozícióban dolgozó munkája, hihetetlen magas társadalmi költségekkel jár. Csak pár példa erre, egy a Londoni City-ben dolgozó bankár miközben 500.000 és 10.000.000 font közötti éves fizetést kap, minden létrehozott fontért elpusztít 7 font társadalmi értéket. Ennek ellentette igaz épp az alacsony fizetésű munkahelyekre. Egy gyermekgondozó által megtermelt minden egyes font 7–9,50 font közötti plusz társadalmi hasznot generál a társadalom számára. Azonban ők nem több millió fontos fizetést visznek haza, csupán 10–25.000 font között keresnek évente.⁴⁴

Mindebből látható, hogy társadalmunkban a jövedelmek abszolút nem a hozzáértést, a rátermettséget, a megfelelőséget, vagy akár a társadalmi és környezeti hasznokat tükrözik. A jövedelmek esetében az elvégzett munka ugyanis nem kapcsolható olyan általános fogalmakhoz, mint társadalmi vagy környezeti haszon, hanem pusztán gazdasági haszonként nyernek értéket.⁴⁵

Látható tehát, hogy mivel a társadalmi és környezeti költségeket nem számolják megfelelően a bérezések során, a piac általában túlárzza azokat a munkaköröket, amelyeknek jelentős negatív környezeti vagy társadalmi hatással járnak és alulárzza azokat pozíciókat, melyek magas társadalmi

43 NEW ECONOMICS FOUNDATION: *A Bit Rich: Calculating the real value to society of different professions*. 2009. <https://neweconomics.org/2009/12/a-bit-rich> (2020. 08. 19.)

44 Uo. 77.

45 Természetesen rendkívül leegyszerűsítve s össze is mosva tárgyalom most az értéktelentő és vagyontelentő munkakörök közötti különbségeket, ugyanakkor már ebből is látható, hogy rengeteg olyan munkakör van, melynek társadalmi hasznosulásával, a hozzá köthető társadalmi presztízs és a hozzá kapcsolódó fizetések messze nem állnak arányban.

és értéket képviselnek. Ugyanakkor legalább nem feleslegesen dolgozunk, ugye? Vagy mégis?

5. Felesleges melók

David Graeber antropológus válasza a fenti kérdésre lesújtó: sajnos igen, rengeteg teljesen felesleges munkát végzünk. Graeber a kapitalizmus krízisét nem a fogyasztás oldaláról elemezte, hanem abból indult ki, hogy milyen minőségű és értékű munkákat végzünk, és így jutott el a felesleges melók („Bullshit jobs”) fogalmához.⁴⁶

Graeber azon munkavállalók adataiból indult ki, akik saját bevallásuk szerint is értelmetlen, felesleges (bullshit) munkát végeznek. Olyan pozíciók ezek, melyek tökéletesen nélkülözhetők, s a benne dolgozók pusztán alibi munkavégzést folytatnak. Graeber adatai alapján ezek a munkakörök a nagyvállalati kapitalizmusban terjedtek el nagy számban, amikoris rengeteg új munkakör és szektor emelkedett ki a „semmiből”. A közigazgatásban és a mezőgazdaságban dolgozók száma csökkent, ezzel párhuzamosan a menedzseri, értékesítői, tanácsadói, szolgáltatóiipari szegmensekben a munkások számaránya megháromszorozódott 1910 és 2000 között. Mindez nem azt jelenti, hogy több fodrász vagy pincér lett a szolgáltatóiparban, hanem a szolgáltatóipar azon része duzzadt fel, ami kimondottan az információgazdaság működéséhez köthető.

Ezek a munkakörök elsősorban azért jöttek létre Graeber szerint, hogy munkát, de pontosabb inkább az a kifejezés, hogy munkahelyeket biztosítsanak, s ebből megfelelő jövedelmet az embereknek a fogyasztáshoz. A pusztán gazdasági okokon azonban Graeber túlmegy, és véleménye szerint egy morális és politikai dimenzió is meghúzódik ezen munkakörök kialakulása mögött, melyben a tőkésosztály egyik félelmére adtak választ, miszerint, boldog és szabadidővel rendelkező, önálló emberek tömegei a fennálló rendszer bomlasztói is lehetnek egyben. Így fontos minél inkább lekötni az emberek tömegeit. Ezért (is) alakult ki az, hogy a munkájuk nagy részében az emberek unalmas meetingeken ülnek, vagy semmitmondó motivációs szemináriumokon, esetleg Facebook profiljukat frissítik, vagy online vásárolnak.

A Graeberi definíció szerint „a felesleges meló, egy olyan foglalkoztatási forma, amely annyira értelmetlen, és szükségtelen, hogy még az abban dolgozó munkavállaló sem tudja a munka értelmét és létezését igazolni. Továbbá a benne dolgozó munkavállalót szerződés köti, hogy szükségét érezze annak, hogy

46 GRAEBER i. m. 231.

úgy tegyen, mintha nem ez lenne a fennálló állapot”.⁴⁷ Fontos kihangsúlyozni, hogy ezek a munkák se nem szektorspecifikusak, se nem ágazatspecifikusak, vagy végzettség specifikusak. Sokszor jól fizető, jó munkakörülmények között végzendő állásokról van szó. A felesleges munkák nem a rossz munkáknak felelnek meg, nem olyan munkák amiket rossz elvégezni, és rosszul is fizetik őket (azonban lehet érteni az értelmüket), hanem egyszerűen csak szükségtelenek és maga a munkavállaló is tisztában van azzal, hogy szükségtelen munkát végez. Graeber nem reprezentatív becslése alapján az Egyesült Királyságban a felesleges melók számaránya körülbelül 20%-os lehet. Hollandiában azonban, ahol reprezentatív mintán mérték is a számarányukat, 40%-os országos arányt mutattak ki. A felesleges melók, minden munkakörre jellemzőek, hisz minden munkakörre jellemző az, hogy a munkavállaló többé vagy kevésbé feleslegesnek érez egy munkafolyamatot. Elég, ha csak az országos reprezentatív felméréseket nézzük, ahol a munkavállalók a munkaidejük több mint felét (54%) érzik saját bevallásuk szerint haszontalannak. Épp ebből kiindulva a felesleges munkák is lehetnek részben, többségben és teljes egészében felesleges melók.

Graeber nem kevés humorral és szarkazmussal, amely minden írására jellemző, tipologizálja is a felesleges melókat. S egy öt szegmensű, felesleges meló tipológiát állít fel: a lakáj munkakörben dolgozók (flunkies), az ostoba munkakört végzők (goons), a ragasztószalagozók (duct tapers), a dobozcímkézők (box tickers) és a feladatkiötlők (taskmasters). Graeber írásaira jellemző, hogy inkább gondolatébresztő írások, mintsem kiforrott alátámasztott tipológiák jelennek meg bennük. Ebből kifolyólag az 5 szegmensű tipologizálása is rendkívül elnagyolt, és kissé homályos is az egyéni és társadalmi verifikálhatósága a tipológiának. A rendszerezés az olyan munkaköröktől kezdődik, amelyek arról szólnak, hogy valakinek a pusztá státuszszimbólumának kifejezői legyenek, és olyanokkal folytatódnak, amelyek a pusztá agresszió jelzésére szolgálnak, vagy a saját maguk által elrontott tevékenységét orvosolják újra meg újra, vagy amelyek a megbízhatóság pusztá látszatát tartják fenn. Az ötödik csoportba tartozó munkakörök pusztán azért léteznek, hogy más munkakörök számára találjanak ki újabb és újabb felesleges feladatokat.

Ami ezekben a munkákban gazdasági mutatókkal nem megérthető, az épp az, hogy a klasszikus közgazdaságtani elmélet homo oeconomicus elmélete szerint, azoknak a munkavállalóknak, akik ezekben a munkakörökben dolgoznak a szerencse fiainak kéne érezniük magukat. Ugyanis egy olyan dologért kapnak fizetséget, amiért minimális erőfeszítést kell csak tenniük. Ezzel minimalizálják a költséget és maximalizálják a hasznukat.

47 GRAEBER i. m. 10.

Ennek a munkavállalói érzésnek azonban pont az ellentéte az igaz. A munkavállalók magas stresszről, etikai bizonytalanságról, frusztrációról számolnak be. Épp saját maguk önértékelésében bizonytalanodnak el, de ezen túlmenően elvesztik azt a lehetőségüket is, hogy értékes hatással legyenek a világra. Ezt a pszichológiai válságot nehéz másként értelmezni, mint rendszerszintű etikai és morális dilemmát.

Friedrich Schiller szerint, aki Kant erős hatására több évig filozófiai munkák írásába kezdett, a szabadság képesség arra, hogy létrehozzunk dolgokat, csupán abból kifolyólag, mert képesek vagyunk erre.⁴⁸ Ugyan Schiller munkáiban nem pontosan kidogozottak a filozófiai állítások, inkább a költészet képességével ragadják meg és adják át a költő gondolatait, a szabadságról írt gondolatai azonban rendkívül fontossá válhatnak a posztmodern munkakörök esetében. Schillernél a szabadság, az eszme, a valóság a természet, a szellem és az érzékiség ellentmondásai feloldódnak a szépségben: „A szabadság a jelenségben: ez volna a szép”. Magának a munkának is egy ilyen [vagy lehet(ne) ilyen] feloldódás funkciója, ha azonban felesleges melókat végzünk, melyekben ráadásul rá is vagyunk kényszerítve, hogy az ellentétét tettesük annak, amit épp cselekszünk, épp a létrehozás képességétől a szabadságától fosztjuk meg magunkat. Ez a szabadságmegvonás együtt jár a világra való hatásunk megvonásával is, és ez elképesztő rombolást tud véghezvinni az emberi pszichében, a társadalmi normarendszer etikai vetületét pedig kiüresíti.

6. Összegzés – Mit csináljunk?

Ahhoz, hogy eljussunk a posztmodern munka feleslegességéig természetesen a gazdasági okokon túlmenően egy szocializációs folyamat is szükséges, melynek során az állami oktatási rendszerben elsajátítjuk, hogy hogyan tudunk egy másik ember direkt szupervíziója alatt dolgozni, hogyan tudunk munkát színlelni, amikor egyáltalán nem végzünk munkát. Elfogadjuk azt, hogy azért a munkaért, amit az ember szívesen végez, kevés pénzt fog keresni, s hogy társadalmunk tele van olyan munkakörökkel, amelyek azért fizetnek, hogy ne élvezzük azokat. Elfogadjuk, hogy egy olyan társadalomban élünk, ahol karnyújtásnyira van a 15 vagy 20 órás munkahét, e helyett értelmetlen feladatok elvégzésével töltjük az időnket, heti 80 órában, a munkavégzés nevében. Elfogadjuk, hogy a munkaérték elvált a társadalmi és környezeti értékektől. Elfogadjuk, hogy a '70-es évek óta egyre többet dolgozunk és lassan eltűnnek

48 RADNÓTI Sándor: Szabadság a jelenségben – Friedrich Schiller: Művészetfilozófiai és történelemfilozófiai írások, *Holmi*, 2007/július, <https://www.holmi.org/2007/07/szabadsag-a-jelensegben> (2020. 08. 19.)

a szabadidőnk morzsái is. Elfogadjuk, hogy társadalmunk rohamos sebességgel halad a szélsőséges jövedelmi polarizáció felé. Munkahelyeink pedig egyre bizonytalanabbak, rövidebb időjűek és hakni jellegűek. Elfogadjuk, hogy lehet, hogy lassan visszatérünk a feladat alapú munkavégzésekhez, ami azonban egészen biztosan egy újfajta feladat és idő alapú munkavégzést jelent majd, semmint egy kapitalizmus előtti állapot újraélését, és amelyben tömegek számára jön el az egzisztenciális és munka bizonytalanság és csupán kevesek számára teremődik meg a hihetetlen jólét.

Ha mindezt nem szeretnénk elfogadni, akkor számos olyan társadalmi és gazdasági technika közül választhatunk, melyek változást tudnak hozni a fent leírt folyamatokban. Választhatjuk a pénz újraelosztását, például az alapjövedelem bevezetésével, az idő újraelosztása (rövidebb munkahéttel), a minőségi oktatás demokratizálása és alapjoggá tételét, a közterhek újragondolását (például a tőke progresszív adózásával), az adatok és robotizáció kérdéseinek konszenzusos megoldáskeresését, a közösségi hatalomgyakorlás és érdekérvényesítés kiterjesztésével, vagy a vagyonteremtő és értékteremtő munkakörök újragondolását, társadalmi-, környezeti- és fenntarthatósági szempontok mentén. Esetleg írhatunk esszészzerű tanulmányokat is, amelyek megírására rengeteg munkaidőt fordíthatunk és csak remélni tudjuk majd, hogy nem volt teljesen értelmetlen a munkavégzésünk.



VÁLLALATOK TÁRSADALMI FELELŐSSÉGVÁLLALÁSA

A fenntartható gazdaság etikus marketing stratégiája

Knoll-Csete Edit¹
doktorandusz (KRE ÁJK)

Tóth András²
doktorandusz (KRE ÁJK)

1. Bevezetés

A vállalatok társadalmi felelősségvállalása (Corporate Social Responsibility, CSR) meghatározó szerepet tölt be a társadalmi jólét és stabilitás megvalósításában.³ Vállalati hosszútávú felelősség alatt szociális, ökológiai és ökonómiai szempontok figyelembevételével folytatott fenntartható gazdálkodás értendő. Tisztességes, a munkavállalók érdekeit szem előtt tartó személyzeti politikával, a természeti erőforrások visszafogott használatával, környezet és klímavédelemi szempontok alapján. Komoly és felelősségtudatos helyi és nemzetközi fellépésekkel, beleértve a beszállítók iránti felelősség vállalását is. A gazdaság, az élet más területeihez hasonlóan folyamatosan etikai ítéleteknek van alávetve, hiszen értékelésre kerül a gazdasági aktorok tevékenységének etikussága és az intézmények igazságossága is. Nem igaz a felvetés, hogy a gazdálkodás értékmentes és csak sajátos gazdasági érdekek szerint működik, a gazdaság és az etika tehát nem függetlenek egymástól.⁴ A gazdaság számára releváns normák a vállalati kultúra értelmezésében (erény etika) és a vállalat általi kommunikáció (kommunikatív etika) értékelésében kerülnek kifejezésre. A gazdasági etika (business ethics⁵) a gazdasági tevékenységek szerveződésének minden szintjén értelmezhető, azaz individuális (egyes egyének gazdasági tevékenysége), mikró (gazdasági szervezetek, közületek, háztartások), makró

1 Témavezető: Dr. Becsey Zsolt László, tudományos főmunkatárs, Társadalomtudományok és Nemzetközi Tanulmányok Intézete, KRE ÁJK.

2 Témavezető: Prof. Dr. habil. Osztovits András, tanszékvezető, EU Jogi és Nemzetközi Magánjogi Tanszék, KRE ÁJK.

3 SZUCHY Róbert: *A felelős vállalati irányítás (corporate governance) joga*. Budapest, KRE, 2020, 2-40.

4 www.unipub.lib.uni-corvinus.hu/2318/1/Gazdasagi_etika.pdf (2020. 05. 10.)

5 www.en.wikipedia.org/wiki/Business_ethics (2020. 07. 15.)

(népgazdaságok) és globális szinteken is (multinacionális gazdasági szervezetek, egyes országok nemzetközi gazdasági kapcsolatai), ezért az alkalmazott etika egyik ágának tekinthető. A gazdasági etika esetében az etika és a közgazdaságtan találkozásáról van szó, ezért interdiszciplináris tudományként lehet felfogni. A vállalatok felelősségvállalása etikai kötelezettségből történik, ugyanakkor egy jó üzlet is, mert az érintettek a profitban is kimutatható módon értékelik ezt a vállalati lépést és ennek kommunikálását. Ezért a CSR a profit növelésének egyik lehetséges útja.⁶ A vállalatok általában előbb kezdenek el jótékonykodni és ezt kommunikálni. A gyakorlatban csak jóval később biztosítják a jogi kereteket és válnak ténylegesen etikussá.

A 2007-2008-as pénzügyi válság, majd a 2020-as COVID-19 pandémia okozta gazdasági recesszió megmutatta, hogy nagy szükség van a vállalatok szociális gondolkodására és gondoskodására. A válság kezelésben minden szereplőre szükség van, és nem elég egyéni önfenntartó érdekekből cselekedni. A német vállalatok 2020-ban például széleskörű mobil munkavégzési lehetőségek kínálatával támogatták a kormányt a karantén intézkedéseknél, és más nemzetközi cégekkel együtt orvosi felszerelések adományozásával, fertőtlenítő szerek és lélegeztető gépek előállítására való átállással vették ki részüket a koronavírus elleni harcban. Az olasz Armani és a Prada orvosi védőruhákat, a Bulgari kézfertőtlenítőt, a Gucci és a német Trigema, valamint a GAP és a Canada Goose maszkokat, a Siemens lélegeztető gépeket kezdett el gyártani. A Volkswagen védő maszkokat adományozott a német egészségügynek, a H&M pedig 500 ezer eurót adott az Egészségügyi Világszervezet (WHO) COVID-19 szolidaritási alapjának.⁷ Az Adidas 2020. április elején bejelentette, hogy nem fizet bérleti díjat a bezárt üzletei után, azonban ezt a kijelentését azonnal visszavonta, miután prominens német személyek az Adidas termékek vásárlásának bojkottjára szólították fel a lakosságot.

2. A CSR történelmi gyökerei

A fenntartható és környezetkímélő, szolidáris vállalati tevékenység a 19. században a politika és a gazdaság együttműködésével kezdődött, amikor is a vállalatok elkezdtek törődni a munkavállalók szociális körülményeivel (beteg-, nyugdíj-

6 www.core.ac.uk/display/33421017?source=3 (2020. 07. 15.); www.core.ac.uk/display/33183076 (2020. 07. 15.), www.mek.oszk.hu/15000/15054/15054.pdf (2020. 07. 15.); www.okotaj.hu/szamok/23-24/tarsad8.html (2020. 07. 15.)

7 www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/donate (2020. 05. 10.)

és baleset-biztosítás). A 20 század elején az amerikai Ford⁸ és a német Krupp⁹ konszernek felismerték, hogy a jobb munkakörülmények növelik a dolgozók termelékenységét (Scientific Management¹⁰). Ugyanakkor azt is észrevették, hogy a társadalmi szerepvállalás egyben népszerűséget növelő marketing stratégiának is jól beválik. A Standard Oil Company hatalmas nyereségéből összegyűjtött vagyonból 1949-ben John D. Rockefeller Jr.¹¹ egy hét hektáros telket adományozott az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) New York-i székházának, 8,5 millió dollár értékben. A 20. század második felében Japánban is megjelentek a jobb társadalom kiépítését támogató „jó vállalatok” („ii kaisha”, vagyis a „good companies”¹²). Az 1960-as években, az olajválság hatására a környezetvédelem került előtérbe, 1971-ben megalakult a Greenpeace,¹³ majd az 1980-as években elkezdtek megjelenni a politikai palettán a zöld pártok. Az 1990-es évektől a globalizációs kihívásokra adott válaszként a CSR egyre több nemzetközi fórumon napirendre került (ENSZ Konferenciák,¹⁴ Global Compact,¹⁵

-
- 8 Henry Ford (1863-1947) 1903-ban alapította meg a Ford Motor Company-t, öt év múlva bemutatásra került a T Modell, amelyet hatalmas kereskedelmi siker követett. A jótékonykodásról és emberségességről híressé vált üzletember szociális reformjai, valamint sajátos foglalkoztatáspolitikája sokáig kivételesnek számított Amerikában. Ford mutatott rá például arra is, hogy mennyire fontos a munkavállalók motiválása a termelés sikeréhez. MEYER, Stephen: *The Five Dollar Day: Labor Management and Social Control in the Ford Motor Company, 1908–1921*. State University of New York Press, 1981, 249.
- 9 A családi vállalkozást Friedrich Carl Krupp (1787-1826) alapította, a cég 1999 óta ThyssenKrupp AG-ként működik. Az 1870-es években Bismarck szociális törvénykezése a Krupp vállalkozást is befolyásolta, azaz Alfred Krupp kénytelen volt lépéseket tenni a munkabiztonság és munkavédelem területén, valamint dolgozók munkaidőn kívüli is gondoskodni. Szociálpolitikájának motivációja leginkább is az volt, hogy szociális vívmányokkal kívánta elkerülni a szociáldemokrácia létrejöttét. Alfred Krupp von Bohlen und Halbach 1967-es halálát követően egyetlen fia, Arndt lemondott az örökségről és a Krupp vagyonból létrejött az Alfred Krupp von Bohlen und Halbach Alapítvány.
- 10 TAYLOR, Frederick W.: *The principles of scientific management*. New York, Cosimo, 2006, 88.
- 11 A jótékonykodásáról leginkább híres John Davison Rockefeller, Jr. (1874-1960) alapította meg 1901-ben a Rockefeller Egyetemet, majd 1913-ban létrehozta szintén a család nevét viselő Rockefeller Alapítványt.
- 12 KURODA K. – ISHIDA, Y.: *CSR in Japan: Toward Integration and Corporate–CSO Partnership*. In: HASAN, S. (eds): *Corporate Social Responsibility and the Three Sectors in Asia. Nonprofit and Civil Society Studies (An International Multidisciplinary Series)*. New York, NY, Springer, 2017. https://doi.org/10.1007/978-1-4939-6915-9_3 (2020. 09. 20.)
- 13 www.greenpeace.de/ueber-uns/greenpeace-stellt-sich-vor (2020. 09. 20.)
- 14 www.bmz.de/de/service/glossar/K/konferenz_rio.html (2020. 09. 20.)
- 15 www.unglobalcompact.org/ (2020. 07. 15.)

Agenda 2030,¹⁶ SDGs¹⁷). A 21. században a társadalmi felelősségvállalás már mintegy elvárassá fogalmazódott meg a vállalatok felé.¹⁸ Ennek az az oka, hogy egyre több fogyasztónak válik fontossá, és kifejezetten tudni szeretné, hogy a vásárolt termék milyen eredetű és hogyan állították elő (környezetvédelmi szempontok betartása, gyermekmunka elkerülése), ezért a vállalatok nemzeti és nemzetközi területen is egyre többet tesznek a fenntarthatóság érdekében.

A cégek környezetvédelmi aktivitása ugyanis kifizetődő. Munkaerő-piaci pozíciójukat erősíti, mert a CSR meggyőző érv lehet abban, hogy tehetséges és innovatív munkaerőhöz jussanak. Újabb és újabb környezettudatos vevő csoportokat tudnak elérni, akik hangsúlyt helyeznek a fenntarthatóságra, az egészséges életmódra és az ökológiai felelősségvállalásra (Lifestyle of Health and Sustainability¹⁹). A vállalatoknak általában azt vetik a szemére, hogy üzletpolitikájukban gyors haszon elérésére törekednek. A CSR-tudatos vállalatok ezzel szemben a fenntarthatóságra és a hosszú távú nyereségre koncentrálnak, a nyersanyagok helyes és környezetbarát hasznosításával (Orientáció es hosszútáv). A pénzügyi piacok befektetői is nyereségük maximalizálására törekcsenek, de itt is egyre nagyobb szerepet kap a fenntarthatóság és a társadalmi felelősség (például a brandenburgi nagyberuházó elektromos autókat gyártó Tesla részvényei vásárlásának előnyben részesítése, digitális vállalkozások támogatása, megújuló energiaforrásokba való tőkebefektetések).

3. A vállalat helye a társadalomban. Mit jelent a CSR?

A modern társadalmakban a vállalatok sokrétű kapcsolatban állnak a polgárok független szerveződéseivel. A lakossági csoportosulásokkal kialakított

16 www.bmz.de/de/themen/2030_agenda/index.html (2020. 05. 10.)

17 www.sustainabledevelopment.un.org/?menu=1300 (2020. 05. 10.)

18 Kazuhiro Arai a Fenntartható Kapitalizmus c. könyvében (Jizoku Kano-na Shihon Shugi, Discover, 2017) arról ír, hogy a globális pénzügyi válságot (2007-2008) követően új rendszert kell felépíteni, amelyben hosszú távon csakis a jó vállalatok támogatására kerülhet sor, azaz olyan cégekbe szabad csak befektetni, akik mind gazdaságilag, mind szociálisan hasznosak és törődnek a munkavállalóik boldogságával. Suto, Megumi és Takehara, Hitoshi pedig a CSR 21. századbeli fejlődését elemzik, azt, hogy a japán kormány milyen mértékben veszi ki a részét a vállalati finanszírozásban, amely a 20 század végi piaci orientáltságból a társadalmi és környezet védelmi elkötelezettség felé kezdett irányulni. SUTO, Megumi – TAKEHARA, Hitoshi: Corporate Social Responsibility and Corporate Finance in Japan. Advances in Japanese Business and Economics. 17. Singapore, Springer Nature Singapore Pte Ltd., 2018, 1-13.

19 www.en.wikipedia.org/wiki/LOHAS (2020. 07. 15.)

kapcsolatokon keresztül sokféle impulzus éri őket. A helyi közösségek és a vállalatok kapcsolatrendszerének gyökereit az adja, hogy a helyi társadalom rendelkezik olyan sajátos problémákkal, amelyek csak részben tekinthetők a makrogazdaság helyi vetületeinek.²⁰ Ezen kívül a vállalatok működésük során valamennyien kapcsolatba kerülnek a természeti környezettel is. A vállalatok környezetromboló tevékenységét a társadalom és az állam számos eszközzel próbálja féken tartani. Az állami szerepvállalás a közvetlen gazdasági szabályozáson túl a gazdaság működéséhez szükséges munka és reál infrastruktúra megteremtését is jelenti, mindezek túlmutatnak a gazdasági szférán. Az alternatív közgazdaságtan²¹ például már az 1970-es években a 'humanizáció' és az 'ökologizáció' elvére építve a gazdaságon kívüli értékekre helyezte a hangsúlyt, s ennek alapján a társadalmilag és morálisán felelős vállalati koncepciók, valamint az etikai koordináció előtérbe kerülését sürgette. A huszonegyedik században a jogalkalmazásban is egyre fontosabb szerephez jut a közgazdaságtan, a verseny és az ágazati szabályozásban egyre nagyobb mértékben kerülnek alkalmazásra a közgazdasági elemzések.²² A társadalmi és gazdasági élet komplex rendszere minden szereplő aktív részvételét és ezáltal aktív felelősségvállalását követeli meg.

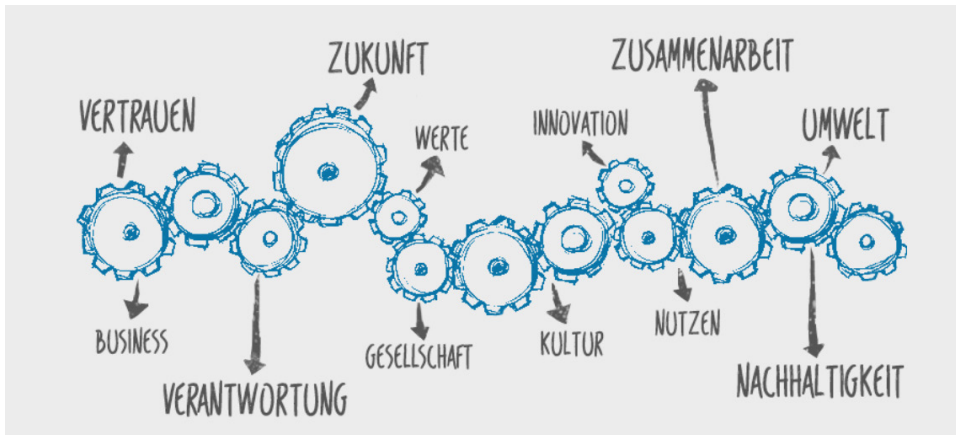
A CSR egy olyan felelős magatartást, amelynek elemei a következők:

- Gazdasági Fenntarthatóság
- Vállalatirányítás (Corporate Governance) és Szolgáltatékésztség (Compliance)
- Klíma és Környezeti felelősség
- Szociális felelősség
- Termékfelelősség
- Társadalmi szerepvállalás

20 CHIKÁN Attila: *Vállalatgazdaságtan*. Budapest, Aula Könyvkiadó, 2008, 107-125.

21 Olyan törekvések elvi alátámasztása, amelyek az átfogó ökológiai katasztrófák elkerülésére a gazdálkodás teljes rendszerét figyelembe vevő emberléptékű és konstruktív megközelítést sürget, és felhívja a figyelmet arra, hogy az erőforrásokat nem szabad korlátlanul felhasználni. SCHUMACHER, E. F. www.en.wikipedia.org/wiki/E._F._Schumacher (2020. 06. 15.)

22 Forensic economics. VALENTINY Pál: *Közgazdaságtan a jogalkalmazásban. Közgazdasági Szemle*, 2019, 66 (2), 134-162.



1. ábra. Forrás: Német Szövetségi Munkaügyi és Szociális Minisztérium.²³

4. CSR Németországban²⁴ és a Nemzeti CSR-Fórum²⁵

A vállalatok társadalmi és környezetvédelmi felelősségvállalásának gyökerei Németországban több mint egy évszázados múltra nyúlnak vissza. Otto von Bismarck²⁶ Németországában már a 19. században kialakult az a gyakorlat, hogy a gyárak elkezdtek törődni a munkavállalókkal, és átvállaltak olyan feladatokat, mint a lakásépítés, iskolák alapítása, kulturális intézmények létrehozása a termelés közvetlen környezetében. Ugyanakkor azt is korán felismerték a vállalkozók, hogy a bizalom egy fontos valuta, amelynek hatalmas értéke van az ügyfelek, az üzleti partnerek, a dolgozók és a politikusok szemében egyaránt. A szakszervezeti mozgalmak, valamint a nyugdíj, beteg- és baleset-biztosítás bevezetésére irányuló első szociális állami lépések is mind a vállalatok szociális felelősségvállalásának közvetlen eredményei, amelyek

23 Bizalom, Business, Felelőség, Jövő, Értékek, Társadalom, Kultúra, Innováció, Hasznosság, Együttműködés, Fenntarthatóság, Környezet.

24 www.csr-in-deutschland.de/DE/Startseite/start.html (2020. 09. 20.)

25 www.csrforum.eu/programm/ (2020. 09. 20.)

26 Otto Eduard Leopold von Bismarck-Schönhausen (1815-1898) szociális törvényeivel tulajdonképpen az iparosodás következményeként létrejött szociális szükségletekre próbált meg reagálni. Felismerte, hogy politikailag jobban jár, ha gondoskodik a munkásokról, elkerülve ezzel a szélsőséges szociális mozgalmak létrejöttét. 1883-ban bevezette a kötelező járulékokon nyugvó betegbiztosítást és 1884-ben a baleset-biztosítást. Ezek a törvények vezettek később a ma is működő betegbiztosítási pénztárok létrejöttéhez. 1889-ben a Reichstag elfogadta az öregségi biztosítást, majd 1891-ben bevezette a kötelező nyugdíjbiztosítást.

megalapozták a vállalatok és az állam együttműködését. A szociális partnerség,²⁷ a munkavállalók (szakszervezetek) és munkaadók közötti partnerségi kapcsolat is innen eredeztethető. A vállalati oktatási szerepvállalásból kialakult duális képzési rendszer is egy központi eleme a német gazdaságnak. A vállalatok hozzájárulása a társadalmi jóléthez sokkal erősebb Németországban, mint bárhol máshol a világban.

A német kormányon belül a Szövetségi Munkaügyi és Szociális Minisztérium a témavezető, de a CSR keretében történő összes kormánylépés szorosan összekapcsolódik a gazdasággal és a civil társadalommal. A Nemzeti CSR-Fórumot 2009-ben a Munkaügyi Minisztérium (Arbeitsministerium) keltette életre. A CSR-Fórum 41 magas rangú szakértőből áll, akik a gazdaságot, a szakszervezeteket, civil szervezeteket (NGO-kat), a tudományos életet képviselik együttműködve az érintett szövetségi minisztériumokkal (Szövetségi Gazdasági és Energia Minisztérium – BMWi, Szövetségi Munkaügyi és Szociális Minisztérium – BMAS). A Fórum legfontosabb feladata a német kormánnyal közösen a 2010-es nemzeti stratégia²⁸ kidolgozása volt. A Bundestag 2016 áprilisában foglalkozott a CSR kérdéskörével²⁹ azzal a céllal, hogy a felelős tevékenységet végző vállalatok aktivitása és a nemzeti CSR-lépések minél szélesebb nyilvánosságot kapjanak. A CSR-Fórum évente kétszer ülésezik, és tanácsokat ad a kormánynak a 2010-es nemzeti CSR stratégia továbbfejlesztésére. Az üléseket egy 9 tagú vezetőség készíti elő. A COVID-19 pandémia miatt az idei, április végére tervezett 16. Deutsche CSR-Fórumot őszre halasztották. A fórum szervezői felhívták a figyelmet a rizikó csoportok védelmére és az egészségügyi rendszer támogatására szólítottak fel. A nemzeti CSR-Fórum 2015-ös nyitó előadásán Andrea Nahles (SPD) korábbi munkaügyi miniszter felhívta a figyelmet a nemzetközi felelősségvállalás szerepére, és utalt az ENSZ 2011-es gazdasági és emberi jogi alapelveire³⁰ (UN Guiding Principles on Business and Human Rights: UN doc A/HRC/17/31) és annak nemzeti megvalósítására.³¹

27 PRIDDAT, Birger P.: *Leistungsfähigkeit der Sozialpartnerschaft in der Sozialen Marktwirtschaft. Mitbestimmung und Kooperation*. Marburg, Metropolis, 2011.

28 www.bmas.de/SharedDocs/Downloads/EN/PDF-Publikationen/a398-csr-action-plan-englisch.pdf?__blob=publicationFile (2020. 07. 15.)

29 www.bundestag.de/resource/blob/424954/76374d447099012620a493400ba0001c/wd-5-032-16-pdf-data.pdf Corporate Social Responsibility (CSR) Aktueller Stand in Deutschland (2020. 06. 15.)

30 www.ohchr.org/Documents/Publications/GuidingPrinciplesBusinessHR_EN.pdf (2020. 09. 20.)

31 www.auswaertiges-amt.de/blob/297434/8d6ab29982767d5a31d2e85464461565/

A felelős vállalatokról szóló nemzeti stratégia megvalósításában fontos szerepet kapott az OECD felelős multinacionális vállalatirányításra vonatkozó irányelveinek³² átültetése, az ILO munkanormáinak³³ megvalósítása és az UN Global Compact³⁴ útmutatása, melyek világszerte fontos eszközei a felelős vállalatvezetés támogatásának, mert ezek magatartási kódexként kiemelkedő szerepet játszanak nemzetközi beruházásoknál és a vállalati együttműködésekben. Előírásokat tartalmaznak arra nézve, hogy a vállalatoknak hogyan kell eljárniuk a szakszervezetekkel szemben, aktivitásuk kifejtésekor hogyan kell ügyelniük a környezetvédelemre, részt kell venniük a korrupció elleni harcban, figyelembe kell venniük a fogyasztók érdekeit (fogyasztóvédelem). Ebben fontos lépést jelent a nemzetközi beszállítókért vállalt felelősség és a termékek környezettudatos előállítása.

A német kormány legfontosabb CSR-tevékenysége az elmúlt években a Munkaügyi Minisztérium (BMAS) és a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Minisztérium (BMWZ) közös kezdeményezése a „Jó munka a világszerte fenntartható szállítói hálózatok által” („Gute Arbeit weltweit durch nachhaltige Lieferketten fördern”) című dokumentum kidolgozása, ami a német G7 elnökség alatt került napirendre. A nemzeti akcióterv kidolgozása az ENSZ gazdasági és emberi jogi alapelveinek megvalósítására („Nationalen Aktionsplan Wirtschaft und Menschenrechte”³⁵), az ISO 26000³⁶ szociális felelősségre vonatkozó normájának betartása, valamint az EU 2014/95/EU („CSR-Richtlinie”) sz. irányelvének átültetése Az erről szóló törvény³⁷ („Gesetz zur Umsetzung der EU-Richtlinie zur Offenlegung von nichtfinanziellen Informationen in nationales Recht”) 2017. április 19-én lépett hatályba.

A vállalati megbízásokról szóló EU irányelvek (214/24/EU: ivóvíz, energia és közlekedés, 214/25/EU: postai szolgáltatások és 214/23/EU: koncessziók)

nap-wirtschaft-menschenrechte-data.pdf (2020. 10. 13.)

32 www.oecd.org/berlin/publikationen/oecd-leitsaetze-fuer-multinationale-unternehmen.htm (2020. 06. 15.)

33 www.ilo.org/berlin/arbeits-und-standards/kernarbeitsnormen/lang--de/index.htm (2020. 05. 10.)

34 www.unglobalcompact.org/ (2020. 05. 10.)

35 www.auswaertiges-amt.de/blueprint/servlet/blob/297434/8d6ab29982767d5a31d2e85464461565/nap-wirtschaft-menschenrechte-data.pdf (2020. 05. 10.)

36 www.iso.org/iso-26000-social-responsibility.html (2020. 05. 10.)

37 A német jogalkotó egy az egyben átültette az irányelvet: §§ 289b ff. HGB (Einzelabschluss) és a §§ 315b ff. HGB (Konzern), amely a 2017-es üzleti évtől érvényes.

reformja³⁸ a német kormány beszerzéseire is kihatással volt.³⁹ A beszerzések modernizálásáról a német kormány 2015-ben hozott döntést.⁴⁰

5. A CSR Stratégia továbbfejlesztésének központi elemei

A CSR Stratégia továbbfejlesztésének központi elemei:

- Kis és közepes vállalkozások támogatása,⁴¹ CSR-díj⁴² adományozása.
- A nemzeti stratégia nemzetközi szinten való megvalósítása, a német pozíció nemzetközi szinten (EU, G7, G20, ILO) való hatékonyabb képviselése.

A nemzeti CSR-Fórum által 2018-ban elfogadott „Berlini konszenzus a vállalatok felelősségéről a szállítói és hozzáadott értéket produkáló hálózatok iránt”⁴³ elnevezésű határozat megvalósítása, amelynek célja, hogy a vállalatok növekvő felelősséget vállaljanak beszállítói hálózatukért és biztonságosabbá tegyék a szállítási csatornáikat.

A vállalatok társadalmi felelősségéről szóló EU Stratégia⁴⁴ és az EU 2014/95/EU számú irányelvének megvalósítása.

2020-ban a szakértőkből álló zsűri 25 vállalatot választott ki, akik esélyesek német kormány CSR-díjára. Három kategóriában és a 2 külön kategóriában „CSR és a digitalizáció”, valamint „Felelős beszállítói hálózat-menedzsment” lehetett pályázni, a zsűri minden kategóriában 5-5 vállalatot választott ki a 168 pályázó közül. A pályázatok 80 százaléka olyan vállalatoktól származott, akik először vettek részt a megmérettetésben.

38 www.deutsches-ausschreibungsblatt.de/da/service/glossar/vergaberechtsreform-2016/ (2020. 05. 10.)

39 www.csr-in-deutschland.de/DE/Wirtschaft-Menschenrechte/Engagement-Bundesregierung/Aktivitaeten-der-Bundesregierung/Oeffentliche-Beschaffung/oeffentliche-beschaffung.html (2020. 05. 10.)

40 www.bmwi.de/Redaktion/DE/Downloads/E/eckpunkte-zur-reform-des-vergaberechts.pdf?__blob=publicationFile&v=3 (2020. 05. 10.)

41 www.csr-innovation.de/ (2020. 05. 10.)

42 www.csr-in-deutschland.de/DE/CSR-Preis/CSR-Preis-2020/csr-preis-2020.html (2020. 05. 10.)

43 www.bmas.de/SharedDocs/Downloads/DE/Thema-Arbeitsrecht/csr-konsens-lieferwertschoepfungsketten.pdf?__blob=publicationFile&v=2 (2020. 06. 15.)

44 www.ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2011/DE/1-2011-681-DE-F1-1.Pdf (2020. 06. 15.)

6. Vállalati polgárság (Corporate Citizenship⁴⁵–CC)

A CSR stratégia átültetése minden vállalatnál más és más. Más tevékenységet fejt ki egy termelő vállalat, és mást egy kereskedő vagy egy tőzsdén jelenlévő konzern, és megint mást egy közepes méretű családi vállalkozás, amelynek mély regionális gyökerei vannak. A CSR-stratégiát csak olyan vállalkozások tudják sikeresen megvalósítani, amelyek tisztában vannak saját tevékenységükkel és az általa okozott hatásokkal. A kiegészítő társadalmi hasznosságú aktivitás ('Add on') sikerének gyümölcse lehet a munkabiztonság növekedése, a dolgozói elégedettség, az energia hatékonyság vagy a beszállítókkal szembeni minimális standardok betartása. A vállalati polgárság ezzel szemben kifejezetten csak az üzleti tevékenységen felüli közhasznú szerep vállalást (elkötelezettséget) jelenti, amely szponzorálási, adományozási, alapítványi tevékenységekben nyilvánulhat meg.

A digitális vállalati kommunikációt vizsgáló Net Federation GmbH⁴⁶ évente három kritérium szerint vizsgálja és elemzi a konzern struktúrával rendelkező német cégeket: Tartalom és Formatervezés, Párbeszéd és Interakció, Technológia és Vevőszolgálat. A vállalati vizsgálati mérce négy részterületből áll: Corporate Social Responsibility (CSR), Human Resources (HR), Media Relations (MR), Vállalati tevékenység.

7. Korona pandémia és az Európai Zöld Megállapodás⁴⁷

Az 1992-ben alapított UnternehmensGrün⁴⁸ 2020 áprilisában kezdeményezte, hogy a koronavírus által okozott gazdasági nehézségeket orvosolni hivatott Európai Unió támogatások (Recovery Fund⁴⁹) elosztásának figyelembevételkor

45 www.csr-iso-26000.de/csr/corporate_citizenship/ (2020. 06. 15.)

46 www.csr-benchmark.de/corporate-social-responsibility-benchmark-2019/benchmark (2020. 06. 15.)

47 „Ahhoz, hogy teljesüljön a klímasemlegességi cél, minden gazdasági ágazatnak cselekednie kell. Együttes feladataink a következők: beruházás a környezetbarát technológiákba; az innováció előmozdítása az ipari szereplők körében; tisztább, olcsóbb és egészségesebb közlekedési formák bevezetése, mind az egyéni, mind a tömegközlekedésben; az energiaágazat széntelenítése; az épületek energiahatékonyságának biztosítása; együttműködés nemzetközi partnereinkkel a világszintű környezetvédelmi szabványok javítása érdekében.” Európai Bizottság

48 www.unternehmensgruen.org/blog/2020/04/20/corona-und-green-deal-beschleunigen-nicht-bremsen/ (2020. 06. 15.)

49 www.bloomberg.com/news/articles/2020-04-26/eu-recovery-fund-should-be-around-1-6-trillion-gentiloni-says (2020. 07. 15.)

olyan munkaintenzív és digitalizációban éllovas szektorok kerüljenek a középpontba, amelyek a klímavédelem és az energiahatékonyság kritériumainak eleget tesznek. A Green Deal⁵⁰ programot nem szabad lelassítani, és a COVID-19-okozta gazdasági recesszióból való gazdaság élénkítési stratégia megvalósítása (regeneráció) nem mehet a Zöld Európa felépítésének rovására.

A francia Pascal Canfin Európai Parlamenti képviselő a Covid-19 utáni újjáépítésben a Zöld Európát támogató kezdeményezését⁵¹ 200 politikus, szakszervezeti vezetők, NGO képviselői és vállalati vezetők is aláírtak, köztük például az E.ON, L’Oreal, Danone, Coca Cola, H&M, Volvo, Microsoft, Renault és az Ikea. A felhívást a német, francia, belga, olasz, portugál, spanyol és szlovák média is felkarolta. A kezdeményezés támogatói azt követelik, hogy a korona pandémiát követő összeurópai rekonstrukcióban csak klímabarát és energiatakarékos beruházások támogatása jöhessen számításba.

Az európai gazdaságot tehát csak akkor sikerül fenntarthatóvá tenni, ha az éghajlatváltozásokat és a környezeti kihívásokat minden szakpolitikai területen figyelembe veszik.

„A koronavírus-válság rávilágított arra, milyen sebezhetőek vagyunk, és mennyire fontos, hogy helyreállítsuk az egyensúlyt az emberi tevékenység és a természet között. A biodiverzitási és „a termelőtől a fogyasztóig stratégia”⁵², amelyek az európai zöld megállapodás központi elemei, új és jobb egyensúly kialakítását célozzák meg a természet, az élelmiszerrendszerek és a biológiai sokféleség között. A cél az, hogy megvédjük az emberek egészségét és jóllétét, egyúttal pedig az EU versenyképességét és ellenálló képességét is javítsuk. Ezek a stratégiák létfontosságúak ahhoz, hogy megvalósuljon az a nagy ívű átmenet, amelynek most tesszük meg az első lépéseit.”⁵³

A felelős vállalati tevékenység egyre fontosabb és feltűnőbb szerepet kap a vállalatok marketing-tevékenységében,⁵⁴ az egyes területeken átvállalt

50 www.ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en, www.ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_hu#aktualitasok (2020. 07. 15.)

51 www.tagesschau.de/inland/green-deal-103.html (2020. 07. 15.)

52 Megfizethető árú és fenntartható módon előállított egészséges élelmiszerek az európai polgárok számára. Fellépés a klímaváltozás ellen; a környezet védelme; a biológiai sokféleség megőrzése; méltányos gazdasági megtérülés az élelmiszerláncban belül; a biogazdálkodás előmozdítása.

53 Frans Timmermans, az Európai Bizottság ügyvezető alelnöke.

54 Néhány példa: Siemens Group: www.new.siemens.com/global/en/company/sustainability.html (2020. 10. 10.); Volkswagen Group (VW): [10-06-15_gp_MSFBMU\(4sustainability.de\)](http://10-06-15_gp_MSFBMU(4sustainability.de)) (2020. 10. 10.); REWE Group: www.rewe-group.com/de/nachhal-

társadalmi célú aktivitás számos vállalat logójában is megjelenik. A cégek CSR-stratégiája elősegíti az ENSZ által 2015-ben meghatározott célok megvalósulását. Kétségtelen, hogy ezek a célok elsősorban államok és kormányok számára kerültek megállapításra, azonban azok tényleges megvalósulása nagyban függ a gazdasági élet szereplőinek hozzáállásától. A stratégia ilyen módon való kidolgozása lehetővé tette, hogy a fenntartható fejlődés programjába bekerüljenek a jövőre nézve kulcsfontosságú területek. Például az alapvető emberi jogok tiszteletben tartása, a közlekedési eszközök modern vezetését biztosító technológiák fejlesztése, és a biztonság. A fenntartható fejlődés globális szabványai alapján felépített belső döntési és ellenőrzési struktúra célja, hogy a jövőben a vállalatok a fenntartható fejlődés érdekében tett lépései folyamatosak legyenek és azokat a „Sustainability Reporting Standards of the Global Reporting Initiative⁵⁵ (GRI)” szabványaihoz igazítsák. Tehát egy jól kidolgozott CSR stratégia nemcsak a munkaerőpiacon juttatja előnyösebb helyzetbe a vállalatot, hanem segíti a fogyasztók megtartását és egy új, környezettudatos vevőkör megnyerését. Könnyíti az együttműködést az azonos értékek alapján működő más gazdálkodó szervezetekkel, valamint az etikus marketing stratégiának köszönhetően 'láthatóvá' teszi a vállalati törekvéseket a médiában is. A nemzetközi klímavédelmi célokhoz illeszkedő tudatos vállalati felelősségvállalásnak konkrét gazdasági hozadéka is vannak elsősorban a regionális, de a globális piaci versenyben is, hiszen a kormányok adókedvezményekkel jutalmazták a környezettudatos cégeket, és a CSR előnyöket jelenthet állami, valamint regionális támogatások elnyerésénél is.

tigkeit (2020. 10. 10.); Daimler Konzern: www.daimler.com/nachhaltigkeit/strategie.html (2020. 10. 10.); Lufthansa Group: www.lufthansagroup.com/en/responsibility/corporate-responsibility.html (2020. 10. 10.); Az európai közös vállalkozás, az Airbus SE: www.airbus.com/company/sustainability/corporate-citizenship.html (2020. 10. 10.); Würth Group: www.wuerth.com/web/de/wuerthcom/engagement/nachhaltigkeit/nachhaltigkeit.php (2020. 10. 10.); www.wuerth.de/web/media/downloads/pdf/nachhaltigkeit/WRTH_NHB2017_Ressourcen.pdf (2020. 10. 10.); Sanofi Group in Deutschland: [CSR-Report-2019-Sanofi-Deutschland.pdf](http://www.sanofi.com/de/unternehmen/nachhaltigkeit/) (2020. 10. 10.); Robert Bosch GmbH: www.bosch.com/de/unternehmen/nachhaltigkeit/ (2020. 10. 10.)

55 www.globalreporting.org/standards (2020. 06. 15.)

AZ ÁLLAMOK ETIKAI FELELŐSSÉGÉNEK NÉHÁNY KÉRDÉSE A COVID-19 JÁRVÁNY IDEJÉN

REGŐS FRANCISKA
doktorandusz (KRE ÁJK)

*„Nincsenek varázslatos megoldásai ennek
a járványkitörésnek, csak kemény munka a vezetőktől...”*
WHO, Dr. Tedros Adhanom Ghebreyesus nyitóbeszéde,
2020. október 26.

1. Bevezető

A zoonótikus betegségek nagy veszélyt jelentenek a közegészségre. Az új koronavírus, hivatalos nevén COVID-19 is előbbi betegségek közé tartozik, ha igaz az az állítás, hogy a járványt egy denevér elfogyasztása okozta. A Nemzetközi Egészségügyi Világszervezet 2020 március 11-én a COVID-19 elterjedését pandémiává, vilá járvánnyá nyilvánította.¹ Eddig a világon körülbelül 34 millió megbetegedést regisztráltak, és több mint 1 millióan estek a vírus áldozatául.² A járvány gyors terjedése szinte az egész világon a gazdaság megbénulását és az egészségügyi rendszerek túlterheltségét eredményezte. Jelentések szerint Kínában és Olaszországban az erőforrások racionalizálására volt szükség, mivel a kórházi ellátásra szoruló betegek száma meghaladta az olyan rendelkezésre álló erőforrásokat, mint például a lélegeztetőgép.³

Az új koronavírus egy sor kihívás elé állítja az államokat, amelyek gyors és megfelelő döntéseket igényelnek. Ezek mind olyan döntések, amelyek az emberi életet és egészséget érintik. Az állam felállításának elsődleges indoka, hogy megóvja lakosságát.⁴ Ez többek között magában foglalja az emberi jogok védelmét is. Az új koronavírus természeténél fogva szorosan kötődik az álla-

1 WHO Director-General's Opening Remarks at the Media Briefing on COVID-19 - 11 March 2020 <https://www.who.int/dg/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19---11-march-2020> (2020. 09. 14.)

2 John Hopkins University of Medicine, Coronavirus Resource Center <https://coronavirus.jhu.edu/map.html> (2020. 09. 14.)

3 PATEL, Love – ELLIOTT, Amy – STORLIE, Erik – KETHIREDDY, Rajesh – GOODMAN, Kim – DICKEY, William: Ethical and Legal Challenges During the COVID-19 Pandemic: Are We Thinking About Rural Hospitals? *The Journal of Rural Health*, 2020, 1 (4), 32-45. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/jrh.12447> (2020. 09. 18.)

4 HARREL, Alon: The Duty to Criminalize. *Law and Philosophy*, 2015, 34 (1), 1.

moknak az emberi élet és egészség védelméhez fűződő kötelezettségeihez. Ez egy olyan etikai gyökerekkel rendelkező követelmény, amely megfogalmazást nyert nemzetközi jogi kötelezettségekben is.

A világ országai jelenleg olyan globális méretű veszéllyel állnak szemben, amely megköveteli az államok határozott fellépését az emberek életének és egészségének hatékony megóvása érdekében. Felmerül a kérdés, hogy milyen kötelezettségek terhelik az államokat egy olyan nagyméretű járvány elterjedésével kapcsolatban, mint az új koronavírus? Milyen szabályokat állapít meg a nemzetközi jog? Az élethez való jog védelme, az elvárható gondosság és a járványok megelőzése csak néhány ezek közül. Vajon megfeleltek-e vagy megfelelnek-e az államok ezeknek a kötelezettségeknek? Jelen írás - a teljesség igénye nélkül – próbál kísérletet tenni arra, hogy egy képet adjon az államok etikai alapon nyugvó és a nemzetközi jogban is megfogalmazásra kerülő, a járványokkal kapcsolatos kötelezettségeiről.

2. Az állam etikai kötelezettsége: a lakosság védelme

Rendelkeznek-e az államok etikai kötelezettségekkel? Az államoknak és más szervezeteknek, intézményeknek gyakran tulajdonítunk etikai, illetve morális feladatokat és kötelezettségeket. Amikor morális kötelezettségeket tulajdonítunk az államnak, gyakran hivatkozunk az egyén etikai sztemerdjeinek alkalmazhatóságára.⁵ Bruche szerint ennek oka, hogy az államra – morális kapcsolatait nézve – mint egyének csoportjára tekintünk, és nem, mint absztrakcióra.⁶ Az állam egy emberekből álló intézmény. Ez a kollektív szerv így ugyanazoknak a tényezőknak a tárgya, mint amelyek meghatározzák és hatással vannak az egyének magatartására.⁷ Az államok pozitív kötelességeit analógiával lehet leírni, mint az egyének morális kötelességeit más személyek felé.⁸ John Locke gondolatmenetét követve azt feltételezhetjük, hogy az egyének és így az államok is kötve vannak a természetes joghoz vagy morális kötelességekhez.⁹

Mik tartoznak utóbbi kötelességek közé? Széles körben elterjedt az a nézet, hogy az állam etikai kötelessége a lakosságának védelme a külső fenyege-

5 WILLIAMS, Bruche: State Morality in International Relations. *The American Political Science Review*, 1923, 17 (1), 17.

6 Uo. 22.

7 Uo. 23.

8 HUNT, Luke William: The Global Ethics of Helping and Harming. *Human Rights Quarterly*, 2014, 36 (4), 2014, 801.

9 Uo.

tésekkel szemben és állampolgárai jólétének az előmozdítása.¹⁰ Az állam a társadalomért van és nem fordítva: ahogyan Tamás András fogalmaz, „az állam és a közigazgatás a társadalomért - és értelemszerűen a társadalom valamennyi tagjáért – van, nem fordítva, ahogyan azt eltorzult gondolkodású bürokraták képzelik, akik pozíciójukban parancsolgatnak és ötleteik megvalósítása területének veszik a társadalmat.”¹¹ A tradicionális felfogás szerint az állam azért van, hogy megóvja polgárait az alapjogaik sérelmétől.¹² Az államnak etikai kötelezettségei vannak nemcsak más államok, de saját lakossága, illetve polgárai felé is, amelyek szorosan összefüggnek az emberi jogokkal.¹³ Az államnak pozitív, morális kötelezései vannak, amelyet úgy lehet meghatározni, mint az állam kötelezettségei, hogy valamilyen lépést vagy cselekedetet tegyenek.¹⁴ Ezek közé tartozhat a segítségnyújtás vészhelyzetekben vagy a jólét előmozdítása.¹⁵ A legnyilvánvalóbb példák között az életnek és az egészségnek a védelme szerepel. A természeti katasztrófák, betegségek és járványok terjedésének kezelése, mind állami feladatokban és kötelezettségekben kerülnek megfogalmazásra.¹⁶

Az állam a közösségek közössége, ahogyan John Rawl megfogalmazta: társadalmi egysége a társadalmi egységeknek.¹⁷ Hogy miért? Mert az állam különleges szerepet tölt be az életünkben: hatással van nemcsak a gazdasági, társadalmi életünkre, de még a magánéletünkre is.¹⁸ Az egész állami működés 'általában véve' a társadalmat érinti: emberi magatartást befolyásol, szabályoz és irányít formális valamint informális eszközökkel, amelyek útján az emberi gondolkodásra hat.¹⁹ Úgy tekintünk rá, mint egy forrásra, amely garantálja a jogok érvényesülését.²⁰ A következőképpen is fogalmazhatunk: mint ahogyan egy szülő kötelessége, hogy megóvja a gyermekeit, úgy az államnak is kötelessége, hogy megóvja a lakosságát. Az állam etikai kötelességéből fakad, hogy meg kell tennie minden szükséges lépést azért, hogy megóvja

10 LAMMER-HEINDEL, Christoffer Spencer: *Does the state have moral duties? State Duty-Claims and the Possibility of Institutionally Held Moral Obligations*, University of Iowa, 2012 <https://ir.uiowa.edu/etd/3330/> (2020. 10. 02.)

11 TAMÁS András: *A közigazgatási jog elmélete*. Budapest, Szent István Társulat, 2010, 278.

12 HARREL, Alon: *The Duty to Criminalize*. *Law and Philosophy*, 2015, 34 (1), 1.

13 LAMMER-HEINDEL i. m. 25.

14 HUNT i. m. 801.

15 Uo. 802.

16 LAMMER-HEINDEL i. m. 24.

17 RAWLS, John: *A theory of Justice*. Harvard University Press, 1971, 527.

18 LAMMER-HEINDEL i. m. 3.

19 TAMÁS i. m. 278-279.

20 LAMMER-HEINDEL i. m. 4.

az emberek életét és egészségét az olyan veszélyekkel kapcsolatban, mint a járványok elterjedése.

3. Az államok nemzetközi jogi kötelezettségei a járványokkal kapcsolatban

A nemzetközi jogban számos normát találhatunk, amelyek az emberi életet és egészséget oltalmazzák a járványokkal kapcsolatban. Ilyen az elvárható gondos magatartás, a megelőzés, valamint az államok együttműködési és tájékoztatási kötelezettsége. Tekintve, hogy az új koronavírus az életre és egészségre nézve komoly veszélyt jelent, így célszerű először röviden kitérni az élethez való jog nemzetközi jogi védelmére.

3.1. Az élethez való jog nemzetközi jogi védelme

Az élethez való jogot úgy szokták jellemezni, mint a legfontosabb és legalapvetőbb emberi jog.²¹ Az élethez való jog abszolút jellegű, korlátozhatatlan és minden más alapjogot megelőz.²² Az ENSZ Emberi Jogi Bizottság úgy határozta meg, mint a legfőbb jogot, amitől még veszélyhelyzet esetén sem megengedett az eltérés.²³ Az alapvető emberi jogok között a legmagasabb értékkel rendelkező jog, mivel az élet előfeltétele bármilyen más jog gyakorlásának.²⁴ Az élethez való jog a nemzetköz jog egyik imperatív normája:²⁵ megtalálható szerződésekből, a szokásban és az általános elvek valamint a *jus cogens* között.²⁶ Számos nemzetközi egyezmény része. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata szerint „Minden személynek joga van az élethez, a szabadsághoz és a személyi biztonsághoz.”²⁷ Az Emberi Jogok Európai Egyezménye kimondja, hogy „A törvény védi mindenkinek az élethez való jogát. Senkit nem lehet

21 KRATOCHVIL, Jan: *The Right to Life in a Perspective of the Human Rights Committee and the European Court of Human Rights*, Charles University in Prague, 2006, 1. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=951225 (2020. 09. 26.)

22 SÁRI János – SOMODY Bernadette: *Alapjogok. (Alkotmánytan II.)*, Osiris Kiadó, 2008.

23 UN Human Rights Committee (HRC), CCPR General Comment No. 6: Article 6 (Right to Life), 30 April 1982, 1. cikk, <https://www.refworld.org/docid/45388400a.html> (2020. 09. 26.)

24 HEYNS, Cristof – PROBERT, Thomas: *Securing the Right to Life: A Corner Stone of the Human Rights System*, 2016, <https://www.ejiltalk.org/securing-the-right-to-life-a-cornerstone-of-the-human-rights-system/> (2020. 09. 26.)

25 RAMCHARAN, Bertrand G.: *The Right to Life in International Law*. Martinus Nijhoff Publishers, 1985, 6.

26 HEYNS – PROBERT i. m.

27 Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, 1948, 3. cikk.

életétől szándékosan megfosztani [...].”²⁸ Utóbbihoz hasonló megfogalmazást találunk A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában. A 6. cikk szerint „Minden emberi lénynek veleszületett joga van az életre. E jogot a törvénynek védelmeznie kell. Senkit sem lehet életétől önkényesen megfosztani.”²⁹ Ami elsőre feltűnhet, az a negatív, tartózkodási kötelezettség, ami megfogalmazásra kerül az előbb idézett cikkekben. Az élethez való jog ilyen módú szűk értelmezése azonban a modern világban már nem fenntartható. Az államoknak így pozitív kötelezettsége is keletkezik. Az Európai Emberi Jogok Bizottsága előbbi álláspontot fejezte ki, amikor kimondta, hogy az államnak megfelelő intézkedéseket kell tennie az élet megőrzése érdekében.³⁰ Az Emberi Jogok Európai Bírósága többször is kimondta, hogy az államok kötelesek olyan intézkedéseket elfogadni, amelyek megóvják az emberi jogokat, illetve kötelesek megfelelő és ésszerű intézkedéseket hozni az adott jog védelme érdekében.³¹ LCB c. United Kingdom ügyben hozott ítélete is előbbi nézetet tükrözi.³² Az Emberi Jogok Európai Bírósága ítéletein keresztül az 1960-as évektől kezdve³³ pozitív kötelezettségeket tulajdonított az államnak.³⁴

Mi a helyzet a járványokkal? Az ENSZ Emberi Jogi Bizottságának 2018-ban adott véleménye szerint: az élet védelmének kötelezettsége arra is utal, hogy az államoknak megfelelő intézkedéseket kell tenniük, hogy kezeljék a társadalom általános viszonyait, amelyek közvetlenül fenyegetik az életet vagy meggátolják az egyéneket a méltó élethez való jog élvezetétől. Ezen általános körülmények közé tartozhat az életet fenyegető betegségek elterjedése is.³⁵ Az Emberi Jogi Bizottság szerint kifejezetten megkívánt az olyan lépések megtétele, amelyek hozzájárulnak az élettartam növeléséhez és a gyermekhalálozás csökkenéséhez, ideértve különösen az olyan intézkedéseket, amelyek megszüntetik az alultápláltságot és a járványokat.³⁶ Az új

28 Emberi Jogok Európai Egyezménye 1950, 2. cikk.

29 1976. évi 8. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről 6. cikk.

30 RAMCHARAN i. m. 10.

31 SHELTON, Dinah: *Oxford Handbook of International Human Rights Law*. Oxford, Oxford University Press, 2015, 569.

32 LCB v. United Kingdom (14/1997/798/1001), Judgment, Strasbourg, 9 June 1998, 36. §.

33 pl. Verein gegen Tierfabriken Schweiz v. Svájc, Marckx v. Belgium ügy.

34 SHELTON i. m. 569.

35 Human Rights Committee General Comment No. 36 on Article 6 of the International Covenant on Civil and Political Rights, on the Right to Life, (2018) 26. cikk.

36 UN Human Rights Committee (HRC), CCPR General Comment No. 6: Article 6 (Right to Life), 30 April 1982, 5. cikk.

koronavírus erősen igazolja az élethez való jog védelmének tág értelmezésének szükségességét.

3.2. Elvárható gondosság

Annak megállapítására, hogy az állam teljesítette-e, megfelelt-e a jogok biztosításának vagy védelmének kötelezettségének, a nemzetközi bírói fórumok általában az elvárható gondosság kategóriáját szokták segítségül hívni.³⁷ Az elvárható gondosság egy régóta fennálló elgondolás a nemzetközi jogban, ami a megelőzéssel kapcsolatban már egészen a 16. századig visszavezethetően megfogalmazásra került.³⁸ Gentili és Grotius szerint egy közösség, vagy annak uralkodója felelősségre vonható alanyának a bűncselekményéért, ha tudott róla és nem előzte meg, illetve akadályozta meg, amikor megtehetette vagy meg kellett volna tennie.³⁹

Az állam nemzetközi felelősségének jogában gyökerező⁴⁰ elvárható gondosság (*due diligence*) modern koncepciója a nemzetközi jog számos területén megtalálható úgy, mint például a nemzetközi emberi jogok, nemzetközi környezetvédelmi jog, vagy a nemzetközi befektetési jog.⁴¹ Míg egyes nemzetközi jogi normák konkrét feladatokat határoznak meg, mint például egy vízerőmű megépítése, addig más esetekben elvárható gondossággal kell eljárni: meg kell hozni a szükséges intézkedéseket, együtt kell működni.⁴² Az elvárható gondosságot a Nemzetközi Bíróság számos ítéletében elismerte,⁴³ nem olyan régen pedig szokásjogi minőségét deklarálta.⁴⁴ Az állam gondossága nem maga a sérelmet okozó cselekmény miatt merül fel, hanem a hatóságok által adott

37 SHELTON i. m. 577.

38 Uo. 578.

39 VLADYSLAV Lanovoy: *Complicity and its Limits in the Law of International Responsibility*, Oxford and Portland, Oregon, Bloomsbury Publishing, 2016, 35.

40 SHELTON i. m. 582.

41 CAMPBELL Ellen – DOMINIC, Elizabeth – STADNIK, Snezhana – YUANZHOU Wu: *Due Diligence Obligations of International Organizations Under International Law*, *International Law and Politics*, Vol 50., 559. <https://www.nyujilp.org/wp-content/uploads/2018/07/NYI204.pdf> (2020. 10. 01.)

42 BRUHÁCS János: *Nemzetközi Jog I.* Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2014, 122.

43 *Pl. The Corfu Channel Case (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. Albania) Judgment of 9 April 1949 ICJ Reports, Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory 2004.*

44 *Case Concerning the Pulp Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay) Judgment, ICJ Reports 2010, 14., 101. §.*

megelőzést szolgáló válaszban rejlő hiányosságok miatt.⁴⁵ Az Emberi Jogok Amerikaközi Bizottsága szerint egy jogellenes cselekmény, amely sérti az emberi jogokat, és amely közvetlenül nem betudható az államnak, létrehozhatja az állam nemzetközi felelősségét nem maga a cselekmény miatt, hanem az elvárható gondosság hiánya miatt, amelyet az államnak a jogsértés megelőzésében vagy a jogsértésre adott válasz során tanúsítania kellett volna.⁴⁶ Az elv szerint az államtól nemcsak a jogsértéstől való tartózkodás elvart, hanem az is, hogy harcoljon, vagyis megelőzzön, büntessen stb.⁴⁷

Hogyan definiálhatjuk az elvárható gondosságot? Fogalmának egyik legnagyobb jellemzője a rugalmasság, megítélése mindig az adott eset összes körülményeinek figyelembevételével történik. Birnie és Boyle szerint úgy határozható meg, mint az a magatartás, amely egy 'jó kormányzástól' elvárható.⁴⁸ Leginkább megfelelő jogszabályozást és közigazgatási ellenőrzést jelent. Kiss és Shelton megfogalmazása szerint, a megelőzés megkívánja minden államtól, hogy elvárható gondossággal járjon el, amely a következőket foglalja magában: az ésszerű, a jóhiszeműség és tisztességnek megfelelő magatartást valamint az állam joghatósága vagy ellenőrzése alá eső köz és magán tevékenységek szabályozását, amelyek ártalmat jelenthetnek a környezetre.⁴⁹ Általánosan úgy fogalmazhatjuk meg, mint az állam ésszerű lépéseinek az összességét, amelyek szükségesek a jogsértések megelőzéséhez, illetve kezeléséhez.

Az elvárható gondosság a jelenlegi álláspont szerint inkább egy magatartási jellegű kötelezettség, sem mint eredmény kötelezettség. A Nemzetközi Jogi Bizottság⁵⁰ 2001-es a veszélyes tevékenységből származó határokon áttérjedő károk megelőzéséről szóló tervezetéhez fűzött kommentár (*Draft Articles on Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities*) is ezt a nézetet erősíti: e szerint az elvárható gondosság a forrásállam azon kötelezettsége, hogy megelőző vagy károkat minimalizáló intézkedéseket tegyen.⁵¹ Ez az állam

45 SHELTON 578.

46 Velásquez-Rodriguez v. Honduras, July 29, 1988 Inter-Am. Ct. H.R. (ser.C) No. 172. .§

47 TZEVELEKOS, Vassilis P.: *Revisiting the Humanisation of International Law: Limits and Potential*, Erasmus Law Review, June 2013, No. 1. http://www.erasmuslawreview.nl/tijdschrift/ELR/2013/1/ELR_2210-2671_2013_001_007 (2020. 10. 01.)

48 BIRNIE, Patricia – BOYLE, Alan – REDGWELL, Catherine: *International Law and the Environment*. Third Edition, Oxford University Press, 2009, 146.

49 KISS, Alexander – SHELTON, Dinah: *International Environmental Law, (Second Edition)*, Transnational Publishers, INC, Ardsley, New York, 2000, 264.

50 Az ENSZ Közgyűlés segédszerve.

51 A Nemzetközi Jogi Bizottság A veszélyes tevékenységekből származó határokon áttérjedő károk megelőzéséről 2001-ben elfogadott tervezet kommentárja 154., 3 cikk 10. https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_7_2001.pdf (2020. 10. 02.)

olyan ésszerű erőfeszítéseit jelenti, mint az, hogy tájékozódik az előrelátható veszélyekről, így még időben megteheti a károk megelőzéséhez szükséges intézkedéseket. Az elvárható gondos magatartást tehát úgy lehet meghatározni, mint az a magatartás, amelyet a károk megelőzésében az államnak tanúsítania kell.⁵² Ennek elmulasztása az állam felelősségét akár anyagi károk hiányában is létrehozhatja.⁵³ Az államnak a járványok kezelése, valamint az élet és egészség oltalmazása során is elvárható, gondos magatartást kell tanúsítania.

3.3. A járványok megelőzésének kötelezettsége

A megelőzés jelentősége abban rejlik, hogy korai szakaszban követeli meg a cselekvést. A megelőzéssel, a megfelelő intézkedések megtételével lehetőség nyílik a különböző sérelmek, katasztrófák elkerülésére, vagy legalábbis a bekövetkezendő károk enyhítésére, illetve a kockázatok minimalizálására. A megelőzés a legtöbb esetben költséghatékony és összességében jobb megoldást jelent, mint a már kialakult helyzetek kezelése.

Az állam etikai és jogi kötelezettsége is lakosságának védelme, tehát az állam köteles minden szükséges intézkedést meghozni, hogy a joghatóságán belül tartózkodó személyek életét megóvja.⁵⁴ Ez azt jelenti, hogy az olyan életet és egészséget veszélyeztető járványok, mint a COVID-19 elterjedésének megelőzése, de legalább a terjedésének és hatásainak csökkentése érdekében minden lehetséges lépést meg kell tennie.⁵⁵ A megelőzést úgy definiálhatjuk, mint az államoknak a károkozás elkerülésére tett lépéseinek a kötelezettségét. A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya szerint „a részes államok által a jog megvalósítása érdekében teendő intézkedéseknek különösen az alábbiakra kell kiterjedniük: [...] c) a járványos, helyileg rend-

52 Nicaragua v. Costa Rica Case Separate Opinion of Judge Dugard 2. <http://www.icj-cij.org/files/case-related/150/18868.pdf> (2020. 10. 02.)

53 Nicaragua v. Costa Rica Case Separate opinion of Judge Donoghue, 3.

54 Emberi jogok Európai Bírósága: Corte Europea Dei Diritti Dell'uomo, Seconda Sezione, Cause G.N.E Altri c. Italia, (Ricorso n. 43134/05) Sentenza (merito) Strasbourgo, 0. dicembre 2009, 79.§ <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22display%22:%220%22,%22languageisocode%22:%22ITA%22,%22appno%22:%2243134/05%22,%22documentcollectionid%22:%22CHAMBER%22,%22itemid%22:%22001-149207%22> (2020. 10. 03.)

55 COCO, Antonio – DE SOUZA DIAS, Talita: *Part I: Due Diligence and COVID-19: States' Duties to Prevent and Halt the Coronavirus Outbreak*, 2020. <https://www.ejiltalk.org/part-i-due-diligence-and-covid-19-states-duties-to-prevent-and-halt-the-coronavirus-outbreak/> (2020. 10. 03.)

szeresen előforduló járványos és foglalkozási, valamint más megbetegedések megelőzése, gyógyítása és ellenőrzése; d) olyan feltételek megteremtése, amelyek megbetegedés esetén mindenki számára biztosítják az orvosi ellátást és kezelést.⁵⁶ Az Európai Szociális Karta is hasonló rendelkezést tartalmaz: az államoknak megfelelő lépéseket kell tenniük, hogy amennyire lehetséges megelőzzék a járványokat, helyi járványokat és más betegségeket.⁵⁷ A WHO Nemzetközi Egészségügyi Rendszabályainak céljai között is megtaláljuk a megelőzést.⁵⁸ Érdekes lehet még számunkra a Nemzetközi Jogi Bizottság 2016-ban létrejött, a Személyek védelme katasztrófák esetén (Protection of Persons in the Event of Disasters) címet viselő, szokásjogot tükröző tervezete. Bár általában a katasztrófák alatt olyan környezeti csapásokat értünk, mint a cunami, földrengés stb. azonban fogalom meghatározása nem utal arra, hogy egy járvány ne tartozhatna tervezet hatálya alá. A 3. cikk (a) pontja szerint katasztrófának minősül az olyan esemény vagy események sorozata, amelyek az élet széleskörű elvesztését, nagy emberi szenvedést és szorongást, tömeges elmozdulást vagy nagymértékű károkat, illetve környezeti károkat okoz, ezzel komolyan megzavarva a társadalom működését.⁵⁹ A Vöröskereszt például a járványokat a természetes katasztrófák között tartja számon,⁶⁰ mivel a katasztrófákat a hatásuk határozza meg és nem pedig az eredetük.⁶¹ A COVID-19 járvány negatív, 'zavaró' hatása a társadalomra nézve tagadhatatlan, következőképpen könnyen a tervezet hatálya alá eshet. A tervezet előbb tárgyalt nemzetközi dokumentumokhoz hasonlóan, megelőzési kötelezettséget ró az államokra: kötelesek megfelelő intézkedéseket tenni annak érdekében, hogy „megelőzzék, minimalizálják és felkészüljenek a katasztrófákra.”⁶² Ilyen intézkedések lehetnek például vészhelyzeti intézkedési tervek létrehozása, felszerelések és készletek tartalékolása.⁶³ Az élet és egészség védelme érde-

56 1976. évi 9. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről, 12. cikk 2. c) és d) pont.

57 1999. évi C. törvény az Európai Szociális Karta kihirdetéséről, 11. cikk 3. pont.

58 WHO International Health Regulation. 2005, 1.

59 ILC Draft Articles on the Protection of Persons in the Event of Disasters, 2016, 3. cikk (a)

60 IFRC, Types of Disasters: Definition of hazard, <https://www.ifrc.org/en/what-we-do/disaster-management/about-disasters/definition-of-hazard/> (2020. 10. 03.)

61 COCO, Antonio -TALITA DE Souza Dias: Part II: Due Diligence and COVID-19: States' Duties to Prevent and Halt the Coronavirus Outbreak, 2020, <https://www.ejiltalk.org/part-ii-due-diligence-and-covid-19-states-duties-to-prevent-and-halt-the-coronavirus-outbreak/> (2020. 10. 03.)

62 ILC Draft Articles on the Protection of Persons in the Event of Disasters, 2016, 9. cikk

63 ILC Draft articles on the Protection of Persons in the Event of Disasters, 2016, 9. cikk

kében teendő lépések tehát nemcsak az élelemhez, vízhez, gyógyszerekhez és más, a túléléshez elengedhetetlen feltételek elérhetőségének megteremtését jelenti, de ide tartoznak a betegségek, járványok megelőzésére, a kockázatok és a károk minimalizálására szolgáló intézkedések foganatosítása is. A megelőzés nem egy egyszeri kötelezettséget jelent, hanem folyamatot: ilyen például az ellenőrzés vagy az informálódás, a kockázatok azonosítása.⁶⁴ Az Emberi Jogok Bizottság szerint ilyen lehet még például a hatékony sürgősségi egészségügyi szolgáltatások elérhetővé tétele vagy a készenléti és vészhelyzeti menedzsment tervek megszervezése,⁶⁵ illetve olyan, az egészségügy számára létrehozott szabályozás, amely képes biztosítani a betegek életének védelmét.⁶⁶

Az államok megelőzési kötelezettsége az új koronavírusra is kiterjed tekintve, hogy egy, az életet és egészséget veszélyeztető világjárványról van szó, amely már több tízezer emberéletet követelt meg, a társadalomra és gazdaságra gyakorolt komoly hatásairól nem is beszélve. Mit mondanak el számunkra az elmúlt időszak eseményei? Vajon megfeleltek-e az államok a megelőzési kötelezettségüknek? A vírus a forrásállamot jelentő Kínából viszonylag hamar szétterjedt szinte az egész világon. Az országok azonban 2020 januárjától kezdve tudtak a veszélyekről: egy új, gyorsan terjedő vírus létezéséről, amely komoly fenyegetést jelent az emberek életére és egészségére nézve.⁶⁷ A megelőzés, illetve az elvárható gondosság megkívánja az államoktól, hogy felkészültek legyenek egy ilyen helyzet kezelésére, rendelkezzenek megfelelő felszereléssel, tartalékokkal és intézkedési tervekkel. Az államok különböző módon próbálták kezelni a helyzeteket. Itt jól megmutatkozik az állami feladatokkal kapcsolatos elgondolások közti különbségek az angolszász és kontinentális

1. és 2.

64 BIRNIE – BOYLE – Redgwell i. m. 143.

65 Human Rights Committee General Comment No. 36 (2018) on Article 6 of the International Covenant on Civil and Political Rights, on the right to life, 26. cikk

66 Emberi jogok Európai Bírósága: Corte Europea Dei Diritti Dell'uomo, Seconda Sezione, Cause G.N.E Altri c. Italia, (Ricorso n. 43134/05) Sentenza (merito) Strasbourgo, 0. dicembre 2009, 80. §. [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22display%22:\[%220%22\],%22languageisocode%22:\[%22ITA%22\],%22appno%22:\[%2243134/05%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-149207%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22display%22:[%220%22],%22languageisocode%22:[%22ITA%22],%22appno%22:[%2243134/05%22],%22documentcollectionid%22:[%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-149207%22]}) (2020. 10. 03.)

67 STUBBINS BATES, Elizabeth: *COVID-19 Symposium: Article 2 ECHR's Positive Obligations—How Can Human Rights Law Inform the Protection of Health Care Personnel and Vulnerable Patients in the COVID-19 Pandemic?* <http://opiniojuris.org/2020/04/01/covid-19-symposium-article-2-echrs-positive-obligations-how-can-human-rights-law-inform-the-protection-of-health-care-personnel-and-vulnerable-patients-in-the-covid-19-pandemic/> (2020. 10. 02.)

jogrendszerek között. Érdekesnek bizonyul, hogy az állami beavatkozásokat nézve az angolszász jogrendszerekre inkább az óvatosság volt jellemző. Érdemes példaként hozni az Egyesült Királyságot, amelyre a korai fellépések tekintetében a határozatlanság volt jellemző. Ennek oka egyrészt az, hogy félt a WHO tanácsait követni, tartva azoknak a gazdaságára gyakorolt hatásától,⁶⁸ másrészt a britek alapvetően kevésbé élnek kormányzati megszorításokkal a gazdasági és egyéb szabadságok tekintetében.⁶⁹ Ez azzal magyarázható, hogy az angolszász jog a földbirtokosoknak, illetve a kereskedőknek a Koronával szembeni oltalma jegyében fejlődött ki, ellentétben például a franciával, amely a jogot államhatalmi eszköznek tekintette azért, hogy uralhassa a tulajdoni viszonyokat, a tulajdonjog intézményét.⁷⁰ Míg az angolszász jogrendszerek az egyéni szabadság oltalmazásában a bírói függetlenségre helyezik a hangsúlyt, addig a kontinentális jogrendszerek nagyobb szerepet biztosítanak az államnak: többet bíz bürokratikus döntésekre, a kollektív jogokat pedig az egyéni jogosultságok fölé helyezi, viszont a bírászkodásnak alárendelt szerep jut.⁷¹ A járvány kezelésében, a korai, gyors lépésekben ez a fajta gondolkozásmódbeli eltérés jól megfigyelhető.

Magyarország viszonylag gyors és határozott, a felkészülést támogató döntéseket hozott az első esetek megjelenését követően, azonban nem hagyható figyelmen kívül az a tény, hogy a WHO már 2020 februárjában kifejezetten sürgette az államokat arra, hogy készüljenek fel a járványhelyzetre. Jelentésében kiemelten jelezte a veszélyeket: a COVID-19 egy új kórokozó, amely rendkívül fertőző, gyorsan terjed, és óriási egészségügyi, gazdasági és szociális hatással lehet.⁷² Majd amikor egyre több ország jelentette, hogy COVID-19 vírussal fertőzött esetet talált, azt tapasztalhattuk, hogy az országok mégsem voltak annyira felkészültek a küzdelemre: lassú lépések, kevés felszerelés (maszk, tesztek), az egészségügyi rendszerek túlterheltsége és a tartalékok hiánya mind ez irányba mutat. A WHO felhívta az államok figyelmét a teszte-

68 COCO, Antonio – DE SOUZA DIAS, Talita: Part III: Due Diligence and COVID-19: States' Duties to Prevent and Halt the Coronavirus Outbreak, 2020. <https://www.ejiltalk.org/part-iii-due-diligence-and-covid-19-states-duties-to-prevent-and-halt-the-coronavirus-outbreak/> (2020. 10. 03.)

69 VARGA Csaba: *Jogrendszerek, jogi gondolkodásmódok, az európai egységesülés perspektívájában*. Budapest, Szent István Társulat, 2009, 53.

70 Uo. 53.

71 Uo. 53.

72 Report of the WHO-China Joint Mission on Coronavirus Disease 2019 (COVID-19), 16-24 February 2020, 18. <https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/who-china-joint-mission-on-covid-19-final-report.pdf> (2020. 10. 02.)

lés fontosságára, méghozzá minden olyan esetben, amely felveti a gyanút.⁷³ Több állam azonban mégsem teljesít megfelelően.⁷⁴ Néhány országban például a gyengébb eseteket nem is tartják számon, ami az elégtelen tesztelés és érintkezés nyomon követésének egyik jele.⁷⁵ Mind ehhez hozzájön még a tesztkapacitás alacsony mivolta is.⁷⁶

3.4. Együttműködési és tájékoztatási kötelezettség

A megelőzést, illetve a károk enyhítésében nagy segítséggel van az együttműködés és a tájékoztatás vagy notifikáció. Ezt jól szemlélteti a Korfu-szoros ügyben született ítélet, melyben a Nemzetközi Bíróság Albániát tartotta felelősnek a Brit hajóknak okozott károkért, mivel elmulasztotta tájékoztatni a másik felet a vízbe lerakott aknákról. Ezzel a Nemzetközi Bíróság megállapította, hogy Albánia nem felelt meg a megelőzés követelményének.⁷⁷

Bár az államok felelősek területükön belül a közegészség megőrzéséért, azonban ahhoz, hogy erőfeszítéseik hatékonyak legyenek, sok esetben szükséges a nemzetközi együttműködés.⁷⁸ Az együttműködési kötelezettség a nemzetközi jog elveiként számon tartott követelmény, amely számos nemzetközi jogi instrumentumban megtalálható.⁷⁹ Az együttműködés elvét az ENSZ Közgyűlésének 2625 (XXV) sz. határozata általánosan fogalmazza meg: „Az államoknak kötelességük, hogy tekintet nélkül politikai, gazdasági és társadalmi rendszereikben levő különbségekre, együttműködjenek egymással

73 WHO Secretary-General Tedros Adhanom Ghebreyesus reiterated in his daily press briefing on March 16, 2020.

74 HOFFMANN Tamás – MARTON Péter: *The Responsibility to Protect Principle and State Negligence in Disease Prevention of International Concern*. https://jog.tk.mta.hu/en/blog/2020/05/the-responsibility-to-protect-en#_edn9 (2020. 10. 02.)

75 HOFFMANN – MARTON i. m.

76 Pl. Olaszország, Spanyolország, Magyarország, <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20200329/egyre-tisztabban-latunk-ezert-tarolta-le-olaszorszagot-olyan-konynyen-a-koronavirus-422724>, <https://www.portfolio.hu/gazdasag/20200923/koronavirus-most-szakad-ossze-a-magyar-tesztkapacitas-ket-het-mulva-van-eredmeny-449720>

77 International Court of Justice, Reports of Judgments, Advisory Opinions and Orders, The Corfu Channel Case, Judgment of April 9th, 1949, 23.

78 BOZHENKO, Olha: *More on Public International Law and Infectious Diseases: Foundations of the Obligation to Report Epidemic Outbreaks*. <https://www.ejiltalk.org/more-on-public-international-law-and-infectious-diseases-foundations-of-the-obligation-to-report-epidemic-outbreaks/> (2020. 10. 03.)

79 ILC Draft articles on the Protection of Persons in the Event of Disasters, 2016, 3. cikkhez fűzött kommentár https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/6_3_2016.pdf (2020. 10. 03.)

a nemzetközi kapcsolatok különféle szféráiban, avégett, hogy fenntartsák a nemzetközi békét és biztonságot, valamint hogy előmozdítsák a nemzetközi gazdasági stabilitást és fejlődést, a nemzetek általános jólétét és az ilyen különbségeken alapuló hátrányos megkülönböztetéstől mentes nemzetközi együttműködést.”⁸⁰ A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya például az egyezségokmányban elismert jogok gyakorlásának biztosítása érdekében felszólítja az államokat az együttműködésre.⁸¹ Ez az ENSZ Alapokmányaival⁸² valamint a nemzetközi jog elveivel is összhangban van.⁸³ A Nemzetközi Jogi Bizottság Személyek védelme katasztrófák esetén című tervezetének szintén az államok együttműködését írja elő.⁸⁴ A tervezethez fűzött kommentár szerint a nemzetközi együttműködés elengedhetetlen a személyek megóvása érdekében. Az ENSZ Közgyűlése a 46/182 határozatában elismerte, hogy több veszélyhelyzet nagysága és időbeli hosszúsága az érintett államok válaszlehetőségein túlterjedhet. Ezért a nemzetközi együttműködés a veszélyhelyzetek kezelésében kiemelt fontossággal bír.⁸⁵ A WHO szabályai szerint az államok általános kötelezettsége, hogy együttműködjenek olyan mértékben amilyen az lehetséges, annak érdekében, hogy észleljék, felbecsüljék és válaszolt adjanak a közegészségügyi vészhelyzetekre.⁸⁶ Egy olyan világméretű járvány kezelése, mint a COVID-19 megköveteli a közös fellépést. Ennek ellenére az együttműködés igen göröngyös úton indult el: az USA és Kína közti ellentét nem sokat segített a veszélyhelyzet kezelésében, sőt az államok közti együttműködés hátráltatásához járul hozzá.⁸⁷

Az együttműködési kötelezettség többféle formában is megvalósulhat, akár már létező kötelezettségek teljesítése útján úgy, mint például a tájékoztatási kötelezettség. Tájékoztatási kötelezettséget ír elő többek között a Nemzetközi Jogi Bizottság Veszélyes tevékenységekkel okozott, határokon túli károk megelőzéséről szóló tervezete is, mely megköveteli, hogy a forrásállam

80 Kovács Péter: *Nemzetközi Közjog*. Budapest, Osiris Kiadó, 2011, 140.

81 1976. évi 9. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről, 2. cikk 1.

82 ENSZ Alapokmánya 55. és 56. cikk.

83 CESCR General Comment No. 3: The Nature of States parties Obligations 2. cikk 1. pont <https://www.refworld.org/docid/4538838e10.html> (2020. 10. 04.)

84 ILC Draft articles on the Protection of Persons in the Event of Disasters 7. cikk.

85 ENSZ Közgyűlése a 46/182 határozata, Annex 5. §.

86 International Health Regulations, 2005, 44. cikk.

87 The Guardian: Trump Sparks Anger by Calling Coronavirus the ‚Chinese virus‘ <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/17/trump-calls-covid-19-the-chinese-virus-rift-with-coronavirus-beijing-escalates> (2020. 10. 08.)

haladéktalanul értesítse az érintett államot a fennálló veszélyekről és elássa minden elérhető releváns információval.⁸⁸

A járványokkal kapcsolatban különösen fontosá válik, hogy az államok egymással együttműködve, tájékoztassák egymást a veszélyekről. A WHO Nemzetközi Egészségügyi Rendszabályai szerint, hogyha az események nemzetközi közegészségügyi vészhelyzetnek adnak alapot, akkor erről az államnak értesítenie kell 24 órán belül a WHO-t. Ezzel együtt információt kell adnia bármilyen olyan intézkedésről, amelyeket addig foganatosításra kerültek,⁸⁹ és minden releváns adatot meg kell osztania a WHO-val.⁹⁰ Ilyen információ lehet például a megbetegedések és a halálozások száma, a laboratóriumi eredmények stb.⁹¹ Az új koronavírus jó példája annak, hogy mennyire fontos szerepet tölt be az együttműködés és a tájékoztatás az élet és egészség védelmében, különös tekintettel a járványokra. A cselekvésre rendelkezésre álló idő rendkívül meghatározó a helyzet hatékony kezelésében, amit az is jól mutat, hogy a WHO Nemzetközi Egészségügyi Szabályi 24 órán belüli tájékoztatást követelnek meg. Felmerül a kérdés, hogy Kína mennyi felelt meg a notifikációs kötelezettségnek, vajon elvárható gondos magatartással járt el? Ha igazak a hírek, mi szerint a helyi orvosok már november végén jelentették az új vírust, akkor előfordulhat, hogy Kína 2019 december 31-én tett jelentése a WHO felé elkésett volt, főleg ha számításba vesszük azt is, hogy csak 2020 január 3-án kerültek továbbításra a releváns információk.⁹² Erősen megkérdőjelezhetővé válik Kína magatartása, ha figyelembe vesszük azokat a törekvéseket, amelyek a kialakulóban lévő járványról szóló információk, adatok leplezésére irányultak, mint például az orvosok hallgatásra utasítása.⁹³ Ez vajon mennyire tekinthető etikus eljárásmodnak?

88 International Law Commission Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities 2001 17. cikk.

89 International Health Regulations 2005, 6. cikk 1)

90 International Health Regulations 2005, 6. cikk 2) és 7. cikk.

91 International Health Regulations 2005, 7. cikk.

92 COCO, Antonio – TALITA DE Souza Dias: *Part I: Due Diligence and COVID-19: States' Duties to Prevent and Halt the Coronavirus Outbreak*, 2020.

93 LUCERO, Karman: China Responds Coronavirus Iron Grio Informationa Flow, <https://www.lawfareblog.com/china-responds-coronavirus-iron-grip-information-flow> (2020. 10. 08.)

4. Zárógondolatok

A COVID-19, az új koronavírus komoly hatást gyakorol az emberek életére: az egészségre, társadalomra és a gazdaságra. Az állam feladata, hogy megfelelő döntések és lépések, intézkedések útján, az elvárható gondosság jegyében megóvja a lakosságot. Az államok etikai és jogi kötelezettsége, hogy a joghatóságán belül tartózkodó személyek életét és egészségét védelmezze. Több nemzetközi dokumentum is hangsúlyozza a megelőzést és a járványügyi helyzetek hatásainak csökkentésének fontosságát. A megelőzés mindig jobb, mint a már létrejött szituációk orvoslása. Egy olyan méretű és komoly következményeket magában hordozó járvány, mint a COVID-19 nemzetközi szintű összefogást, együttműködést igényel az élet és egészség védelmének hatékony megvalósulása érdekében. Ennek ellenére az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy az államok többsége hezitál, nincs elég eszköz, tartalék és hatékony járványkezelési rendszer vagy terv. Az elvárható gondos magatartás, a megelőzés, az együttműködés és a tájékoztatás mind olyan kötelezettségek, amelyek elősegítik a globális méretű, a nemzetközi közösséget érintő veszélyek kezelését. Szükséges, hogy az államok az emberi élet és egészség védelme megvalósítása felé vezető úton elvárható gondossággal eljárva, a nemzetközi kötelezettségeik betartásával és etikai megfontolások útján a lehető legjobb döntéseket hozzák. A veszélyek valóságok: tudósok hívják fel a figyelmet arra, hogy a klímaváltozásnak köszönhetően a jövőben egyre több olyan betegség illetve járvány kialakulására számíthatunk, mint a jelenlegi COVID-19. Bár a legfontosabb teendők között jelenleg a járvány kezelésére, valamint az élet és egészség leghatékonyabb védelme szerepel, azonban meg is kell állnunk és levonni a tanulságokat arról, hogy a jövőben milyen magatartással és milyen eszközökkel, jogszabályozással kerülhető el egy ilyen globális méretű veszélyhelyzet kialakulása.



ÉSZREVÉTELEK A VALLÁSGYAKORLÁS JÁRVÁNYÜGYI KORLÁTOZÁSÁVAL KAPCSOLATBAN

ZÁMBÓ KÁROLY
PhD-hallgató (KRE AJK)

1. Bevezető gondolatok

A filozófiai módszert használó jogbölcseletre legtöbbször nem úgy szoktak tekinteni, mint aktuális problémákat feltáró tudományra. Sokkal inkább tekintik az aktuális problémák elemzésére alkalmasnak a szociológiát, vagy a vezetéselméletet. Amikor a járványügyi intézkedések vallásgyakorlással kapcsolatos vonatkozását vizsgáljuk, több kérdésre előzetesen ki kell térnünk, azért, hogy világos legyen, hogy egyáltalán mit vizsgálunk. A járványügyi intézkedésekkel kapcsolatban még talán két héttel ezelőtt is azt gondolhattuk volna, hogy ez a vizsgálódás a 2020 tavaszát érinti, azt az időszakot, ami március elejétől május közepéig-végéig, bő két hónapig tartott. Azonban ezeknek a soroknak az írása idején (2020 szeptember elején) már benne járunk a koronavírus járvány második hullámában, így joggal felmerül a kérdés, hogy a közelmúlt-ra, vagy a jelenre vonatkoznak-e elemzéseink. Itt meg kell állapítani, hogy a jogbölcselet – mivel filozófia eszközrendszerével dolgozik – ahhoz hasonlóan mindig a jövőre irányul, a jövő gondolkodását próbálja alakítani, arra próbál meg hatással lenni, eszerint rendszerezi a múltat, a történeti eseményeket, ennek érdekében vonja le következtetéseit. A jogbölcselet a filozófiához képest annyi specialitással rendelkezik, hogy a jogi aktusok állnak vizsgálódásának homlokterében. Éppen ezért a jogbölcselet a múltból indul ki, egyfajta történeti jellege van, mint magának a jogtudománynak, hiszen a jogtudomány a meghozott jogszabályt tudja elemezni, magyarázni és vizsgálni. A jog maga is az élet után kullog olyan értelemben, hogy életviszonyok, társadalmi jelenségek egyfajta sajátos reflexiójaként értelmezhető. Ebből adódóan magától értetődő, hogy jelen elemzés tárgya a 2020 tavaszi intézkedések, tehát a koronavírus járvány első hullámának tapasztalatait próbáljuk meg rendszerezni egy bizonyos szempontot kiemelve, de oly módon, hogy a tanulságokat a jelen és a jövő számára próbáljuk meg levonni.

A koronavírus járványhoz kapcsolódó vallási életet érintő korlátozásokkal kapcsolatban vizsgálni kell azt, hogy mennyiben állami, és mennyiben egyházi hatóságok intézkedéseiről van-e szó. A kérdés alkotmányjogi természete

egyértelmű: az állami és az egyházi hatóságok kapcsolatáról, egymáshoz való viszonyáról van szó, egy kiélezett helyzet kapcsán.¹ Ennek vizsgálata azért szükséges, mert a vírusjárvány első hullámának az értékelésében, különösen az első és a második hullám közötti időszakban sok, első hallásra megalapozatlannak tűnő, szélsőségesnek tetsző vélemény jelent meg. Ennek egyik véglete az, hogy a mai társadalmakban sokféle módon megnyilvánuló – keresztényüldözésként is értelmezett – ideológiai küzdelem egyik megnyilvánulása volt az, hogy az istentiszteleteket, egyházi szertartásokat, az azokon való részvételt betiltották. Ez a gondolkodás elsősorban nem a magyar intézkedésekkel kapcsolatban indult el, de a gondolatra érdemes magyar vonatkozásban is reflektálni.² Elsősorban ennek a kérdésnek a megvilágítása érdekében azt kell tisztázni, hogy a vallási élet korlátozásának konkrét döntését milyen hatóság, egyházi, vagy világi hatóság hozta-e meg. Valamint azt is vizsgálni kell, hogy az egyházi és világi hatóságok milyen kapcsolatban voltak egymással, mennyire működtek együtt az intézkedések meghozatalában.³ Ugyanakkor azt is meg kell vizsgálni, hogy a társadalom többi területén milyen korlátozásokat hoztak, és azokkal a korlátozásokkal mennyiben voltak összhangban a vallási életet érintő korlátozások.

A második kérdés, amit meg kell vizsgálni, hogy a különleges jogrend, amely bevezetésre került, hogyan érintette az állami és egyházi hatóságok egymáshoz való viszonyát.⁴ A kérdés alkotmányjogi mivoltát a különleges

- 1 A vallási életnek, a vallás gyakorlásának az állam és a jog szempontjából releváns része a vallás gyakorlásának a nyílt, nyilvános megnyilvánulásai. KÖBEL Szilvia (szerk.): *Az állami és a felekezeti egyházjog alapjai*. 2. átdolgozott kiadás. Budapest, Patrocinium, 2019, 215. (A kötet szerzői: Antalóczy Péter, Birher Nándor, Köbel Szilvia, Ormóshegyi Zoltán, Paczolai Péter, Rixer Ádám, Szathmáry Béla, Tóth J. Zoltán)
- 2 Bundesministerium für wirtschaftliche Zusammenarbeit und Entwicklung; *Bericht der Bundesregierung zur weltweiten Lage der Religionsfreiheit*, Berichtsraum 2018 bis 2019. 8-9. https://www.bmz.de/religionsfreiheit/de/der-bericht/Zweiter-Religionsfreiheitsbericht.pdf?utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_202010 (2020. 10. 30.)
- 3 Felmerül az a kérdése, hogy mennyiben lehet elemezni a jogszabály mellett annak belső forrását, a jogalkotási szándékot. Ilyen értelemben a jogszabály megjelenését megelőző egyeztetések, tárgyalások is beletartozhatnak egy jogelméleti elemzésbe. A két szemlélet összekapcsolható, ha éppen azt hasonlítjuk össze, hogy milyen módon jelenik meg egy probléma az életben, és milyen módon jelenik meg a jogforrásban. Vö. Cservák Csaba: A jog rétegelméletének új megközelítése – különös tekintettel az alkotmánybíráskodás szempontjaira. *Jogelméleti Szemle*, 2020/2, 121.
- 4 Az állam és a vallási közösségek egymáshoz való viszonyát az Alaptörvény, és a 2011. évi CCVI. törvény szabályozza. A törvény az „állam és a vallási közösségek különvált működésének alkotmányos követelményét [...] kölcsönös előnyökön alapuló elveit” érvényesíti. KÖBEL i. m. 159.

jogrend természetének mélyebb megértése adja. A történelmi egyházak is rendelkeznek sajátos jogrenddel, ennek legjellemzőbb példája a katolikus kánonjog. Az állami alkotmányos jogrendszerben ismert különleges jogrendhez hasonló rendkívüli jog ilyen értelemben nincs az egyházi jogrendekben. Meg kell vizsgálni, hogy az állami, és az egyházi jogrendek alapvetően kiegyensúlyozott egymáshoz való viszonya hogyan módosul akkor, amikor az államban a különleges jogrend kerül bevezetésre.⁵

Mindkét felvetett kérdés igen szerteágazó és messzire vezető elemzésekre adna lehetőséget. Mondani sem kell, hogy jelen dolgozat terjedelme csak egy vázlatos áttekintést tesz lehetővé. A másik ok, ami miatt nehéz ezt a kérdést igazán átfogóan megvizsgálni, az a körülmény, hogy a koronavírus járvány olyan napról napra, óráról órára gyorsan változó helyzetet teremtett, amelyben egy ma kikövetkeztetett gondolat holnapi érvényessége bizonytalannak tűnhet. Éppen ezért – mint említettem – első sorban a közelmúlt eseményeit szeretném elemezni, elsősorban a jogi aktusokon keresztül. Ennek kapcsán pedig szeretnék levonni néhány olyan következtetést, amelyek túlmutatnak ezen a gyorsan változó időszakon.

2. Az állami és az egyházi hatóságok egymáshoz való viszonya a járványügyi jogi aktusok tükrében

Amikor a járványügyi intézkedések vallásgyakorlást érintő vonásait vizsgáljuk, legszembetűnőbb kérdés, hogy hogyan viszonyul egymáshoz az állami és az egyházi hatóság. A vallási életet érintő korlátozások állami vagy egyházi hatóságtól származnak-e, és ezen keresztül milyennek tűnik az állam és egyház egymáshoz való viszonya.⁶ A kérdés azért érdekes, mert nemzetközi viszony-

5 Rixer Ádám 2010-ben felvetette, hogy a szekularizáció korábbi eredményét az iszlám terjedése felülírhatja. „Az iszlám terjedése és különösen a »fundamentalista mohamedanizmus« politikai hatalomra jutása vagy a hatalom átvételére való törekvése áll nemcsak a vallásszociológusok, hanem a politikatudósok – s egyre inkább a jogtudósok – érdeklődésének középpontjában. Az említett tendenciák egyébként arra is következtetni engednek, hogy a szekularizáció korábban elfogadott elmélete a mai társadalomnak egészében semmiképpen sem felel meg a valóságnak.” RIXER Ádám: *Jog és válság – A mai jog válsága – a válság joga és az új természetjog. De Iurisprudentia et Iure Publico*, 2010/3–4, 15-16.

6 Rixer Ádám felhívja a figyelmet, hogy az Alaptörvényben, és a 2011. évi törvényben megnyilvánuló szabályozás az állam és a vallási közösségek egyre javuló kapcsolatáról tanúskodik abban az értelemben, hogy a kölcsönös előnyök keresése, és értékelése egyre hangsúlyosabb ebben a kapcsolatban. Vö. RIXER Ádám: *A vallás fogalmáról*.

latban nem kevés feszültség származott abból, hogy úgy tűnt, mintha az állam a világvárványra hivatkozva korlátozná a vallásgyakorláshoz való jogot. Jelentős egyházi személyiségek is tettek ilyen tartalmú nyilatkozatot. Nyilvánvaló, hogy az ilyen jellegű nyilatkozatok nem tartoznak a jogelméleti vizsgálódás tárgykörébe, azonban mégis érdemes egy-egy kiragadott példán keresztül érinteni ezeket a nyilatkozatokat, hogyha a kérdésben megnyilvánuló mögöttes társadalmi hangulatok sokféleségét meg akarjuk ismerni, mint a kérdés egyfajta hátterét.

Az egyik ilyen példa Carlo Maria Viganó érsek (az Amerikai Egyesült Államok korábbi apostoli nunciusa) nyilatkozata, amelyben figyelmezteti az olasz püspököket arra, hogy az állam nem illetékes dönteni az istentiszteleti helyek tekintetében. Felhívja az érsek az olasz püspökök figyelmét arra, hogy az Apostoli Szentszék és Olaszország között érvényben lévő konkordátum értelmében nem a kormány, hanem a püspökök tulajdonát képezik az istentiszteleti helyek.⁷

A másik példa Robert Sarah bíboros szeptember 12-én írt levele a püspöki konferenciák elnökeihez. Robert Sarah bíboros az Istentiszteleti és Szentségi kongregáció prefektusa arra kéri a püspöki konferenciák elnökeit, hogy hívják fel a hívek figyelmét, hogy amint a körülmények lehetővé teszik, vegyenek részt a nyilvános liturgiákon.⁸

Így fogalmaz az Istentiszteleti és Szentségi kongregáció prefektusa: „Bíznunk kell a püspökök határozott és okos fellépésében, hogy az állami hatóságok ne kezelhessék a hívek szentmisén való részvételét egyszerű »gyülekezésként«, és ne hozhassák összefüggésbe szórakoztató összejövetelekkel. A civil hatóságok nem hozhatnak liturgikus szabályokat, ez egyedül az illetékes egyházi hatóság joga. [...] Ismerjék el a hívek jogát a szentáldozáshoz és a szentségimádáshoz az előírt módok szerint. Ne essünk ezen a téren az állami hatóságok és a püspök rendelkezéseit meghaladó túlzásokba. [...] A püspökök és a Püspöki Konferenciák által hozott ideiglenes szabályok hatályukat veszítik, amikor az élet visszatér a normál kerékvágásba.”⁹

A prefektus levelének idézett részei a következő problémákra engednek következtetni. Az első idézett részlet arra utal, hogy előfordult, hogy az állami

Jogelméleti Szemle, 2011/4, 1.

7 „Az Apostoli Szentszék és Olaszország között lévő konkordátum értelmében az összes istentiszteleti hely a püspökök és nem a miniszterelnök tulajdona” – mondta Carlo Maria Viganó érsek az AldoMariaValli.it lapnak április 29-én. Szerinte az olasz püspöki kar „behódolt” az államnak”. <https://gloria.tv/post/dHPzXyLUQRqY1fito3oqaapq6> (2020. 09. 14.)

8 <https://gloria.tv/post/2LsaTtiNsCknCgrj3MHhRYMHV> (2020. 09. 15.)

9 <https://www.magyarokurir.hu/hirek/orommel-terjunk-vissza-az-eucharisztiahoz-az-istentiszteleti-kongregatio-levele> (2020. 09. 16.)

hatóságok az egyházi szertartásokat egyszerű gyülekezésként értelmezték, és egyfajta szórakozó összejövételnek, szabadidős tevékenységnek tekintették. Az idézett szöveg második mondatától kezdődő szakasza arra utalhat, hogy az állami hatóságok előírásaikkal beleszóltak abba is, hogy miként végezhetik a szertartásokat, és ezeket az előírásokat (az egyházi hatóságok, szolgáló lelkészek) eltúlozva teljesítették.¹⁰ Az utolsó idézett mondata a prefektus levelének pedig arra utal, hogy ha egy rendkívüli esemény, vagy rendkívüli körülmény miatt ideiglenesen új szabályokat léptetnek életbe, akkor a rendkívüli esemény vagy körülmény elmúltával az arra tekintettel meghozott ideiglenes szabályok hatályukat veszítik.¹¹

A két példa csak illusztrálja azt a közhangulatot, ami sok esetben megnyilvánul. Mivel Olaszországban a koronavírus járvány első hulláma előbb megjelent, mint Magyarországon, a vallásgyakorlást érintő korlátozások ott előbb elkezdődtek. Ha a fent idézett két példával illusztrált gondolatot – miszerint az állam beavatkozik az egyházi ügyekbe – túlzásnak is érezzük, azt érzékeltetik ezek a nyilatkozatok, hogy ez a gondolat megjelent a korlátozások kapcsán.

10 Ez paradoxon: egy előírást megtartani, de eltúlozva. Sajátos módon mégis előjött a jelenség. Ebben az az érdekes ellentmondás, hogy amely túlzással tartanak be egy előírást, akkor a magatartásnak az a része, amely az előírást meghaladja, nem tartozik az előíráshoz. Maga a jelenség ezért ellentmondásos, ugyanakkor valamilyen nehezen meghatározható okból kifolyólag mégis jellemző a jelenség, erre utal a prefektus levelének ez a része. Hogy mit is jelent pontosan ez a jelenség, és miért jön létre adott esetben az állam és az egyház kapcsolatrendszerében (is), annak mélyebb elemzése jelen tanulmány kereteit meghaladná. uo.

11 A prefektus levelének talán leginkább értelmezést kívánó, mégis igen fontos része ez a mondat, amely mintha (a felvetett probléma kényessége miatt, vagy más okból) kissé talányosan, homályosan van megfogalmazva. Az alapprobléma az, hogy egy hatóság vagy egy előljáró az alárendeltjei számára hoz egy intézkedést, valamilyen rendkívüli körülmény miatt, például ideiglenes jelleggel valamilyen jog gyakorlását felfüggeszti, vagy valamilyen olyan szabályt felállít, amit normál helyzetben nem tehetne meg. A rendkívüli körülményre hivatkozva mégis megteszi, és az ideiglenes jellegére hivatkozva fogadtatja el a szabályt. Azonban amikor elmúlik a szabály bevezetését indokoló rendkívüli helyzet vagy körülmény, a szabály mégis hatályban marad. Az ideiglenesen meghozott szabály véglegesítésénél szoktak arra hivatkozni, hogy „hiszen működik”. Ez egy gyakran alkalmazott vezetéstechnikai eszköz. Ennek a vezetéstechnikai eszköznek egy változata, amikor az ideiglenesen meghozott intézkedés hatályon kívül helyezését az intézkedő hatóság eggyel alacsonyabb szintre delegálja, és ilyen módon nem helyezi hatályon kívül. Jogi szemmel nézve, egy normát ugyanannak a fórumnak kell hatályon kívül helyeznie, amely meghozta azt. A prefektus levele azt a problémát érinti, hogy az egyházi életben előfordul, hogy az ideiglenesen meghozott szabályt ilyen módon akarják hosszabb távon fenntartani. Ez a levélrészlet viszont arra utal, hogy egy ideiglenesen meghozott szabály az azt indokoló körülmény elmúltával akkor is hatályát veszíti, hogyha nem helyezik formálisan hatályon kívül. uo.

Mivel Olaszország és Nyugat-Európa előrébb járt a járvány terjedésében, ezért amikor nálunk is elkezdődtek a vallásgyakorlást érintő korlátozások, akkor már lehetett számítani ezeknek a gondolatoknak a megjelenésére.

Ezeknek a fentebb felvázolt feszültségeknek a fényében érdekes megvizsgálni a magyarországi vallásgyakorlást érintő járványügyi intézkedéseket. Ha probléma lényege, amelyet a fentebbi példák felvetettek abban áll, hogy az állam – néhány vélemény alapján úgy tűnik – beleszólt az egyházi élet egyes megnyilvánulásaiába, akkor elsősorban azt kell megvizsgálni, hogy Magyarországon lehet-e ezt megalapozottan állítani. A kérdés a magyar jogrendszer vonatkozásában alkotmányjogi jelentőséggel bír, mivel az állam és a vallási közösségek (történelmi egyházak) elválasztása a magyar alkotmányosság egyik kulcskérdése, és mint ilyen, az Alaptörvényben vannak lefektetve az erre vonatkozó szabályozás alapelvei. Az Alaptörvény ezt a következőképpen szabályozza:

(Szabadság és felelősség) „VII. cikk (1) Mindenkinek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabad megválasztásához. Ez a jog magában foglalja a vallás szabad megválasztását vagy megváltoztatását és azt a szabadságot, hogy vallását vagy más meggyőződését mindenki vallásos cselekmények, szertartások végzése útján vagy egyéb módon, akár egyénileg, akár másokkal együttesen, nyilvánosan vagy a magánéletben kinyilvánítsa vagy kinyilvánítását mellőzze, gyakorolja vagy tanítsa. [...]

(3) Az állam és a vallási közösségek különváltan működnek. A vallási közösségek önállóak.”¹²

Az idézet alapján látható, hogy az állam elismer két jogot: a vallási cselekmények nyilvános, közösségi végzésének jogát, és a vallási közösségek államtól való különválasztásával együtt járó önállóságát. Ezt az alkotmányos jogot sarkalatos törvény is megerősíti.¹³

12 Az Alaptörvény Szabadság és felelősség fejezetének VII. cikke a vallásszabadsággal, mint alkotmányos szabadságjoggal foglalkozik. A két bekezdés, amit idéztem, a jelen írás témájába tartozik: az (1) bekezdés a vallás szabad gyakorlásának jogát biztosítja alkotmányos szinten, beleértve a nyilvános szertartások végzését, a (3) bekezdés pedig az állam és a vallási közösségek elválasztását, illetve a vallási közösségek önállóságát biztosítja. Ez utóbbi ez esetben azt jelenti. Ez azt jelenti a magyar alkotmányosság történeti összefüggésében, hogy az állam nem szól bele a vallási közösségek életébe. Ez azért fontos, mert a magyar történelemben számos olyan példa volt, amikor az államhatalom direkt beleszólt az egyházi ügyekbe. Ilyen volt például a magyar uralkodó főkegyúri jogának (amely abban az időben törvényes, és történelmileg igazolható jogintézmény volt) visszaélésszerű gyakorlása II. József részéről, vagy a kommunista rezsim egyházüldözése, amelyre külön felállították az ún. Állami Egyházügyi Hivatalt.

13 2011. évi CCVI. törvény a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak,

Ennek figyelembevételével azt vizsgáljuk meg, hogy a koronavírus járvány kapcsán megjelent vallásgyakorlást érintő korlátozások tekintetében, egy rendkívüli helyzetben, hogyan valósult meg az állami és a vallási szféra elválasztása. Amikor például a Magyar Katolikus Püspöki Kar járványügyi intézkedései megjelentek, és azokat közzétették, szembeötlő volt az a hivatkozás, miszerint az állami hatóságok rendelkezéseire figyelemmel hozzák meg maguk a püspökök korlátozó rendelkezéseiket.¹⁴ Ugyanakkor az állami hatóságok járványügyi rendelkezéseiben nem érhető tetten olyan szándék, miszerint saját hatáskörükben korlátozni kívánnák a vallásgyakorlás közösségi és nyilvános alkalmait.

A járványügyi jogi aktusok alatt azokat a jogszabályokat értjük, amelyeket a világjárványra való tekintettel hoztak meg. Ezek törvények és rendeletek.¹⁵ A különleges jogrend körébe tartozó veszélyhelyzetet a 2020. évi XII. törvénnyel az Országgyűlés megerősítette, ennek megfelelően rendeletekkel történt a koronavírus járvány elleni védekezés tételes szabályozása.¹⁶ A veszélyhelyzetet a Kormány 2020. március 11-én hirdette ki rendeletével.¹⁷ A Kormány ezt követően 2020 március 16-án hirdette ki a rendkívüli, csoportosulásokat korlátozó intézkedéseket. A rendelet 4.§-ában a következőket olvashatjuk: „(1) Rendezvény helyszínén a résztvevők számától és a rendezvény helyszínétől függetlenül tilos tartózkodni. Gyűlés helyszínén tartózkodás tilos. (2) Nem minősül rendezvénynek a vallási közösség szertartása, továbbá a polgári házasságkötés és a temetés.”¹⁸

Az Kormány idézett rendelete arra enged következtetni, hogy a Kormány nem akarta saját hatáskörében szabályozni a vallási élet közösségi megnyilvánva-

vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról. Az állam és a vallási közösségek különvált működését az Alaptörvényre utalva a törvény bevezetője (1.§ előtti szakasza) említi. A vallási cselekmények nyilvános gyakorlásának jogát pedig az 1. § (2) bekezdése határozza meg.

14 https://katolikus.hu/media/Szentsegek_kiszolgaltatasa_jarvanyveszely_idejen_A5pdf. (2020. 09. 17.)

15 A Wolters Kluwer jogtár gyűjteményben közli a jogi aktusok összességét, amelyeket a világjárványra való tekintettel hoztak meg. Ezek közé tartoznak az Európai Unió jogi aktusai, törvények, kormányrendeletek és miniszteri rendeletek. Ebben gyűjteményben a hatályos jogszabályok szerepelnek, de a történeti jellegű vizsgálatokhoz is nyújthat segítséget a gyűjtemény. A nem hatályos jogszabályokat az azokat hatályon kívül helyező, vagy felváltó jogszabály utalásai alapján külön kell megkeresni. <https://net.jogtar.hu/veszelyhelyzet> (2020. 09. 14.)

16 2020. évi XII. törvény 2. §.

17 40/2020.(III.11.) Korm. rendelet

18 46/2020.(III.16.) Korm. rendelet.

nulásait, hanem tiszteletben tartotta az állam és a vallási közösségek különvált működésének alkotmányos elvét. Ilyen módon meghagyta a vallási közösségek államon belüli sajátos önállóságát. A Kormány erre irányuló szándékát támasztja alá a következőkben hivatkozott rendelet is, amelyet a járványügyi védekezéssel kapcsolatban meghoztak.

A Kormány kijárási korlátozásokat meghozó rendeletéből kitűnik, hogy vannak olyan tevékenységek, amelyek indokoltá teszik a lakóhely elhagyását. A rendelet ezt a 3. §-ban mondja ki, majd a 4. §-ban tételesen felsorolja azokat a tevékenységeket, amelyek a 3. § értelmében ebbe a körbe tartoznak. A taxatív felsorolás utolsó tagjaként említi a rendelet a hitéleti tevékenységet.¹⁹

A fenti megállítást támasztja alá az a mozzanat is, miszerint a Kormány rendeleteivel nem akart közvetlenül beleszólni a vallásgyakorlásba, a hitéleti tevékenység nyilvános és közösségi alkalmainak korlátozásával. Ez azért jelentős gesztus a vallási közösségek felé, mert a nemzetközi példák nem ezt mutatták, amint fentebb utaltunk rá. A Kormány tehát koronavírus járvány okozta rendkívüli helyzetben is tiszteletben tartotta a vallásszabadság alkotmányos alapját. Azokat a korlátozásokat, amelyek a hitéleti tevékenységeket a gyakorlatban érintették, az arra illetékes egyházi hatóságok hozták meg, amint azt jól láthatjuk például a katolikus egyház esetében a Magyar Kurír honlapján összegyűjtött, és időrendi sorrendben hozzáférhető járványügyi intézkedésekben.

3. A különleges jogrend kérdése az egyházi jogrendszerekhez való viszonyban

A fentebb kifejtett gondolatok után röviden szeretnék kitérni egy látszólag elméleti kérdésre, nevezetesen arra, hogy a különleges jogrend, ami a járványügyi védekezés során bevezetésre került, milyen módon viszonyul az egyházi jogrendekhez. Az első olvasatra elméletinek tűnő kérdés gyakorlati vetületét az a bennfoglalt kérdés adja, hogy mennyiben van lehetősége, vagy lett volna lehetősége a Kormánynak a különleges jogrendben beleszólni a hitéleti tevékenységbe, ha ez szándékában állt volna. Ennek a kérdésnek az alapos tárgyalásánál két dolgot kellene megvizsgálni: a különleges jogrend és az egyházi jogrendek természetét. Az első kérdést vázlatosan tudjuk csak érinteni, a második kérdés tárgyalását azonban e helyütt mellőzzük, hiszen az megérne egy külön tanulmányt.

A különleges jogrend az Alaptörvényben meghatározottak szerint jelenti a rendkívüli állapotot, a szükségállapotot, a megelőző védelmi helyzetet, a

¹⁹ 71/2020.(III.27.) Korm. rendelet a kijárási korlátozásról.

váratlan támadást, és veszélyhelyzetet.²⁰ Ez utóbbiról volt szó a járványügyi védekezés során. A különleges jogrendre vonatkozó közös szabályok meghatározással, hogy az alapvető jogok gyakorlása felfüggeszthető, de meghatározott kivételekkel. A vallásgyakorlással összefüggő alapvető jogok eszerint felfüggeszthetők. A Kormány azonban feltehetőleg az arányosság és a cél figyelembevételével azt az utat választotta, hogy a vallási közösségek saját jogrendjükön belül hozzák meg a szükséges intézkedéseket. A vallási közösségek azonban nem rendelkeznek a világi joghoz hasonló rendkívüli jogrenddel, de a vallási közösségek vezetői hozhatnak rendkívüli intézkedéseket. Ez történt meg a példának felhozott katolikus egyházban, amikor a nyilvános Istentiszteletek felfüggesztéséről a Magyar Katolikus Püspöki Kar döntött. Hasonló tartalmú döntéseket hozott a többi keresztény történelmi egyház, és vallási közösség is, így a Magyarországi Református Egyház vezetősége is.²¹

4. Záró gondolatok

A fentiek alapján azt a megállapítást tehetjük, hogy a járványügyi intézkedések kapcsán a Kormány nem kívánta saját hatáskörében korlátozni a hitéleti tevékenységet.²² Amennyiben az egészségügyi válsághelyzet korlátozásokat tett indokolttá ezen a téren, a vallási közösségek vezetői hozták meg a szüksége korlátozó intézkedéseket. Talán éppen azoknak a feszültségeknek kívánta a Kormány elejét venni, amely feszültségek nyugat-európai viszonylatban megnyilvánultak? Meglehet, de talán az is elképzelhető, hogy a különleges jogrend bevezetésével együtt járó társadalmi feszültségeket megpróbálta a Kormány minimalizálni. Ez a gondolat annál is valószínűbbnek tűnik, hogyha figyelembe vesszük a koronavírus járvány második hullámát, amiben jelenleg (2020 őszén) benne vagyunk. A kormány az első hullámhoz hasonló súlyos intézkedéseket még nem hozott, és a vallási élet gyakorlását sem korlátozták a vallási közösségek vezetői oly módon, mint az első hullám idején.²³ Persze ennek részletes elemzése

20 Alaptörvény, 48–54. cikk

21 Magyarországi Református Egyház – Istentiszteletek a járványügyi szabályok betartásával. Kommunikációs szolgálat – 2020. augusztus 31. <https://reformatus.hu/> (2020. 09. 17.)

22 Friss hír e sorok írásának idején, hogy Kanadában, Quebec tartományban, a kormány 50 főre korlátozta a látogatók számát a nyilvános helyeken, beleértve a templomokat. A hír szerint egyetlen egyházi szervezettel sem egyeztettek. <https://www.magyarKurir.hu/hirek/egy-kategoriaba-soroltak-isten-hazat-es-szorakozohelyeket-quebec-erseke-a-korlatozasokrol> (2020. 10. 7.)

23 Ausztriában a járványügyi korlátozások miatt jelentősen visszaesett a vallásgyakorlás,

már nem tartozik a jogbölcseleti vizsgáldás tárgykörébe, mint ahogy annak a meggondolása sem, hogy a jelenlegi, második hullám védekezésének az elsőtől különböző taktikája mennyiben köszönhető a vírus működéséről megszerzett orvosi, egészségügyi tapasztalatnak, az egészségügy felkészültségének, vagy nemzetgazdasági és egyéb társadalmi szempontnak.

A járványügyi válsághelyzettel kapcsolatban felvethető az a kérdés, hogy mennyiben tekinthető úgy, hogy az állami szervek egyfajta előzékenységétől függ az egyházi autonómia érvényesítése. Úgy is meg lehetne fogalmazni a kérdést, hogy az állam és az egyház mellérendeltségi viszonya mennyiben tekinthető a pozitív jogrend valóságának, és mennyiben tekinthető csupán egy ideológiai diskurzus részének. A kérdés megközelítésénél figyelembe kell venni, hogy a vallásszabadság alkotmányos alapjog, amelynek az állam részéről való elismerése és tiszteletben tartása tekinthető a jogállamiság egyik fontos fokmérőjének. Az, hogy az állam tiszteletben tartja-e az egyházak, vallási közösségek autonómiáját, az éppen ezért nem egy diskurzus része, hanem egy olyan alapjog biztosítása, amely elengedhetetlenül hozzátartozik a jogállamiság fogalmköréhez. Amennyiben azonban – történelmi távlatokban gondolkodva – mégis egy diskurzus részeként tekintünk az egyházak autonómiájának biztosítására, akkor rá kell mutatni arra, hogy ez egy mélyebb és szélesebb körű diskurzus, amelynek témája az állam és a személy egymáshoz való viszonya. Itt tehát arról van szó, hogy az állam hogyan tartja tiszteletben polgárainak, mint személyeknek a személyiségükből fakadó autonómiáját, és ennek megfelelően hogyan biztosítja és védi a személyi autonómiával összefüggő jogokat. Úgy gondolom, hogy a vallási közösségek autonómiája ezen belül van, ezért ezzel a kérdéssel együtt értelmezhető.²⁴

A személy szabadságába tartozik az autonómiából fakadó jogok gyakorlása, ugyanakkor kötelezettségként jelenik meg az autonóm szabad személy számára a más személyek autonómiájának és szabadságának tiszteletben tartása. Ehhez kell, hogy megfelelő keretet adjon az állam törvényes rendje. Ennek a törvényes keretnek a szabályai valóban lehetnek egy diskurzus témái, amely diskurzusban a társadalomfilozófiai és jogbölcseleti szempontokat a maguk történeti kontextusában célszerű érvényesíteni.

egyes diplomák szinte teljesen elnéptelenedtek, ugyanis a hívők egy része a korlátozások feloldása után sem tért vissza a templomba. <https://www.magyarKurir.hu/hirek/elkerulhetetlen-a-vallasgyakorlas-visszaszorulasa-egy-osztrak-pasztoralpszichologus-szerint> (2020. 10. 11.)

24 Marguerite A. PEETERS: *A polgár és a személy*. https://m.blog.hu/ka/katolikusvalasz/marguerite_a_peeters_a_polgar_es_a_szemely.pdf (2019. 04. 12.)

Az állami jogrend egyrészt védi az egyén autonómiájából eredő szabadságát, és ennek megfelelően jogokat ismer el, és azok gyakorlását biztosítja és védi, másrészt a más személyek autonóm szabadsága védelmében kötelezettségeket ír elő, korlátokat állíthat fel. Ezen belül értelmezhető az autonóm személyek, és a személyek által létrehozott közösségek szabadága.²⁵

Az, hogy a kormányzati hatalom jogszerűen korlátozhatja a lelkiismereti szabadság egyes közösségi megnyilvánulásait, ez a magyar jogrendszerben kizárólag a különleges jogrend sajátossága. Az, hogy a tavaszi járványügyi korlátozásokkal kapcsolatban a kormány tiszteletben tartotta a vallási közösségek autonómiáját, annak a fényében értelmezhető gesztusként, hogy a különleges jogrend alapján a kormány rendeleteivel egyes alapvető jogok gyakorlását felfüggesztheti.²⁶ Az alapvető jogok biztosítása azonban fontos része a jogállamiságnak. Az, hogy a kormány a vallási közösségek tekintetében a direkt korlátozások helyett egyfajta konzultatív utat választott a járványügyi biztonság létrehozásához, mindenképpen olyan gesztusértékű megnyilvánulás, amelyből arra a szemléletre következtethetünk, miszerint az alapvető jogok szabad gyakorlása olyan tényező, amely a jogállamiságot, és ezáltal magát az államot mindenkor erősíti.



Glossa luridica

A Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának állam- és jogtudományi folyóirata

Szerkesztési szabályok

A törzsszöveget Calibri betűtípussal, 12-es betűmérettel, normál sorközzel, nullás térközzel, bekezdés előtti és végi sorköz nélkül, sorkizárva kell írni.

Cím:

A CÍM VÉGIG KISKAPITÁLISSAL, KÖZÉPRE ZÁRT

Alcím normál szedéssel, középre zárt

ALATTA A SZERZŐ NEVE („DR.” VAGY MÁS ELŐTAG NÉLKÜL, KIVÉTEL AZ IFJ. STB.)
KISKAPITÁLISSAL, KÖZÉPRE ZÁRT

Szerző neve alatt titulusa és (zárójelben) intézménye kurziválva (vezetői megbízás nélkül)

Például:

ACTIO COLLECTIVA EUROPAE ANTE PORTAS
Európai kollektív igényérvényesítés a kapuk előtt

UDVARY SÁNDOR
egyetemi docens (KRE ÁJK)

A törzsszöveg tagolása:

A szöveg tagolása kizárólag arab számozással, félkövér betűvel szedve történik, kurziválás kerülendő. A tagolás mélysége legfeljebb 4 egység lehet (pl. „2.2.3.1. A Kúria idevágó határozatai” még megengedett). Az automatikus számozást kérjük kikapcsolni.

A bekezdéseket csak ENTER választja el, behúzás, tabulátor használata kerülendő. Amennyiben azonos bekezdésen belül szeretne új sort kezdeni, sortörés alkalmazandó (shift+enter). A bekezdések végső formájukat a tördelés során nyerik el.

A törzsszövegben a kiemelést a kurziválással lehet jelölni, minden más stílus (aláhúzás, félkövér, KISKAPITÁLIS) használata a törzsszövegben belül kerülendő.

Szakirodalmi hivatkozás:

A cikkben végjegyzet nem használható, kizárólag folyamatos (arab) számozású, 10-es betűméretű lábjegyzetek használhatók. A cikkhez irodalomjegyzék nem csatolható.

Könyv idézése:

SZERZŐ VEZETÉKNEVE KISKAPITÁLISSAL, utóneve normál betűvel: *Az idézett könyv teljes címe kurziválva* [Többkötetes mű esetén a teljes cím után zárójelben kell utalni a kötet számára római számmal (pl. I. kötet), szükség esetén annak címével.]. Megjelenés helye, kiadó neve, a megjelenés éve, oldalszám (bármilyen oldalra való további utalás, pl.: p., pp., o., old., oldal szövegszerű használata nélkül!).

Például: SZLADITS Károly: *Magyar Magánjog (I. kötet. Általános rész – Személyi Jog)*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1941, 271-273.

Külföldi szerző esetén a szerző családi neve áll elől, ezt követi keresztnéve (utóneve). Ilyenkor a két név között vessző áll. Ha idegen nyelvű a kézirat, és magyar szerző magyar művére utal, a vezetéknev áll elől, majd vesszővel elválasztva jön a keresztnév. *Utóbbi három szabály a tanulmánykötetben, illetve folyóiratban megjelenő írásokra utalás esetén is irányadó.* A kiadás helye után szükség esetén a (kiadás országa) zárójelben megadható.

Például: JONES, Craig: *Theory of Class Actions*. Toronto (Canada), Irwin Law Inc., 2003, 14-15.

Az oldalszámok között kiskötőjel (-) használata szükséges.

Idézés tanulmánykötetben szereplő cikkből:

SZERZŐ VEZETÉKNEVE KISKAPITÁLISSAL, keresztnéve normál betűvel: *Az idézett tanulmány teljes címe kurziválva*. In: A TANULMÁNYKÖTET SZERKESZTŐJÉNEK VEZETÉKNEVE KISKAPITÁLISSAL, utóneve normál betűvel (szerk.): *Tanulmánykötet címe normál betűvel*. Megjelenés helye, kiadó, a megjelenés éve, oldalszám.

Például: UDVARY Sándor: *Class Action – az ördögtől való?* In: BARTA Judit – WOPERA Zsuzsa (szerk.): *Kodifikációs tanulmányok a polgári jog és a polgári eljárásjog témakörében*. Miskolc, Novotni Alapítvány, 2011, 262-277.

Idegen nyelven megjelent mű esetén a szerkesztésre utalás is az adott nyelvhez igazodjon. Leggyakrabban: (ed.), (eds.), illetve (Hrsg.).

Cikk folyóiratból:

SZERZŐ VEZETÉKNEVE KISKAPITÁLISSAL, utóneve normál betűvel: Az idézett cikk teljes címe („In” nélkül!). *Folyóirat címe kurzívval*, a megjelenés éve/a folyóirat lapszáma, oldalszám. A megjelenés évét követően – tipikusan egyes nem magyar folyóiratok esetében – megadható az évfolyam- és lapszám is: év, évfolyam (lapszám) formában.

Például: ALEXANDER, Larry: A unifying theory? Impossible. *Denver University Law Review*, 1995/7, 1007-1010. vagy ALEXANDER, Larry: A unifying theory? Impossible. *Denver University Law Review*, 1995, 72 (7), 1007-1010.

A folyóiratok általánosan (esetleg hivatalosan) használt rövidítései a jegyzetekben nem használhatók. (pl. JTK a Jogtudományi Közlöny helyett nem lehet).

Internetes hivatkozás:

Az URL megjelölésével és a letöltés időpontjának megjelölésével történik a hivatkozás

Például: www.echr.coe.int/Convention/webConvenHUN.pdf (2016. 03. 17.)

Ismételt hivatkozás:

Már idézett műre hivatkozás: SZERZŐ VEZETÉKNEVE KISKAPITÁLISSAL i. m. + oldalszám

Például: VÉKÁS i. m. 233.

Ha már a szerző több művére történt hivatkozás, akkor a hivatkozott mű megjelenésének éve zárójelben kiegészíti az előbbit – pl. VÉKÁS (1994) i. m. 233.

Ha egy szerzőnek azonos évben több műve is megjelent, melyek hivatkozásra kerülnek, betűjellel teszünk különbséget (ezt az első, teljes hivatkozásnál már jelezni kell):

Így első alkalommal ALEXANDER, Larry: A unifying theory? Impossible. *Denver University Law Review*, 1995/7, 1007-1010. [a továbbiakban: ALEXANDER (1995a)]

Ezt követően ALEXANDER (1995a) i. m. 1008.

Ha a következő lábjegyzet ugyanabból a műből származik: Uo. 34.

Lábjegyzet mindig nagybetűvel kezdődik, a végén pont zárja le, vö., ld., pl. rövidítéseket használhatjuk (a nagybetűs kezdés és a ponttal való lezárás nem érvényesül internetes hivatkozásnál). Az op.cit., ibid., cf., e.g. és egyéb rövidítések a magyar nyelvű tanulmányokban kerülendők.

Idegen szöveg idézése:

Az idézet elején és végén nyomdai idézőjelet használunk: tehát „idézet” és nem „idézet”. Ha nem pontosan úgy kezdenénk az idézetet, ahogy az az eredetiben szerepel, akkor a korrekcióra szögletes zárójelet használunk: „[I] dézet”. Ugyanígy járunk el, ha az idézetből kihagyunk részeket ([...]), vagy ha értelemzavaró részt korrigálunk. Az idézetben belüli idézet jelölése a hagyományos módon, ún. lúdlábbal történik („a »clear and present danger« elve alapján...”).

Lábjegyzetben történő idézés esetén a lábjegyzetszövegben idézünk, anélkül, hogy megtörnénk a lábjegyzetszöveget (nem kell tehát új bekezdés).

Az idézetet sehol nem kell kurziválni.

Például: „[Mivel] a pártok a politikai rendszer meghatározó részei, helyénvaló, hogy az általános rendelkezések között [...] szól róluk az Alkotmány. [...] [A] pártok más alkotmányokban [is] az állami szervek és az alapjogok fejezetein kívül, vagy a szuverenitáshoz, vagy a választójoghoz illeszkedve szerepelnek.”

Kiemelés:

Nem dupla, hanem szimpla idézőjellel, pl. ‘jogrend’ (és nem „jogrend”)

Kiemelhető: egy-egy fontos szó, sajátos értelemben használt szó, idegen szó, általánosan használt jogi alapelv.

Kurziválás:

Akkor alkalmazzuk, ha hangsúlyozni akarunk valamit (az idézetet önmagában még nem kurziváljuk).